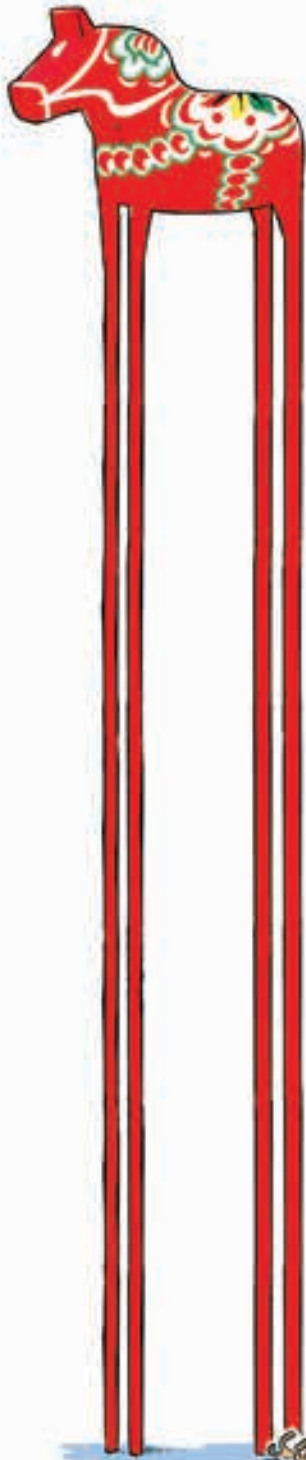

VETENSKAP BILDNING TRADITION

AXESS

AXESS MAGASIN NR 4 MAJ 2017 PRIS: 89:-

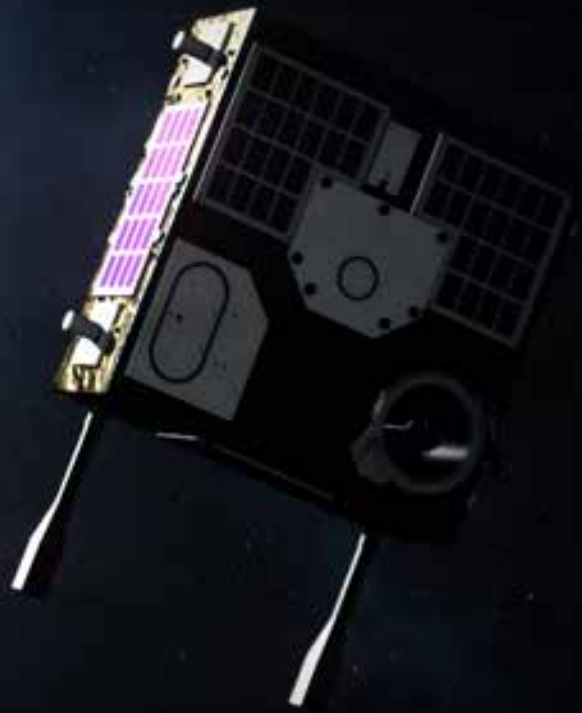

Ner på jorden

DAN KORN, NATHAN SHACHAR,
ADAM CWEJMAN och GUNILLA KINDSTRAND
om en mindre romantisk Sverigebild.

**PÅ AXESS TV.
PÅ AXESS.SE
NÄR DET PASSAR**

PLANETJÄGARNA

Tisdag 16 maj kl 20.00 och
söndag 21 maj kl 17.20 på Axess TV
eller när det passar på axess.se

COM HEM
● ● ● ● ● ● ● ●

BOXER

 Telia

”Planetjägarna” följer astronomerna i jakten på beboeliga planeter. Är vi ensamma i universum? Frågan har följt oss länge, men nu är vi nog väldigt nära ett svar.

Klassisk bildning på **AXESSTV**

**PJ Anders
Linder**

Bra först, många sedan

För några år sedan talade jag med en god vän, som undervisade i statskunskap på ett svenskt universitet. – Just nu har vi blandade grupper, sade han. Hälften går på lärarutbildningen och hälften ska ta en fil mag.

– Jaha, undrade jag, märker du någon skillnad på dem?

– Jodå, svarade han. De som sitter längst bak i salen och har mössan på sig är sådana som läser till lärare.

Jag kom att tänka på det där samtalet när jag läste en artikel på nätet från P3 Nyheter: "Lärarstudenterna fuskar mest på Stockholms universitet". Det visar sig att nästan hälften av dem som fuskat under 2016 "går kurser inom pedagogik, didaktik och barn- och ungdomsvetenskap". Den intervjuade prorektorn nämner tidspress som en möjlig förklaring. Men menar han verkligen att det skulle vara så mycket tuffare och arbetskrävande att studera pedagogik och didaktik än att läsa geologi eller juridik? Det verkar minst sagt osannolikt.

Läs bara Isak Skogstads artikel i detta nummer av *Axess*. Där konstaterar han att fyra av tio lärarstudenter uppger att studierna inte sysselsätter dem på heltid och att lärarstudenter allmänt sett tycker att kraven för att bli godkänd är låga.

Å andra sidan refererar han också till en färsk doktorsavhandling, som visar att förkunskaper hos lärarstudenter har sjunkit kraftigt i både absoluta och relativa termer, och för studenter med mycket dåliga förutsättningar för högre studier kan förstås även låga krav uppfattas som höga och pressande.

FUSKKNYHETEN ÄR DEN SENASTE i en lång rad av problemsignaler. Efter hård kritik mot den konterlösa och innehållslösa modell för lärarutbildning som sjuöskades 2001 tog alliansregeringen initiativ till den utbildning som nya studenter börjar på idag. Vad gäller stoff och fokus har förändringen inneburit en viss förflyttning i rätt riktning, men det är fortsatt ett stort problem att man inte kan locka tillräckligt många studenter med höga meritvärden.

Studieplatser och kursplaner är trots allt bara två av ingångsvärdena när morgondagens lärare formas. Av större betydelse är vilka personer som tar platserna i anspråk och ska tillägna sig kursplanernas innehåll. Om dessa i genomsnitt är akademiskt svaga blir det problematiskt inte bara därför att många får svårt att klara studier av rimlig svårighetsgrad utan också för att nivån på undervisningen obönhörligen kommer att påverkas negativt. Om utbildningen inte är attraktiv för de ambitiösa och duktiga kommer det även att vara få ambitiösa och duktiga som i slutändan tar sin examen.

I detta läge vill regeringen öka antalet studieplatser. Det kan förefalla logiskt eftersom man väntar sig lärarbrist framöver, men som läget nu är kan resultatet bara bli att man tar in ännu fler svagpresterande studenter, drabbas av ännu fler avhopp, tvingas kompromissa med nivån och devalverar utbildningens rykte ännu mer. Resultatet blir ett förfärligt svek dels mot framtidens skolelever, dels mot de stackars ungdomar som väljer lärarutbildningen för att de har höga ambitioner att själva lära sig saker och föra dem vidare till andra.

DEN DESTRUKTIVA SPIRALEN BRYTS först när det blir svårt att komma in på lärarutbildningen, när lärarna får arbetsmiljö och lön som det anstår ett viktigt kunskapsuppdrag och när lärarexamen därmed blir ett verkligt värdepapper. Isak Skogstad föreslår att man drastiskt bör minska snarare än öka antalet studieplatser. Det är en bra början, men det är också bara en början. De som ytterst har möjligheten att lyfta rekryteringen till lärarkåren är de som anställer lärare, avlönar dem och ger dem praktiska förutsättningar och moraliskt stöd som gör att de kan sköta sitt jobb på ett rimligt sätt. Vi talar om kommunalpolitiker, friskoleledningar, riksdagsledamöter. Om de vill ha många bra lärare, så gäller det att tänka på "bra" först och "många" sedan.

Resonemanget gäller i lika hög grad för polisen. När detta skrivs har just Socialdemokraterna bjudit jämnt med Kristdemokraterna och lovat 10 000 nya polisanställda. Därmed har partiet övertrumpfat SD:s 7 000, moderaters och liberalers 5 000 och Centerpartiets 2 000 nya poliser, tagit täten i budgivningen och löst polisbristproblemet. Eller?

Icke.

I själva verket misslyckas polisutbildningarna redan idag med att fylla de platser som finns och man lär knappast locka fler genom att ställa ut kvantitativa löften utan att tala om innehåll och kvalitet. Stannar man vid frågan om antal är risken stor att man skruvar ned kraven ännu mer och skrämmer bort snarare än lockar dem som är lämpliga för jobbet. Istället handlar det om löner, karriärmöjligheter, ledningskultur och inte minst engagemang och uppbäckning från uppdragsgivarna. Om en kultur där människor inte tas för givna.

Det är om yrket blir mer attraktivt som också utbildningen blir det.

"Det är om yrket blir mer attraktivt som också utbildningen blir det."

PJ Anders Linder

Blicka framåt!

Gör som **36 000** entreprenörer, aktiva företagare och näringslivsintresserade, läs Entreprenör!

Laddad med inspiration, tips och värdefull kunskap om företagande, entreprenörskap, näringsliv och samhällsekonomi.

**PRENUMERERA
TILL KAMPANJPRIS!**

3 nummer för endast 49 kr
Spara 128 kr!

**3 nr
49 kr**

Ring **08-762 61 40** mejla
prenumeration@entreprenor.se
eller besök www.prens-service.se
Kom ihåg att ange kod
140-140178 (Gäller nya prenumeranter)

entreprenör

TIDNINGEN FÖR FÖRETAGSSAMT FOLK

10 SAMHÄLLE

Krönikor Thomas Engström drar slutsatsen att Georgien är normalt **10**
Annika Borg ogillar kvinnors duttande **10**

Kina Jojje Olsson granskar Xi Jinpings globala drömmar 12

Vetenskap Annagreta Dyring porträtterar kraftpaketet Rita Levi-Montalcini **14**

USA Erik W Larsson åhör en hatad professor 16

Public service Olle Lidbom tar sig an framtiden för SVT och SR 18

I korthet Norsk politisk raket. Snuskhumor 19

20 FRIZON

Johan Frostegård försjunker i Johann Wolfgang von Goethe 20

Anna Victoria Hallberg begrundar humanioras existensberättigande 25

30 OPINION

Isak Skogstad vill ha färre lärare.

TEMA: VAD TYCKER DE OM OSS Egentligen?

34 Inte lika roligt längre

Så länge vi visste att Sverige var fantastiskt fick utlänningar gärna kritisera oss. Vi tyckte bara det var skoj. Nu har skrattet fastnat i halsen. **Av Dan Korn**

40 Önsketänkande

Både besökare och bofasta har haft en romantiserad och ideologiserad bild av Sverige. **Av Nathan Shachar**

46 Konflikten om bilden

Sverige har blivit ett ideologiskt slagfält. Inhemska och utländska debattörer tävlar om vem som kan teckna den mest övertygande bilden av vår verklighet.

Av Adam Cwejman

50 Staten det var vi

Boken *Det blinda Sverige* från 1971 skildrade ett land präglad av repressiv tolerans. Den kritiserades sönder och samman av sin samtid. En omläsning visar ett Sverige som är både nära och långt borta. **Av Gunilla Kindstrand**

*Det är ofint
att prata om
obehagliga
saker i bildat
sällskap.*

Dan Korn, sid 36

54 INTERVJU

Mats Wiklund samtalar med Valter Lundell om den svenska ambivalensen inför kommunismen.

58 TRADITION

David Andersson om Sven Fagerberg.

62 CIVILISATION

- Religion* Susanna Birgersson jämför den svenska och danska kyrkan **62**
Litteratur Maxim Grigoriev läser den ryske Salinger **64**
Litteratur Paulina Helgeson läser Agnes von Krusenstjernas brev **66**
Resebrev Tommy Olofsson besöker Occitanien **68**
Litteratur Jakob Sjövall läser Franz Werfel **70**
Krönika Linda Nordlund förlåter inte förövaren **71**
I korthet Carl-Oscar Sarfati sågar Disney **71**

72 RECENSIONER

- Jojje Olsson docerar om demokratiunderskott **73**
Louise Belfrage möter en renässanskvinna **78**
Jonas Elvander ser skillnader som gör skillnad **80**
Martin Lagerholm blandar blått och brunt **82**
Göran Frankl försöker hålla tiden **84**
Joel Halldorf hanterar andras ilska **86**
Håkan Tribell angriper demokratifrågan **88**
Torbjörn Elensky tänjer på gränser **90**
Katrine Marçal poängterar pliktetiken **92**
Bengt E Y Svensson hyllar bredd inom fysiken **94**
Staffan Ulfstrand begrundar sin diet **96**

98 SAMTIDEN

Fredrik Johansson ser sig omkring och skakar på huvudet.

AXESS

Axess Magasin är en tidskrift inom humaniora och samhällsvetenskap och utges av Axess Publishing AB.

Chefredaktör och vd:

PJ Anders Linder

Redaktörer: David Andersson,
Jan Söderqvist och Mats Wiklund

Redaktionssekreterare:

Katarina O'Nils Franke

Redaktionsråd: Louise Belfrage,
Peter Elmlund, Thomas Gür, Peter
Luthersson och Nathan Shachar

Korrektur: Catharina Lewenhaupt

Layout: Petter Carnhagen
och Maria Haack

Bildredaktör: Maria Haack

Ansvarig utgivare: Peter Elmlund

Nästa nummer: 5 juni 2017

Annonser: redaktionen@axess.se

Material: Redaktionen tar inte

ansvar för insänt obeställt material.
Material insänt till Axess kan lagras och
publiceras elektroniskt.

Ekonomiansvarig: Linda Bengtsson

Postadress: Jakobsbergsgatan 2, 5 tr.
111 44 Stockholm

E-post: redaktionen@axess.se

Telefon: 08-788 50 50

Omslagsbild: Niklas Eriksson

Vinjetbilder: Johan Patricny

Porträtteckningar: Johan Patricny

Prenumerationsärenden:

Helår 9 nummer: 674 kr.

Kontakta Pressdata: tfn 08-799 63 31,

e-post: axess@pressdata.se

Typsnitt: Freight (Display,
Sans, Text & Big), Archer

ISSN: 1651-0941

Repro och tryck: Allduplo

David Andersson
Författare och redaktör i *Axess*

Wilhelm Behrman
Leg psykolog

Louise Belfrage
Internationell rådgivare vid
Axel och Margaret Ax:son
Johnsons stiftelse

Susanna Birgersson
Kolumnist på *Expressens*
ledarsida

Annika Borg
Teologie doktor och skribent

Adam Cwejman
Ledarskribent i
Göteborgs-Posten

Annagreta Dyring
Vetenskapsjournalist och
hedersdoktor vid
Stockholms universitet

Torbjörn Elensky
Författare och kritiker

Jonas Elvander
Utrikesredaktör i *Flamman*

Thomas Engström
Författare och journalist

Göran Frankl
Vetenskapsjournalist
och författare

Johan Frostegård
Överläkare på Karolinska
Institutet

Maxim Grigoriev
Författare och skribent

Anna Victoria Hallberg
Fil dr i litteraturvetenskap
och utredare vid
Södertörns högskola

Joel Halldorf
Docent i kyrkohistoria vid
Uppsala universitet och lärare
på Teologiska högskolan
Stockholm

Paulina Helgeson
Litteraturkritiker och
frilansskribent

Fredrik Johansson
Senior partner i Kreab

Gunilla Kindstrand
Frilansjournalist

Dan Korn
Författare, kulturhistoriker
och rabbin

Ulf Kristersson
Riksdagsledamot
för Moderaterna

Martin Lagerholm
Litteraturkritiker och
kulturskribent

Erik W Larsson
Läkare

Olle Lidbom
Medieanalytiker och
kommunikationschef på
Norstedts Förlagsgrupp

Katrine Marçal
Författare och krönikör

Linda Nordlund
Liberal debattör

Tommy Olofsson
Professor i kreativt skrivande
vid Linnéuniversitetet

Jojje Olsson
Journalist och författare

Carl-Oscar Sarfati
Filmare

Nathan Shachar
Författare och journalist

Jakob Sjövall
Statsvetare

Isak Skogstad
Lärare och lärarstudent

Bengt E Y Svensson
Professor emeritus i teoretisk
fysik

Håkan Tribell
Talskrivare åt
Anna Kinberg Batra

Staffan Ulfstrand
Professor emeritus i
ekologisk zoologi

Mats Wiklund
Redaktör i *Axess*

Moderata insikter

Det intressanta temat om Moderaterna i *Axess* (nr 3/17) visar att historien har betydelse, även i politiken. Man måste förstå varifrån man kommer, för att förstå var man är. Och förstå var man är för att se vägen framåt. Så låt mig stanna till på fem hållplatser, innan jag drar några slutsatser.

1989: Murar revs och gränser öppnades. Länder återföddes och återförenades, globaliseringen tvinnade ihop ekonomier. Liberalisering, internationalisering och marknadsekonomi erövrade världen. Frihetens idéer vann till slut. Carl Bildts regering omsatte den segern i politiska reformer.

2006: Fredrik Reinfeldts alliansregering tillträder. "Utanförskapet" – inte socialismen – blir vår tids samhällsproblem. Ett nytt och mer pragmatiskt tilltal ersätter tvärsäker, ideologisk retorik. Kommunalförbundet i mig uppskattar en politisk ton som snarare löser problem än pekar finger åt dem som skapat dem. Fredrik Reinfeldt sa det inte, men förstod att Fukuyama hade fel: Historien tog inte slut med den liberala världsordningen. Nya problem stod för dörren.

Idag är detta helt uppenbart: Britternas brexit och Donald Trump i USA skapar internationell osäkerhet. Segrar Marine Le Pen i maj så skakar hela EU-samarbetet. Nationalism, populism och isolationism ersätter drömmar om öppna gränser, misstro mot frihandel istället för globalisering. Vi har terrorism här hemma och rysk aggression i vårt närområde.

Den globaliserade och digitaliserade världen som är så bra för individer, blev också komplicerad för samhällen. Migrationen ger människor på flykt en fristad, men skapar kulturella spänningar och ekonomiska klyftor hos oss. Vi lever verkligen inte längre i 1989.

Vi som stod för öppenhet och liberalisering fick rätt i mycket, men inte i allt. Internet gjorde ordet friare, och skapade Facebook och Skype. Men internetcensuren befäster också diktaturen. Aldrig har mänsklig kommunikation kunnat kontrolleras som nu. Och en nationalistisk statskapitalism, snarare än demokratisk marknadsekonomi, präglar flera framgångsrika ekonomier i Asien och Afrika.

2011: Med migrationsöverenskommelsen mellan alliansen och Miljöpartiet framstod Sverigedemokraterna som det enda alternativet för dem som i invandring också såg problem. I detta nya val mellan gränslös idealism och stängda gränser fick många svårt att navigera. Migrationspolitiken frikopplades från normal politik, och blev inte längre en svår men nödvändig avvägning mellan idealitet, verklighet och ekonomi. "Identitetspolitiken" tog över.

2014: När alliansen i september gör sig till valets förlorare, görs också andra förlorare till omotiverade vinnare. Den regering jag tillhörde skulle naturligtvis avgå – det hade vi lovat – men den nuvarande regeringen borde aldrig ha bildats. I princip alla andra regeringar hade varit bättre. Minoritetsregeringar ska bara tolereras om

FOTO: FREDRIK KARLSSON/TT

Axess nr 3/17.

majoriteten också kan – eller måste – tolerera deras politik.

2014: Den 27 december sluts decemberöverenskommelse. Ingenting har nog skadat tilltron till alliansen och till M, lika mycket som DÖ. Det som skulle markera att SD inte får något inflytande över svensk politik, skapade ett demokratiskt monster. Principiellt feltänkt, eftersom allas röster måste räknas. Och praktiskt kontraproduktivt. Man sitter i opposition för att man inte kan regera, inte för att man avstår från att försöka. Valet 2014 ledde till tre – kanske fyra – förlorade år för Sverige, och ett förlösat förtroendekapital. Vi är många som ödmjukt måste ställa oss frågan varför vi inte insåg – och sa – detta redan då.

Vi känner ännu inte slutet på denna historia, men ett par enkla slutsatser:

1. Politik handlar om att formulera och försöka genomföra bra reformer. Men politik handlar också om idéer. Om rätt och fel, om hjärta och smärta. Om att tro, eller att i vart fall verkligen vilja. Efter vänstervågen och marknadsvågen är svensk politik idévilsen. Men frihet, ansvar och företagsamhet är lika angeläget nu som förr. Morgondagens politiker borde ta större intryck av Gösta Bohman än av podden "Det politiska spelet", och slänga bort de mediala talepunkterna.

2. Vill inte regeringen gå i alliansens riktning, måste alliansen ändra regeringens. Att stå upp för sin egen politik är inte att spekulera i SD:s. Alliansen kan inte avstå från att lägga gemensamma förslag för att det riskerar att vinna. Alliansen måste nu tala klartext om landets utmaningar, och presentera reformer som svarar mot uppgiften. Sverige behöver en ny och inspirerande framtidsberättelse om allt som vi kan bli, om vi bara gör det vi borde.

Ulf Kristersson

Krönikor

En helt vanlig morgon

Lägligaste tänkbara tidpunkt för tjuvrökning är två timmar före deadline. Vid sex på morgonen denna söndag halkar jag därför de sex trapporna ner och börjar leta efter ett dygnetruntöppet snabbköp. Omedelbart får jag ett viktigt missförstånd skingrat: hundratals gånger har jag tänkt att innehavarna av dessa småbutiker – som har hela världsrymder i lager, om man bara lyckas fråga – gör ett makalöst jobb varje dag när de ställer ut alla frukter och grönsaker. Men se där, det gör de inte alls. De låter varorna ligga ute över natten. Vem skulle komma på tanken att stjåla något? Vill det sig illa är ägaren en avlägsen släkting, och då blir det duktigt med stryk.

GEORGIEN ÄR, HAR JAG ofta tänkt, världens konstigaste land. Även detta är komplett felaktigt. Georgien är världens normalaste land; den stora avvikelser är Nordeuropa, och konstigast av allt är Sverige.

I Georgien gör man klokt i att se glad ut när man sakta kör igenom en by – annars är risken att hjälpsamma farbröder kommer fram och ska lösa alla ens problem, inte sällan med hjälp av bröd och hembränt. Dristar man sig till att lämna fordonet, sträcka på benen och se sig omkring anländer snart horder av män som ser fram emot att få visa upp sina reparationsfärdigheter och kanske få höra lite om det märkliga väst, där folk enligt uppgift tassar omkring barfota på uppvärmda golv. Uppvärmda golv! Vilket vansinne! Är de lagda med guldplankor

Dags att ta ledningen

12 Kina har alltså avstått från att ta ledningen i internationell politik. Den tiden är på väg att ta slut.

Ett kraftpaket

14 Nobelpristagaren Rita Levi-Montalcini är en italiensk nationalklenod. Hennes livsresa var lång och krävande.

Professor med livvakt

16 Charles Murray är en av USA:s mest hatade och hotade akademiker. Hans föreläsningar omges av tunga säkerhetspådrag.

Ängsligt mellan raderna

18 Trots flera dikeskörningar ägnar sig SVT och SR åt ohöjst självskryt. Men bakom de stora orden i årsredovisningarna noteras en oro för framtiden.

I korthet

19 Norsk politisk raket. Snuskhumor.

Förirrad i känslan

SVENSKA MEDIER FÖRSÖKER regelbundet intala mig att ålder är en konstruktion. Nyligen läste jag ytterligare ett reportage om ensamkommande afghanska flyktingbarn med den obligatoriska stora barnbilden på förstasidan. Det fanns bara ett problem, det var en vuxen man på fotot. Han hade ordentlig skäggväxt och mogen hud, till sådan hör rynkor, samt grå stänk i håret. I reportaget intervjuades en svensk kvinna, hon talade om "sina pojkar" samt hur givande hennes engagemang var.

I snart två år har medierna fyllts med den här typen av bilder och reportage. Effekterna på mig har varit att förtroendet för medierna sjunkit och att tilltron till vuxna kvinnors förnuft har fått sig en rejäl törn. Ja, jag skriver kvinnor, för det är kvinnorshängivenhet och upprätthållande av lögnen om att vuxna är ensamkommande barn som det

handlar om. Kvinnor som gråter och skriker när de unga männen inte har asylskäl och ska avvisas och ropar: Vi står inte ut!

Hösten 2015 såg jag kvinnor som väntade på perrongen på Stockholm Central och slängde sig om halsen på de nyanlända män och (ibland) pojkar som steg av tågen. Särskilt kulturkompetent var det inte. Men det hade ett tydligt signalvärde.

I OLIKA SOCIALA MEDIER finns en flod av bilder på kvinnor som håller armen runt en ung afghansk man och kallar honom barn. Jag återkommer flera gånger till en av dem, som om jag försöker avkräva fotot lösningen på gåtan om varför vi ska låtsas det. "Jag och min tonårspojke", lyder kommentaren till bilden. I en soffa sitter en kvinna och lutar sig kärvt mot en... tonårspojke? Icke. En ung vuxen man.

också? Ta och smaka lite på den här chachan, den har jag bränt på mina egna druvskal – så sent som i fjol golvade jag en fet ryss med denna ädla dryck, han har knappt rest sig än... Häng med hem till mig så ska ni få smaka en riktig khachapuri, inte en sådan där mager historia som turistställena bluffar i er, utan en riktig rackare med hemkärnat smör och ost från syrans kossor och ägg från grannens höns... Et cetera. Det kan ta lite tid.

I SVERIGE? I Sverige avråder polisen från att stanna och hjälpa främlingar i nöd. De kan ju

Georgien är, har jag ofta tänkt, världens konstigaste land. Även detta är komplett felaktigt.

vara... vägpirater. Berättar man detta för en georgier hanterar hon det på det enda rimliga sättet: som ett befängt skämt. Bara att skratta med i tokerierna.

I Georgien är det obligatoriskt för alla utlänningar att så fort som möjligt besöka en av basarerna. Sedvanan uppmuntras knappast av myndigheterna – de vill att man

glor på kloster och berg, kanske mumsar i sig ett nybakat puribröd – men väl av oss exilsadister, som älskar att se andra västerlänningar tappa hakan. En basar i den normala världen är inte Ica, eller ens Kiviks marknad. En basar i den normala världen är livsfarlig.

OFTA BOKSTAVLIGT TALAT. Den hembrända spriten närmar sig emellanåt 75-procentig alkoholhalt, och alla ska provsmaka. Inte i köptagen? Spelar ingen roll. Efter att ha blivit nerskvätt med blodet från en ox som just styckas av en däre med yxa – eller varför inte motorsåg – är det få som tackar nej till en styrketår. Och så lite adjika (Kaukasus egen chilipasta) till det, vilket driver upp törsten, vilket gör att man får ännu svårare att tacka nej till nästa kapsyl med choklad- eller konjakdoftande fultsprit. Ibland undrar jag om inte männen med chachan och kvinnorna med kryddblandningarna utövar denna svartkonst i tyst maskopi med varandra, tryggt förvissade om att främlingarna förr eller senare bryts ner och lämnar marknaden med en stackars spädgris under armen, eller varför inte ”den enda tvättställning som välsignats av kyrkan” på biltaket.

I Sverige? I Sverige får inte ölen på Systembolaget säljas kyld. Berättar man det för en georgier blir han så bestört att han blir tvungen att stanna taxin och berätta om denna oerhörda människorättskränkning för alla och envar.

ÄR DET ALDRIG HEMSKT? Jo vars. I snabbköpet där jag snubblar in ligger någons mor-
mor på en tältsäng under flera lager av filtar, alldeles intill vedkaminen. Hostandet får mig att fundera en gång extra innan jag köper det där cigarettpaketet. Kvinnan har i bästa fall en georgisk sjukförsäkring och överlever kanske, kanske de månader hon får tillbringa i vårddkän.

Och berättar man för en georgier att liknande scener numera utspelar sig även i det kolossalt rika Sverige, då är det ingen som skrattar längre. Tystnaden som lägger sig är av den sort som bara kan följa på att en dröm just gått i kras. ✨

Av Thomas Engström

Vad handlar det här om? Vilka behov är det som styr? Inom skilda genusteorier menar man att könstereotyperna genom historien har försett kvinnor med en repertoar bestående endast av två roller: den omsorgstillgängliga och den sexuellt tillgängliga. Det är genom att spela dessa roller som kvinnor får uppskattning och status. Det är intressant att se hur cementerad rollen som den omsorgstillgängliga kvinnan fortfarande är i vår normkritiska tid.

Till stereotyperna hör även att kvinnor ansetts styrda av sina känslor och oförmögna att använda förnuftet. Män kan analysera och kvinnor förrirrar sig i sina känslostormar, är vanliga tankar genom idéhistorien och, inte minst, inom teologin. Kvinnor har dessutom setts som moraliskt omogna och otillförlitliga när det gäller att fatta beslut. Här blir det, som ni förstår, lite besvärande, för det går inte att komma ifrån att det kan betraktas som omoget och populistiskt att enbart reagera, och därtill i huvudsak känslomässigt, på det man har direkt framför sig utan att reflektera vidare.

Jag tror inte att de här vuxna männen kommer till skada av att svenska kvinnor

duttar med dem. Det finns dock de som kommer till skada och det är de verkliga barnen. FN:s flyktingorgan UNHCR riktade i slutet av förra året skarp kritik mot

Vad handlar det här om? Vilka behov är det som styr?

Sverige för att vi inte behandlade barn som barn, utan lät dem hamna i en asylprocess. Föräldrar står för det grundläggande skyddet och barn ska återförenas med sina föräldrar skyndsamt, hellre i exempelvis Iran (där många vuxit upp) än att vistas bland okända i Sverige, där risken finns att barnen försvinner. Ifrågasättande av hur Sverige tog hand om ensamkommande barn kom även från FN:s kommitté för mänskliga rättigheter i början av förra året. Året innan, 2015, formulerades liknande oro för Sveriges hantering av dessa barn från FN:s barnrättskommitté.

ÄNDÅ HAR SVERIGE fortsatt på samma sätt, lägg därtill det bisarra fenomenet med de vuxna barnmännen. Känslor gör att vi behandlar andra människor som projektionsytor för våra egna behov av att vara goda. Hur moraliskt och ekonomiskt ansvarsfullt är det? Tänk tanken att engagemanget och resurserna istället hade fördelats mer rättvist till de mest utsatta barnen i världen. Precis, det svindlar. ✨

Av Annika Borg

A portrait of Xi Jinping, the President of China, looking slightly to the right. He is wearing a dark suit, a white shirt, and a red tie. The background is a soft-focus green.

KINA

Dags att ta ledningen

Kina har alltid avstått från att ta ledningen i internationell politik. Den tiden är på väg att ta slut, skriver **Jojje Olsson.**

DENG XIAOPING, mannen som öppnade Kina, formulerade 1990 en utrikespolitisk agenda som gick ut på att "bida sin tid". Kina skulle hålla en låg profil som försiktig observatör, och "aldrig göra anspråk på [globalt] ledarskap". Kommunistpartiet var då mer utsatt än på länge; Berlinmuren hade just fallit och kineserna var placerade i den diplomatiska fryboxen efter massakern vid Himmelska fridens torg.

Men knappt 30 år senare verkar president Xi Jinping anse att tiden redan är kommen.

Under ett forum för nationell säkerhet i Peking i februari offentliggjorde Xi nämligen de så kallade "två vägledningarna". Han menade att det nu var dags för Kina att "guida det internationella samfundet" genom processen med att skapa en mer "rättvis

och rimlig" världsordning. Xi sade också att Kina bör fungera som guide för att "upprätthålla den globala säkerheten".

I ett politiskt system utan transparens spelar ordval och semantik stor roll. Tidigare har Xi framhållit att Kina bör "spela en viktig" i utformningen av en ny världsordning. "Guida" var ett nytt uttryck, och skillnaden pekades genast ut upprepade gånger i såväl statliga medier som av kommunistpartiets centrala partiskola.

SAMTIDIGT KOMMER den nya ambitionsnivån knappast som en blixtnär från klar himmel, inte minst med tanke på att spelplanen förändrats dramatiskt sedan 1990. Förutom att Kinas ekonomi nu är nästan 40 gånger större så vacklar västvärlden efter brexit, Donald Trump och populistiska framsteg på den europeiska kontinenten.

Händelseutvecklingen fick det Världsekonomiska forumet i Davos i januari i år att likna en svart komedi med ombytta roller. Efter att Donald Trump valts till president beslutade sig Xi Jinping för att som första kinesiska ledare personligen närvara i Davos, där han höll ett öppningstal som förespråkade frihandel och globalisering, komplett med signifikanta kinesiska metaforer som: "Att

eftersträva protektionism är som att låsa in sig själv i ett mörkrum. Vind och regn stängs ute, men det gör även ljus och luft."

INTE NOG MED ATT Xi kunde leverera sitt tal oemotsagd och utan frågor från åhörarna; han hejades även på av forumets ordförande Klaus Schwab. "I en värld präglad av osäkerhet och instabilitet, sätter det internationella samfundet sitt hopp till att Kinas ledare ska fortsätta det mottagliga och ansvarsfulla ledarskap som förser oss alla med säkerhet och stabilitet", sade Schwab.

Med det varma mottagandet i Davos i färskt minne, sade en kinesisk toppdiplomat vid en presskonferens ett par dagar senare att Kina förvisso inte eftersträvar någon global ledarroll, men kan "tvingas att ta en sådan roll" om andra aktörer avsäger sig ansvaret.

Med "andra aktörer" åsyftas främst USA, vars relation med Kina ställts på sin spets i och med Donald Trumps valseger. Redan under valkampanjen drev Trump en tuff retorik mot Kina; han lovade märka landet som "valutamanipulator" och hotade med 45 procent höga strafftullar på kinesiska importvaror. Efter sin valseger tog han direktkontakt med Taiwans president och

På jakt efter allierade:
Xi Jinping.

FOTO: JASON LEE/TT

ifrågasatte *One China Policy* som varit hörnstenen i USA:s relation med Kina sedan Richard Nixon besökte landet 1972.

Detta till trots gnuggas det utan tveivel händer i Peking. Eftersom Trump inte gjort sig känd som en entusiastisk förespråkare av mänskliga rättigheter eller press- och yttrandefrihet, kommer han sannolikt inte att ställa högljudda krav på Kina inom dessa områden. Vidare är Trump heller inte någon vän av frihandel. Han har redan hunnit skrota Trans-Pacific Partnership (TPP), ett omfattande handelsavtal som Kina länge snegljat avundsjukt på eftersom de själva inte skulle inkluderas.

KINA HAR DE SENASTE åren istället utformat egna motsvarigheter som Free Trade Area of the Asia-Pacific (FTAAP) och Regional Comprehensive Economic Partnership (RCEP), vilka nu kan användas för att stärka inflytandet i Stilla havs-regionen på USA:s bekostnad. I november, bara någon dryg vecka efter Trumps valseger, närvarade Xi Jinping personligen vid ett APEC-pec-möte i Peru för att ytterligare marknadsföra dessa avtal.

Kina utmanar sedan tidigare redan den rådande internationella ekonomiska ordningen genom Asian Infrastructure Invest-

ment Bank, en ny världsbank med säte i Peking som invigdes 2014, samt den nya Sidenvägen, Xi Jinpings eget prestigeprojekt vilket innefattar utländska investeringar på hundratals miljarder kronor.

Därmed är brexit och Trump alltså inga avgörande katalysatorer för Kinas högtfly-

*För att kunna verka
som guide i interna-
tionella samman-
hang krävs dock
allianser med länder
som respekterar
Kinas politiska
handlingar.*

gande utrikespolitiska ambitioner. Redan i oktober 2013 införde Xi Jinping det utrikespolitiska konceptet *fenfa youwei*, som löst kan översättas till "att aktivt eftersträva framgång". Detta följdes snart av en ny antiterroristlag med rätt att skicka kinesiska trupper utomlands utan mandat från FN.

Under fjolåret etablerade Kina vidare en flottbas i Djibouti; landets första utländska militärbas sedan tillbakadragandet av trupp från Nordkorea 1958. I fjol besökte även höga kinesiska militära tjänstemän Syrien med löften om utökat militärt bistånd och utbildning för den sittande regimen styrkor. Därmed har Kina – i realiteten om än inte på papperet – övergett sin tidigare så orubbliga hållning att stater inte ska lägga sig i varandras "inre angelägenheter".

DETTA BLEV ÄNNU tydligare i mars, efter att Sydkorea tillät den amerikanska byggnationen av ett försvarssystem vid namn THAAD som skydd mot nordkoreanska missiler. Kina stoppade då turister från att åka till Sydkorea, och manade till bojkott av koreanska varor via statliga medier. På sociala medier figurerade filmer där användare slog sönder produkter från Samsung och LG, samt stormade varuhus i Kina tillhörandes det koreanska konglomeratet Lotte, för att äta upp eller förstöra butikernas varor.

Förutom påverkan av internationell säkerhetspolitik, är det sannolikt att Kina i en "guideroll" avser att använda sin ekonomiska och politiska tyngd för att undergräva upprätthållandet av mänskliga rättigheter och rättssystem. Tillsammans med standarder för internetcensur och cybersäkerhet skulle det underlätta jakten på politisk opposition; dessutom arbetar Kina redan i dag aktivt för att styra innehållet vid utländska universitet.

För att kunna verka som guide i internationella sammanhang krävs dock allianser med länder som respekterar Kinas politiska handlingar. Men som *New York Times* påpekade efter Xi Jinpings tal i Davos, kunde liknelsen med att "låsa in sig i ett mörkrum" lika gärna användas för att beskriva Kinas politiska utveckling under hans tid vid makten, då hundratals aktivister och advokater godtyckligt fångats.

Även ekonomiskt är diskrepansen stor mellan vad Xi säger och hur det djupt protektionistiska Kina faktiskt agerar. Under Xi:s tid vid makten har de kinesiska handelshindren vuxit, och enligt flera handelskammare känner sig utländska investerare mindre välkomna i Kina än på flera år.

JEAN-PIERRE CABESTAN, ORDFÖRANDE för den statsvetenskapliga fakulteten vid Baptist University of Hong Kong, påpekade i samband med Xi Jinpings "två vägledning-ar" att den världsordning som Kina förespråkar är "neo-westfalisk" till sin natur, med fokus på enskilda staters rätt att bestämma och kontrollera. Går det verkligen att få stöd för detta koncept i väst?

Ett tydligt bakslag kunde ses i Storbritan- >>

nien, vars regering under förre premiärministern David Cameron 2015 satsade på att bli "Kinas främsta partner" genom att tillsammans dela ett "gyllene årtionde". Kraftigt motstånd uppstod även inom de egna leden, då det Konservativa partiets människorättskommitté presenterade en rapport vid namn *The Darkest Moment. The Crackdown on Human Rights in China 2013–2016* och rådde regeringen att "tänka om" i sin relation till Kina.

Samtidigt skrämmer Kinas framfart i Sydkinesiska havet bort potentiella regionala allierade som Vietnam och Indonesien. Vägran att acceptera Haagtribunals negativa utlåtande om Kinas territoriella krav i området – som inget annat land i hela världen stöttar – visade vidare att Peking anser sig stå över internationella lagar.

Kina må ha vänskapsband med länder i regionen utan kust. Kambodja och Laos röstar exempelvis ofta för Kinas intressen i Asean, må vara att det sker i utbyte mot biståndspaket. Men riktiga allianser – även diktaturer emellan – är inte en handelsvara utan något som bygger på gemensamma intressen, ideologiska värderingar och ömsesidigt förtroende.

DÄRFÖR VAR DET talande när Yan Xuetong vid fakulteten för internationella relationer vid Tsinghua University i Peking, i fjol konstaterade att Kina bara har en enda allierad, nämligen Indiens ärkefiende Pakistan. Och det är en allians som bygger på kinesisk hjälp med utvecklingen av pakistanska kärnvapen och ballistiska missiler.

Trots höga ambitioner och hundratals spenderade miljarder i allt från militärt

Demonstranter uppmanar till bojkott av sydkoreanska varor.

bistånd till spridning av "soft power" fortsätter Kina genom sitt repressiva beteende att vara vad många kallar den mest ensamma supermakten någonsin. Det är ett tecken på att omvärlden – Trump och brexit till trots – fortfarande ser USA och Europa som mer pålitliga och ansvarstagande allierade än Xi Jinpings Kina. ✿

FOTO: SIPA PRESS/TT

VETENSKAP

Ett kraftpaket

Nobelpristagaren Rita Levi-Montalcinis livsresa blev lång och krävande. Men hon lät sig aldrig nedslås och i Italien är hon en nationalklenod, skriver **Annagreta Dyring**.

"ÄT INTE, SKAFFA DIG ingen man och ångra dig aldrig." Så lät den italienska Nobelpristagaren Rita Levi-Montalcinis svar på frågan varför hon levte så länge och blivit en så framgångsrik forskare. Det var hennes hundraårsdag och hyllningarna pågick som bäst. Svaret var tungt men hennes ton var lätt. Det här var en kvinna med integritet.

Rita Levi-Montalcini (1909–2012) överaskade alltid. Hon var liten och tunn, men i själva verket ett kraftpaket. Hon visste vad hon ville. Ingenting kunde stoppa henne, och hon vann respekt, inte enbart som forskare. Hennes samhällsengagemang gällde bland annat kvinnors och barns möjligheter till utbildning och erkännande. Hon fortsätter att inspirera till nya pedagogiska och konstnärliga idéer som vill avdramatisera

forskningen och göra den aktuell och angelägen.

Säger man hennes namn i Italien får man ett leende tillbaka. "Ah, la professoressa!" Alla känner till och hyllar henne. Det kan rimligen inte bero enbart på att hon fick Nobelpriset i medicin 1986, även om det gav eko in i minsta italienska vrå. Något annat gjorde henne älskad, något personligt och allmänmänskligt som den spröda kvinnan utstrålade och förmedlade. En humanistisk attityd som växte ur hennes livshistoria. Hon hade tänkt friare än de flesta, och hon nådde så långt man kan nå vetenskapligt, trots de stora hindren på vägen.

Rita Levi-Montalcinis idolskap hänger ihop med en livsresasom blev både lång och krävande. Hon föddes 1909 i en judisk

familj i Turin. Fadern var stram och dominant, en riktig patriark, inte helt olik andra fäder i Italien vid sekelskiftet. Hustrun och barnen hade bara att foga sig. Kvinnor ska inte studera, ansåg han, och universitet var inte att tänka på. Döttrarna förväntades gifta sig och axla mammarollen.

MEN RITA BRÖT MOT familjetraditionen. Hon deklarerade tidigt att hon inte tänkte gifta sig, hon skulle studera och skaffa sig ett yrke. Sagt och gjort. Hon disputerade i medicin, men sedan kom svårigheterna. Efter Mussolinis antijudiska manifest 1936 förvägrades hon att fortsätta inom forskningen. Hon tvingades att bryta upp och flytta till säkrare platser flera gånger, och när hon fann sig avstängd från laborationerna byggde hon ett labb, i sovrummet. På det sättet lyckades hon gå vidare. Hon koncentrerade sig på neurofysiologi och samarbetade internationellt. 1986 fick hon tillsammans med amerikanen Stanley Cohen Nobelpriset i medicin för upptäckten av en tillväxtfaktor som styr nervers och cellers tillväxt. År 2001 utsågs hon till medlem i den italienska senaten.

År 1990 intervjuade jag Rita Levi-Montalcini. Hennes syn på folkbildning intresserade mig, och dessutom ville jag pejla hennes åsikt om forskarnas ansvar i sammanhanget. Hon var då 81 år och bodde tillsammans med sin tvillingsyster, konstnären Paola Montalcini, i Rom. Våningen vittnade inte om något pedanteri. Det var böcker och gröna växter lite överallt. En jättestor orkidé hälsade på bordet i det lilla vardagsrummet.

De två systerarna var varandras kopior: lika kortväxta, lika tunna, lika vänliga. Den enda skillnaden var framtoningen. Rita var den eleganta kvinnan av värld, med utstuderad frisyra och kläder av bästa snitt – för dagen en svart sammetsdräkt plus små guldsmycken – medan Paola var alldaglig och tillbakadragen i sin framtoning.

Jag hade läst Rita Levi-Montalcinis självbiografi *Elogio dell'Imperfezione* (Hyllning till det ofullkomliga). Här satt alltså kvinnan som genomlevt två krig, lyckats pare-ra fascism och rasförföljelse och tvingats fly och leva gömd. Och som lyckats i sin karriär och nått toppen i den akademiska världen. Nu anvisade hon mig plats intill orkidén, och tog sats. Sedan hon förhört mig om mina familjeförhållanden och min härkomst saktade hon ned och började berätta om sin egen barndom; hon sa att den hade varit svår; hon hade känt sig ful och utanför. Hon hade saknat självkänsla.

MEN NU, SEDAN många år, hade hon klarat det mesta hon föresatt sig, erkände hon. Nu, sa hon och spände leende sina ljusblå ögon i mig, arbetade hon vidare med det som intresserade henne. Det handlade bland annat om att öka kvinnors möjligheter att göra skillnad, sa hon, och tillade

att italienska kvinnor verkade hävda sig väl i forskningen jämfört med situationen i andra länder. Jag erinrade mig att naturvetarna på universitetet i Rom faktiskt hade flera kvinnliga forskningschefer. Att vara aktiv i samhällsdebatten gick så mycket lättare, fortsatte hon, eftersom hon inte tillhörde något politiskt parti eller någon religion. Hon var en "libera pensatrice", en fritt tänkande människa. Svaren kom med självklar säkerhet. Framför mig hade jag en tvättäkta perfektionist, mån om att göra och säga det rätta, en etikens och moralens väktare, med en karisma som kunde räcka för två. Vem kunde annat än lyssna?

Rita Levi-Montalcinis livskoncept förblev detsamma, hon behöll ett team kvinnliga forskare i Rom som fortsatte att forska på hjärnan, och hon fortsatte att tala för kunskap, integritet och etik. Engagemanget för den unga generationen behöll hon livet ut; länge besökte hon skolor, talade till eleverna och inspirerade dem. Skolbesöken föreföll alltmer ha varit höjdpunkterna i hennes liv, som envisa utflykter i framtiden. 2001 startade hon en stiftelse med uppgift att ge flickor och kvinnor i Afrika chansen till högre utbildning. Idag har den stiftelsen verksamheter i 35 afrikanska länder.

RITA LEVI-MONTALCINIS MINNE lever än idag. Många skolor i Italien uppkallades tidigt efter henne, och pedagogiska initiativ tas fortfarande i hennes namn. Det senaste initiativet är en snygg liten seriebok som skildrar Rita Levi-Montalcinis liv och riktar sig till högstadiel elever. Idén till projektet kom från hjärnforskningscentret European Brain Research Institute (EBRI), och den italienska senaten hakade på och lät sin ordförande skriva ett förord. Produktionen

**Sagt och gjort.
Hon disputerade i
medicin, men sedan
kom svårigheterna.**

anförtröddes till den framgångsrika Scuola Internazionale di Comics i Jesi, en ort nära den adriatiska kusten där man bland annat erbjuder akademisk utbildning i de figurativa och digitala konstarterna. Nu hoppas initiativtagarna att serieboken genom att visa upp den judiska flickans envishet och uthållighet ska inspirera skolungdomarna att satsa på naturvetenskaperna. Samtidigt öppnar berättelsen för att ta upp både jämställdhetsfrågor och frågor om rasism. Rita Levi-Montalcinis långa liv speglar samhällsfenomen som skoleleverna kan uppleva i en eller annan form idag. Här får de chansen att relatera till landets historia och förstå mer av sin samtid.

**Ur seriehäftet
Rita Levi-Montalcini:
una donna di frontiera.**

Ett annat initiativ i kunskapsbranschen har tagits i staden Cerveteri, en stad utanför Rom mest känd för sina etruskiska lämningar. Där finns både det italienska rymdbolaget och ett institut för astrofysik. Fysikerna där har startat en vital populariseringsverksamhet med allt från hård vetenskap till sceniska framträdanden på dialekt, och arrangemangen drar stor publik. Forskarna anser nämligen kaxigt att den egna dialekten "romanesco" är minst lika klar och logisk som vetenskapens eget språk, och följaktligen en värdefull resurs i folkbildningen. Tillsammans med ett antal skådespelare har de bildat gruppen La Scienza Coatta (ungefär Vetenskap på gatans språk) som nu satsar på att ge forskningen "den rätta språkdräkten". Sedan ett par år skapar de monologer och scenstycken där de utan nämnvärd scenografisk inramning tar sig an storheter som Darwin, Galilei, Kepler med flera och berättar om deras bedrifter. De bangar inte heller för mera osäkeriserade utmaningar, som Heisenbergs osäkerhetsprincip och Einsteins relativitetsteori. Också Rita Levi-Montalcini presenteras på romanesco i form av en fejkad intervju (finns på Youtube). Där berättar "frisören Daniele" (skådespelaren Daniele Parisi) vad han fick höra om den märkvärdiga kundens liv och hennes otroliga forskning "medan han fixade håret på henne".

De italienska projekten kan tyckas begränsade, men de har tydliga och genomarbetade profiler. Småskaligheten är ju något av en italiensk specialitet. Här gäller det att – i Rita Levi-Montalcinis anda – både utnyttja och skapa styrka. Och begrundar man de aktuella antifaktiska strömningarna som dyker upp lite överallt, syns folkbildningen behöva både små och stora insatser. Det finns många språk att välja på. Det gäller bara att "göra kött av orden" som den gamle sociologen Zygmunt Bauman formulerade saken. ✨

USA

Professor med livvakt

Charles Murray är en av USA:s mest hatade och hotade akademiker. **Erik W Larsson** går på en universitetsföreläsning med tungt säkerhetspådrag

"LARSON ELLER LAWSON?" frågar dörrvakten.

"Larsson", svarar jag. "Med två s."

Vakten inspekterar noggrant mitt körkort, och bläddrar igenom sina papper en gång till.

"Ditt namn står inte på listan", konstaterar han. "Vi kan tyvärr inte släppa in dig."

"Jag talade med herr Lawrence i morse", svarar jag. "Han sa att jag skulle få komma in."

Vakten rynkar på näsan.

"Menar du presschefen? Är du journalist?"

Jag nickar. I bakgrunden närmar sig två jättelika män i kostym, iförda örnsäckor.

Deras kroppsspråk är entydigt. Inget jävla tjafs. Det är bara att vända och gå hem.

Vakten fiskar upp sin mobiltelefon och ringer herr Lawrence. I bakgrunden spänner kostymjättarna sina knogar och gör sig redo för kvällens första konfrontation. Efter ett kort meningsutbyte stoppar vakten undan sin telefon och ger mig tillbaka mitt körkort.

"Välkommen, herr Larsson", säger han, och låter mig passera.

Jag tackar artigt och gör mitt bästa för att undvika gorillornas stridslystna blickar.

UPPEMOT FEMTIO POLISER och säkerhetsvakter har kallats in till Duke University för att

beskydda kvällens gästtalare. Bara statschefer och oligarker kan räkna med ett liknande säkerhetspådrag. Vem är denna mystiska gäst, vars närvaro väcker sådan oro? Är det Donald Trump? Kim Jong-un? Eller kanske påven själv? Nej, det är dr Charles Murray – en lågmäld statsvetare i sjuttioårsåldern.

Arrangörerna har goda skäl att vara ängsliga. Murrays senaste framträdande, vid Middlebury College i Vermont, urartade i kaos när scenen plötsligt stormades av demonstranter. Charles Murray och hans samtalspartner, statsvetaren Allison Stanger, fick genast eskorteras ut ur byggnaden av polis. Murray undkom oskadd, men professor Stanger fick föras till sjukhus, efter att en demonstrant tagit stryppgrepp på henne.

Inför kvällens evenemang ondgör sig lokaltidningen *IndyWeek* över att en "vit nationalist" och förespråkare för "rashygi-en" ska befläcka Duke University med sin närvaro, och manar studenter till motstånd. Hotbilden mot dr Murray är allvarlig.

Det urartade på Middlebury College.

FOTO: LISA RATHKE/TT

Vad ligger då bakom denna vrede mot Charles Murray? Svaret står att finna i *The Bell Curve* – ett 900 sidors mastodontverk som Murray författade i början av 1990-talet tillsammans med Harvard-professorn Richard Herrnstein. Boken kan ses som en ambitiös, om än populärvetenskaplig, sammanfattning av modern intelligensforskning. Författarna varnar för hur social stratifiering i USA skapat en arrogant och allsmäktig ”kognitiv elit”, som alltmer saknar anknytning till det stora flertalet. I det ökända, trettonde kapitlet citerar författarna statistik som visar en genomsnittlig skillnad i intelligenskvot (IQ) mellan olika etniska grupper – i synnerhet svarta och vita. *The Bell Curve* gav upphov till en jättelik kontrovers i medierna, och författarna anklagades för att förespråka ”vetenskaplig rasism”. Professor Herrnstein avled kort efter att boken gavs ut, vilket innebär att Charles Murray tvingades försvara *The Bell Curve* på egen hand. Hans rykte har aldrig riktigt återhämtat sig sedan dess, och han betraktas än idag av vissa som en intellektuell arvtogare till Adolf Hitler, trots att hans poäng aldrig varit att en grupp skulle vara mer eller mindre värd än en annan.

KVÄLLENS ARRANGÖRER – Dukes studentförening för unga republikaner – är lätta att identifiera. Samtliga är vita, atletiska och konservativt välklädda gossar – som kloner av tvillingarna Winklevoss från filmen *The Social Network*. Deras flickvänner är vackra, skötsamma, och en smula fnitteriga. Under kvällens gång utgör de senare en ständig distraktion från dr Murray, som all sin intellektuella briljans till trots ej är någon estetisk höjddare. Vid min sida står en skallig, svart man i mörk kostym och vakar över folksamlingen. På hans namnbricka står det ”Darren – vakt”.

”Väntar ni er trubbel ikväll?” frågar jag.

”Man vet aldrig”, svarar Darren tyst.

”Vet du vem talaren är?”

Darren nickar sammanbitet.

”I det här landet har alla yttrande-frihet...”, suckar han. ”Det står i författningen. Men...”

DARREN AVBRYTER SIG SJÄLV, som om han var på väg att säga något olämpligt. Uppenbarligen tillhör han inte Charles Murrays fans.

Efter en barmhärtigt kort introduktion intar Murray talarstolen. Han inleder med en snabb sammanfattning av sin huvudtes – att det amerikanska samhället alltmer domineras av ett ”kognitivt toppskikt”. Framför mig utbyter ungrepublikanerna nöjda blickar. Det är oss han snackar om. *Eliten*. Bara ett par år till på Duke. Sedan bär det av till Manhattan, där pappa fixat en schyst praktikplats på Goldman Sachs eller JP Morgan. Därefter är det vi som styr. Pojkarnas leenden förvandlas dock snart till bekymrade miner. Det visar sig nämligen att Charles Murray inte alls är särskilt förtjust i denna nya elit. Han kallar dem ”bortskämda” och ”inskränkta”, avfärdar deras akademiska meriter som ”poänglösa”, och hånar deras tjusiga praktikplatser som ”positiv särbehandling för rika människor”. Med sin arroganta attityd gentemot vanligt folk har storstadseliten bara sig själv att skylla för Donald Trumps framgångar i presidentvalet, menar dr Murray. Han ser bekymrat hur den amerikanska nationen alltmer håller på att splittas i två delar. I boken *Coming Apart* liknar Murray dessa

Han ser bekymrat hur den amerikanska nationen alltmer håller på att splittas i två delar.

båda halvorna vid två amerikanska småstäder – *Belmont* och *Fishtown*. I det idylliska Belmont leker livet som aldrig förr. Mamma och pappa är lyckligt gifta, och barnen gör bra ifrån sig i skolan. Ekonomin blomstrar, kyrkbänkarna är fullsatta, och på helgerna spelas det knattebaseboll eller pysslas med hemslojd. I det mer lantliga Fishtown råder däremot social misär. Barnen uppfostras av sina mödrar, eller av sociala myndigheter. Kyrkogång och föreningsliv är det inte tal om. Papporna sitter mest hemma och tittar på tv, eller leker med sina mobiltelefoner. Många män i Fishtown får dessutom aldrig bli pappor. Charles Murray är särskilt hård mot glesbygdens ungar, som i princip är att betrakta som socialt överflödiga. ”Ogifta män tränar inga baseboll”, kungör han från sin talarstol.

DETTA MÅ LÄTA VÄL kyligt och kategoriskt, men dr Murray har statistiken på sin sida. Den amerikanska arbetarklass han själv

lärde känna som barn håller sakta på att tyna bort, vilket i förlängningen leder till att landets väljare alltmer mobiliseras i två isolerade och antagonistiska block. Denna sociala splittring riskerar att undergräva de amerikanska ideal som Gunnar Myrdal för sjuttio år sedan beskrev i sin bok *An American Dilemma*: individens frihet och likhet inför lagen.

Vad kan då unga patrioter göra för att vända denna trend, och förhindra nationens kollaps?

”Flytta ut på landet”, predikar Murray. Undvik glassiga metropoler som New York och Los Angeles. Köp en pickup-truck. Bekanta er med riktiga amerikaner – folk med vanliga jobb och skit under naglarna. Befria er från den kognitiva elitens sociala bubbla. Vid det här laget har luften helt gått ur ungrepublikanerna. Snarare än att smickra dem för att de är så smarta väljer Charles Murray att läxa upp dem för deras arrogans och privilegier. Och nu vill han att de ska flytta ut på vischan också? Besvikelsen i salen är stor. Medan dr Murray talar kastar jag emellanåt ett öga på min nye vän Darren, den svarte säkerhetsvakten. Med knutna nävar och spända ansiktsmuskler blänger han argt på talaren. *Snart kommer det... snart börjar den jäveln snacka om hur dumma vi är...* Under kvällens gång övergår Darrens ilska uttryck dock långsamt i en förvirrad uppsyn. Att rika vitingar inte har någon aning om hur vanligt folk har det visste väl alla? Skulle det vara någon nyhet?

TILL ALLAS LÄTTNAD förlöper kvällen utan kravaller. Följande dag noterar en bloggare för *IndyWeek* att Murrays tal till studenterna var fritt från rasistiska utspel – som om de hade väntat sig att talaren skulle bränna ett kors på scenen, iförd ett vitt sänglinne. Charles Murray är i själva verket utled på att prata om raser och deras olika intelligenskvoter. När jag själv drog upp ämnet med honom i en intervju för ett tiotal år sedan avfärdade han hela kontroversen som ”idiotisk”, och ondgjorde sig över att hans kritiker aldrig brytt sig om att läsa *The Bell Curve*. Efter 25 år av dumma frågor och ogrundade påhopp tar dr Murray varje tillfälle i akt att tala om något annat. Hans aktuella budskap – mot intellektuell snobbism och för uppslutning kring amerikanska ideal – är förstås betydligt viktigare än det han framförde i *The Bell Curve*. I ett debattklimat som alltmer domineras av klassförakt, moraliskt hyckleri och snorkiga klichéer är Charles Murray att betrakta som unik – en intellektuell tungviktare med genuin empati och förståelse för vanliga människor. Gång på gång har Murray haft modet att ta det politiska och akademiska etablissemangen i örat och säga dem ett par sanningens ord. Kanske är det därför han är så impopulär. 🌱

Ängsligt mellan raderna

Trots flera dikeskörningar ägnar sig SVT och SR åt ohöljt självskryt. Men bakom de stora orden i årsredovisningarna noterar **Olle Lidbom** en oro för framtiden.

"DET ÄR INTRESSANT att SVT som är så självsäkert inom det kommersiella förefaller ängsligt när det gäller redaktionella frågor", skrev *Medievärldens* chefredaktör Axel Andén i en prickssäker analys av public service-bolagens nulägesposition. Bakgrunden var ett reportage om att public service-medarbetare inte vågar rapportera om ämnen som berör identitetspolitik och flyktingar.

Ängsligheten har givit sig tillkänna i flera uppmärksammade dikeskörningar under det senaste året, framförallt i valhant skötta debatter om vaccin (SR) och nazistanstrukna tidningar (SVT). En del av den senaste tidens kritik har handlat om "falsk balans", när redaktioner ställer två motsatta åsikter mot varandra oavsett om de är faktabaserade eller ens sanna. I nidsbilden av "falsk balans" ställs den som tror att jorden är en kub mot den som anser att jorden är platt – och redaktionen kan ändå anse sig ha uppfyllt sitt objektiva uppdrag.

Samtidigt är det uppenbart att SVT är betydligt säkrare på det uppdrag som är mer kommersiellt: att nå stora målgrupper, nya målgrupper och unga målgrupper. *Melodifestivalen*, *Gift vid första ögonkastet* och *Skam* (där SVT var medproducent) är tre exempel under 2016 på publikframgångar.

ÄVEN I MEDIIEDEBATTEN agerar public service med stort självförtroende. När Bonnier, MTG, Schibsted, Mittmedia, Bauer Media Group och Tidningsutgivarna under lobbynamnet Public service-kommissionen kritiserade public service-bolagen för att de hotade de kommersiella bolagens förutsättningar svarade SVT, SR och UR med att skicka ett förslag till kulturdepartementet där man tvärtom bad om ett utökat onlineuppdrag. I korthet vill man få tillåtelse att driva public service-uppdraget även på nätet för att inte förlora mot Netflix, Youtube, Facebook och Google – som idag tar 70 procent av svenskarnas digitala mediekonsumtion.

I de tre public service-redovisningarna, som public service-bolagen skickar in varje år till kulturdepartementet, kan man mellan raderna faktiskt hitta svaret på frågan om ängslighet. För 2016 är det diger läsning: Sveriges Radios redovisning består av 172 sidor, Sveriges Television 80 sidor och Utbildningsradion 68 sidor. De passerar i allmänhet obemärkt eftersom få orkar tugga sig

Präktigast läsning är Sveriges Radios redovisning, där självskrytet emellanåt når nordkoreanska höjder.

igenom dessa över 300 sidor – där bolagen beskriver hur förträffligt de uppfyllt uppdraget från staten.

Präktigast läsning är Sveriges Radios redovisning, där självskrytet emellanåt når nordkoreanska höjder. Bland annat får vi lära oss hur Sveriges Radio motverkar kulturens vita fläckar och är "en motvikt mot pr". Detaljerna är många – till exempel att SR gjorde 61 timmar radio på meänkieli för barn upp till 12 år, men 270 timmar för barn 13–19 år. UR:s redovisning är precis som kanalen själv, lite försiktigt inkluderande och sökande (men inte ett ord om dikeskörningen när de sökte medarbetare med erfarenheter av att "rasifieras som afrosvensk"). SVT har den snyggaste redovisningen, dessutom med ett intressant avsnitt om obalans mellan kärn- och kompletterande verksamhet. Redovisningarna är möjligen inte gjorda för att läsas. Den som ändå gör det blir dränkt i outhärdligt självgratulerande och sältan, självkritiken eller reflektionen över sin egen roll på mediemarknaden är obefintlig. Det är inte utan att man saknar BBC-stiftelsens grepp att årligen tillsätta en grupp akademiker och intellektuella för att bely-

sa BBC-bolagens förmåga att driva opartisk journalistik inom olika ämnen – som statistik, jordbrukspolitik eller bevakningen av Afrika.

KANSKE ÄR DET OCKSÅ i den nuvarande självgratulerande självbilden som ängsligheten uppstått. Public service-bolagens självbild är att de är bäst i klassen på journalistik och publicistiska beslut. Då krävs det fingerspetskänsla och balans. Samtidigt uppfattar de sig kommersiellt som en uppstickare – inte minst i relation till de stora globala aktörerna. Då kan man ju ta i, utmana och gå i bräsch.

De senaste årens förändring för public service-bolagen handlar om denna maktförskjutning. De kommersiella bolagen upplever att SVT har blivit starkare på den kommersiella spelplanen. Samtidigt tappar mediekonsumenterna förtroende för SVT – 60 procent svarar att de har mycket eller ganska stort förtroende för SVT i Förtroendebarenmetern från Sifo. För fem år sedan var siffran 75 procent. Den redaktionella trovärdigheten är långt ifrån orubblig, trots de egna lovorden i redovisningarna.

Men hotet om tittarna och lyssnarnas tid utmanas på allvar av Netflix, Youtube, Facebook och Google. Allt fler medier känner av de globala mediebolagens grepp om mediekonsumenterna. Spelplanen för samtliga medieföretag är globaliserad och tekniskt revolutionerad. Den kommer aldrig bli vad den engång var. Under våren diskuterade regeringen med public service-bolagen om denna nya balanspunkt: vilken roll ska public service spela i ett kommersiellt och föränderligt medielandskap, inte minst i "relationen till lokala medier men också till globala medieaktörer", för att citera kulturministern.

PUBLIC SERVICE-bolagens sändningstillstånd gäller till den 31 december 2019 och inför nästa tillståndsperiod tillsätts en ny utredning. Finansieringen av public service (licens eller skatt, enkelt uttryckt) är en del i detta, men inte allt.

Hur maktbalansen ska se ut – vem ska vara stark och vem ska vara svag – är i högsta grad den centrala frågan. Ska public service-bolagen ha en fortsatt ställning bland konkurrenter, politiker och mediekonsumenter krävs det sannolikt en självrannsakan. Nästa års public service-redovisningar borde vara en naturlig start på en sådan resa. ✎

Vedumsbakat

I början av mars höll Høyre landsmöte på ett hotell ute vid Oslos flygplats Gardemoen. Statsminister Erna Solberg talade. Bakom henne på scenen stod det som ska bli ett nyckelbudskap för partiet inför stortingsvalet i höst: "Vi tror på Norge."

Två veckor senare var det Senterpartiets tur att hålla landsmöte och även bakom Trygve Slagsvold Vedum, som leder partiet sedan 2014, stod ett nyckelbudskap: "Vi tror på HELA Norge."

Den alerte Vedum hade själv fått idén när han lyssnade till Solberg och sett till att det planerade kongresstemat bytts ut. På detta fiffiga vis tvingade han medierna att beskriva konflikten i norsk politik just som han vill ha den: å ena sidan teknokrati och stordrift, å andra sidan engagemang för bygdens väl och för att människor ska kunna bo och verka var de vill.

I förra valet 2013 var Senterpartiet ett av ett helt knippe partier som klarade spärrgränsen på 4 procent med liten marginal, men i år behöver man inte vändas. Partiet har stuckit iväg som en raket i mätningarna och vid något enstaka tillfälle noterats så högt som över 15 procent. Framgångarna tär på humöret hos den tilltänkta koalitionspartnern Arbeiderpartiet, som tappat i ungefär motsvarande grad, men Vedum ler sitt bredaste leende på snart sagt varenda bild man ser. Hans bästa tid är nu.

Vad är det som har hänt?

Trygve Slagsvold Vedum ler brett.

FOTO: FREDRIK BJERKNES/GETTY IMAGES

Senterpartiet drar fördel av en opinionsvind som sveper fram på många håll. Det finns en ökad skepsis mot det överstatliga och internationella, vilket gagnar ett parti som alltid har sagt tvärt nej till EU-medlemskap, vill avskaffa EU-ministerposten och kritiserar EES och WTO. Sp gör ingen stor sak av att man har bland de striktaste åsikterna om invandring i sitt partiprogram, men sympatisörerna vet att partiet inte kommer att ligga på för någon liberalisering. Kontrasten mot svenska C är rätt slående.

Men det handlar också om att regeringen har bjudit Senterpartiet på fina möjligheter.

Statsminister Solberg återkommer ofta till ett faktum som de allra flesta i Norge känner till men som långt ifrån alla är redo att se i vitögat, nämligen att oljepriset knappast lär

komma tillbaka till gamla rekordnivåer och att det behövs ekonomisk vitalisering och nya näringar om det norska välståndet ska kunna skyddas långsiktigt. Därför har man satsat rejält på kommunikationer, forskning och utbildning och (mindre rejält) på skattesänkningar. Men man har också inlett en omstrukturering av den offentliga sektorn genom att föreslå färre kommuner och en konsolidering av polis och sjukvård.

"Modernisering", säger man från regeringshåll. "Centralisering", svarar Trygve Slagsvold Vedum och får en hel del människor med sig.

De båda regeringspartierna Høyre och Fremskrittspartiet har (speciellt Frp) straffats oväntat mildt i opinionen än så länge, men de ligger lite sämre till än valresultaten och det går trögt för de båda borgerliga partierna Venstre och Kristelig folkeparti som inte sitter i regeringen men som är del av dess parlamentariska underlag. För dem är spärrgränsen ett högst reellt hot.

Stämningen är som alltid mycket sval mellan V/Krf och Frp. Det råder åter osäkerhet om hur det borgerliga regeringsalternativet ser ut. Arbeiderpartiet har kommit in i en rätt brant nedförsbacke och har en hård kohandel att se fram emot.

Men Vedum ler. Och skruvar upp temperaturen.

PJ Anders Linder

JAG SAKNAR SNUSKHUMORN

Jag minns en tid, det var nog bara ett tiotal år sedan, när den enda väsentliga egenskapen hos ett skämt var att det var roligt.

Det var innan en kroniskt småförbannad publik stod i ständig beredskap att brännmärka varje försök till komik som antingen sexist-rasistiskt eller PK-vänsteristiskt. Det var innan ett mossigt gammalt tuttskämt, som hämtat ur den avsmnade kvalitetstidskriften *En Rolig Halvtimme*, orsakade politiska avsättningar och debatt i riksmidierna.

Jag minns till och med en tid på en studentnation där ungdomer och marxister i ena stunden kunde sitta och gaffla om politik för att i nästa stund gå hem och kopulera med varandra. För politik var inget man tog personligt och alla var ändå vänner. Av samma anledning kunde de politiska ungdomsförbunden i en sörmäländsk håla, från anarkister till libertarianer, rutinmässigt träffas för att sätta ihop ett gemensamt partyschema.

Bland alla svenska ungdomar som inte var med i Jehovas Vittnen fanns på den tiden egentligen bara en enda umgängesregel: Roli-gast vinner. Och det enda verkliga etikettsbrott man kunde begå var att fastna i högstämt gravallvar. Att tappa självdistansen och bli sipp. Gjorde man det hamnade man i ett duggregn av vinindränkta pappersservetter och hänfullt blajande.

Det var med andra ord förenat med socialt risktagande att vara den som protesterade mot det hämningslösa vitsandet och markerade mot övertrampen. Och en sådan ordning är inte oproblematiserad. Men den är en utopisk dröm jämfört med en situation där det är tvärtom, där det är pajasarna som hela tiden riskerar att stigmatiseras och där felfinneri och martyrskap är en riskfri väg till sympatityttringar och beundran.

Det säger sig självt vad en sådan ordning gör med humorn.

Och framförallt snuskhumorn. Då, före sippetens återkomst, var allt under bältet. Könsord och obsceniteter var okontroversiella inslag i den vulgärspirituella vardagsjargongen. Idag stämplas allt sådant som sexism, i alla fall om det kommer från fel avsändare.

Därför känner jag ett slags nostalgisk ömhet för Paolo Roberto. Och när Henrik Schyffert i en politisk Twitterdebatt kopplar samman onani och koprofagi knyter han – oavsett vad man tycker om hans politiska åsikter – an till en rabulistisk tradition av monumental smaklöshet som i mina ögon faktiskt markerar en förlorad guldålder i västerländsk kultur, en tradition som har skänkt oss *South Park*, *Family Guy* och *Charlie Hebdo*.

Det är ingen slump att de alla etablerades i ett annat decennium. I ett decennium där man fortfarande kunde skilja på snusk och sexism. Och på moral och moralism.

Wilhelm Behrman

Av Johan
Frostegård

Försjunken i Goethe

Johann Wolfgang von Goethe var inte bara författare och kulturpersonlighet. Han lade också ner stor energi på vetenskapliga studier, om än med blandat resultat.

1

Hur ska man bemästra den märkliga samtiden, med informationsexplosion, alternativa fakta, ett förgiftat och argsint debattklimat där ideologerna (och måhända religioner) alltmer tycks ta över? Där man kan fundera på om det är något annat som egentligen pågår, kanske ett slags Darwinsk naturligt urval och kamp för tillvaron, men inte hos fysiska växter och djur, utan hos tankar och idéer, memmer och memkomplex, som än så länge behöver oss och våra hjärnor.

Stephen Jay Could, evolutionsteoretikern och paleontologen, Richard Dawkins ständige träto-

broder som gick bort i förtid 2002, publicerade 1989 den märkliga boken *The Burgess Shale*, en av hans bästa, där han beskriver en spektakulär utveckling under en avlägsen epok för cirka 500 miljoner år sedan och som gjort avtryck i en klippta i Kanada där ett stort antal unika fossil finns bevarade. En fantastisk värld framträder, där allt tycktes möjligt. Olika märkliga former prövades men det mesta försvann, blev inte användbart som råmaterial i evolutionen som följde.

Den antike filosofen Empedokles utvecklade på 400-talet före vår tideräkning, innan han tog av sig sandalerna och hoppade ner i vulkanen Etna, en naturfilosofi eller hypotes om hur arterna uppkommit. Han tänkte sig att det till en början fanns ett slags ursoppa där allt blandades samman,

Johan Frostegård är överläkare på Karolinska Institutet.

FOTO: AKG-IMAGES

organ och lemmar i godtyckliga och icke fungerande kombinationer, och så uppstod efter hand lyckosamma livsdugliga varelser.

Tänk om den informationsexplosion vi lever i idag, med internet och en hela tiden expanderande nyhetsförmedling med alla möjliga mer eller mindre trovärdiga aktörer – sociala medier som dessutom spionerar på oss och smarta telefoner snart tillgängliga överallt – påminner om vad Gould beskriver. Fast inte när det gäller fysiska egenskaper hos olika egendomliga varelser där det experimenteras med former, färger egenskaper, eller som hos Empedokles med delar av kreatur – utan istället information som ständigt briserar utan mycket till selektion, i en smått kaotisk och svårbegriplig verklighet som inte alls hunnit finna sin form. Kanske har våra gener svårt att hänga med i memexplosionen.

Vad ska man göra då om man vill rädda upplysningens tankegods?

Märkligt är det också att som aktiv medicinsk forskare läsa om det yrvakna intresset för fakta, i

faktaresistensens tidevarv, där somliga tycks tro att naturvetenskap och medicin slår fast allehanda fakta, som om dessa vore huggna i sten. Men fakta som vetenskapen påvisar är provisoriska, även om det som kommer senare i allmänhet bygger på dem. Något annat än dessa bräckliga fakta har vi dock inte om vi inte är beredda att ge upp och hänge oss åt ideologi och/eller religion – och då även överge upplysningens lärdomar.

Är samtiden överskattad? Ett sätt att slippa dess liv och kiv är att försjunka i förflutenheten, och vad kunde vara mer lämpligt än att börja med Johann Wolfgang von Goethe (1749–1832). Det finns goda skäl till att välja just honom. Man kan förstås tänka sig att, likt Goethe själv, söka sig direkt till antiken, dess litteratur, filosofi, till de verkliga klassikerna. Eller använda renässansen som språngbräda, denna turbulenta tid som kanske påminner mer om vår egen tid än Goethes. Mitt förslag är ändå att Goethe är en utmärkt utgångspunkt hos den som vill slippa ifrån litet eller mycket av samtiden, om inte annat för att förstå den bättre, för att få syn på den i en ny belysning.

Ett skäl är texternas alldeles särskilda kvaliteter. Ett lugn kan infinna sig när man läser Goethes poesi. Även rätt så vildvuxna men välkomponerade texter som brevromanen *Den unge Werthers lidande* (publicerad när Goethe var i 25-årsåldern) och den snåriga och omständliga romanen *Valfrändskap* har denna rogivande egenskap. Den märkliga andra delen av *Faust*, ett väldigt skådespel, kan också inge förtröstan: tänk att en sådan förmåga att kombinera intellekt och fantasi som Goethes har funnits! För att inte tala om visdomen som finns på var och varannan sida i Eckermanns återgivande av Goethes konversation med honom i vad som Nietzsche kallade den främsta boken på tyska, som gavs ut några år efter Goethes död.

Men det är inte en sådan terapeutisk läsning av Goethe jag tänkte inrikta mig på utan Goethes verksamhet som naturvetenskaplig forskare, vilken han själv ansåg tillhöra det viktigaste han gjort.

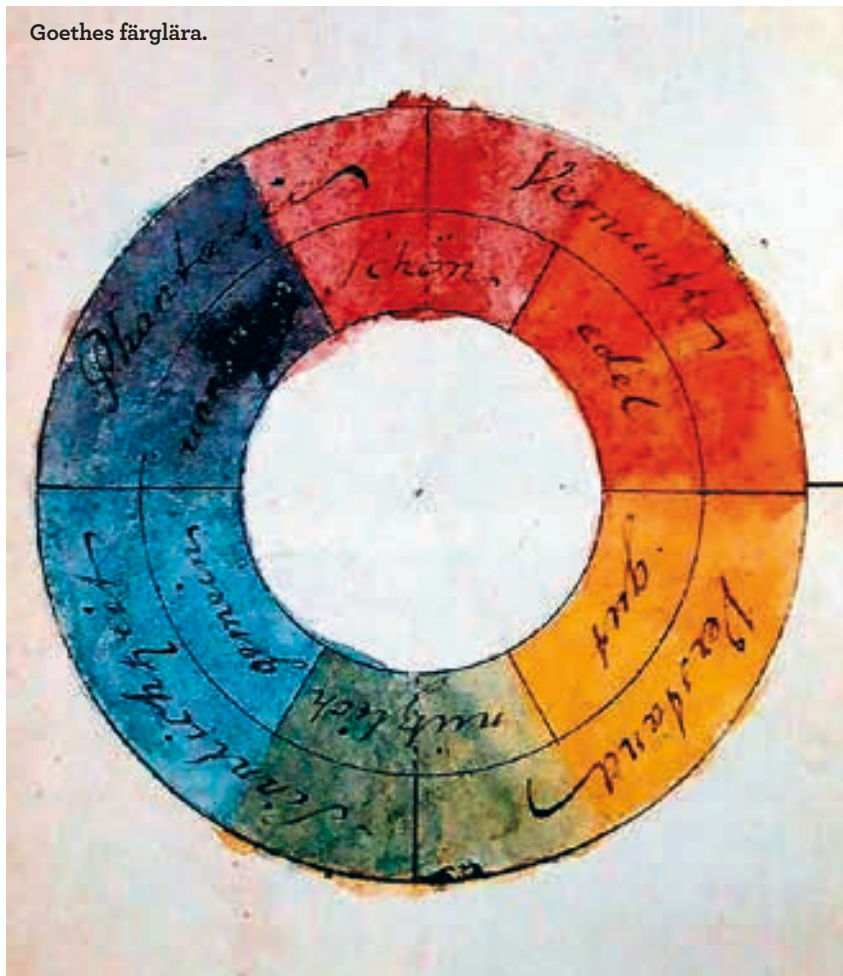
Goethe var brådmogen och skrev mycket poesi i unga år och den tidens skola gav honom en klassisk bildning som få studenter har idag, även på universitetsnivå. Han utbildade sig till jurist. Mycket bevänt med Goethes borgerliga karriär var det inte, hans verksamhet som advokat måste betecknas som sparsmakad och han lär som advokat under hela sin korta karriär bara ha haft 28 ärenden.

Goethe skrev mycket tillfällighetspoesi, även dramatik, där han i ungdomen var något av en revoltör, inspirerad av Shakespeare, med verk som *Götz von Berlichingen* från 1771, som handlade »

”

Mitt förslag är ändå att Goethe är en utmärkt utgångspunkt hos den som vill slippa ifrån litet eller mycket av samtiden, om inte annat för att förstå den bättre, för att få syn på den i en ny belysning.

Goethes färglära.

”

Goethes resande kom att få stor betydelse för hans tänkande, liksom för Darwin.

om en frihetskämpe från 1500-talet, som han hade svårt att få publicerad – man kan komma att tänka på August Strindbergs vedermödor med ungdomsdramat *Mäster Olof*. Men det var med *Den unge Werthers lidande* som Goethe fick ett genombrott av stora mått, boken blev en formidabel och snart även internationell succé.

Själve Napoleon läste och läste om den, och när Goethe träffade den franske kejsaren långt senare, 1808, diskuterade de boken. Napoleon uttalade sig uppskattande, men hade förslag på ändringar här och var, sådant som han tyckte Goethe kunde ha gjort bättre.

Goethe tjänade inte mycket pengar på *Den unge Werthers lidande*; copyright fungerade inte så bra på den tiden, på sätt och vis som det kan se ut idag, med andra ord när text och musik enkelt sprids på internet. Han visste inte riktigt vad han skulle göra med sitt liv, men slumpen grep in, eller för att tala med Goethe själv, det demoniska, en dunkelt anad kraft som han ansåg verkade i sitt liv, och som ledde honom med särdeles styrka och målmedvetenhet.

Ungefär samtidigt som *Den unge Werthers lidande* gjorde Goethe berömd som en rockstjärna blev den 18-åriga Karl August hertig i Weimar. Hans ambition var att skapa ett framstående furstendöme, och samla intressanta personligheter till sitt hov och sin lilla stat. Goethe tillfrågades, den försiktige fadern avrådde. De var borgare, menade fadern, och furstar lever inte i samma verklighet

och när man vill vara med och leka med världens stora kan man förlora allt.

Först verkade det som om fadern skulle få rätt, någon elegant vagn som hämtade den unge författaren kom inte, och Goethe var benägen att ge upp, följa faderns råd att liksom han själv gjort i sin ungdom, resa till Italien och sedan slå sig till ro ungefär som han själv. Men det fanns goda förklaringar, och Goethe hämtades till Weimar.

Det är vidtog en hektisk verksamhet och Goethe blev snart furstens förtrogne: finansminister, något som man kan kalla statsminister, en hårt arbetande byråkrat och administratör. Efter ungdomsårens väldiga skönlitterära produktion tog andra intressen delvis över, även om Goethe under hela sitt långa liv skrev många dikter, dramer, essäer.

Goethe har – kanske med viss rätt – fått kritik för koncilians: ett bekvämt liv i furstens hov som högt uppsatt byråkrat hade sina fördelar, och den unge revoltören slipades ner, det som den store svenske upplysningsdiktaren Johan Henrik Kellgren kallade Goethes konvulsioner, som ett exempel på vildsint förromantisk *sturm-und-drang*. Men den unge revoltören Goethe hamnade snart främst i ett ordnat led.

Vad man än tycker om Goethes tjänst underställd hertigen måste man medge att han levererade!

Goethe fick nog av betungande och maktpåliggande åtaganden och flykten från Weimar är berömd. Tidigt på morgonen den 3 september 1786 reste han iväg utan att ens hertigen visste mycket mer än att han ville vara tjänstledig under en period. Han längtade till Italien, till renässansen och framförallt till antiken. En enorm byst av Juno pryder ett av de vackraste rummen i hans hus i Weimar, och antikens mytologi, litteratur, forskning och filosofi är närvarande i hans diktning inte minst i *Faust*, framförallt andra delen.

Det var under resan i Italien som han inspirerades till naturvetenskapliga funderingar och forskning, även om han ägnade mycket tid åt sitt konstnärskap, det finns otaliga målningar utförda av Goethe från tiden. Det är också i Italien han börjar ta sina naturvetenskapliga tankar mer på allvar, även om han inte minst som gruvexpert blivit något av en mineralogisk expert, han hade i sitt hus i Weimar otaliga stenar och andra intressanta objekt från naturen. Geologin blev liksom för Darwin något av en utgångspunkt för senare insikter i evolution. Man kan fundera på om de bägge herrarna inte kommit väldigt bra överens, säg 1831, innan Darwin begett sig iväg på sin jordenruntresa (som ju gav viktig inspiration till *Om arternas uppkomst*). Goethe, 82 år gammal, höll just på att avsluta ett av sina livsverk, andra delen av *Faust*. ”Den gamle herrn” som han kallades i Weimar var även fysiskt rätt så pigg och full av visdom och humor, vilket framgår av Eckermanns bok. Darwin och Goethe hade kunnat beskåda och diskutera de omfattande mineralsamlingar som Goethe hade både nere i biblioteket tillsammans med allehanda naturalier, samt i trädgårdshuset.

Hos geologer som Lyell blev det ju uppenbart att jorden måste ha funnits i väldigt många miljoner år, en av evolutionstänkandets utgångspunkter.

Goethes tankar om arter, utveckling och naturens stora sammanhang är intressanta, originella, och han gjorde obestridligen viktiga observationer även om man som vanligt i vetenskapen ofta kan debattera prioritet. Förutom intresset för geologi, bedrev Goethe biologiska studier, inom två angränsande områden, arternas (och framförallt plantornas) metamorfos, samt osteologi. Dessutom ägnade han väldig kraft åt färg som fenomen och företeelse.

Goethes resande kom att få stor betydelse för hans tänkande, liksom för Darwin. Under sin berömda Italienresa gjorde han flera avstickare, en var Palermo, och när han vandrade omkring i de offentliga trädgårdarna fick han en plötslig vision om sammanhangen i naturen som kom över honom nästan som en uppenbarelse. Han formulerade den själv, korthugget och dunkelt: allt är blad! Han menade att alla växtrikets former och variationer är variationer på en enkel grundform, från vilken en utveckling, evolution, skett. Här finns alltså en tanke om utveckling hos arterna, som således inte var skapade, vilket ju var den gängse uppfattningen dåför tiden, även vår egen Linné förfäktade detta. En annan aspekt är att utvecklingen inte är fri, utan måste utgå från något, som den bygger vidare på: allt kan inte uppstå. Morfologin, och de strukturella begränsningar som denna satte är viktiga, kanske viktigare än anpassning. Goethe uttryckte inga tankar om naturligt urval, Darwins stora idé, som dock fanns i ett slags proto- eller rudimentär form hos Goethes samtida, som Kant och Hume. Han hade märkliga och något dunkla idéer om naturens cykliska förlopp, i någon form av in- och utandning.

Några år senare var han åter på en kort visit i Italien, i Venedig, och när han vandrade på Lido gjorde han en viktig upptäckt, nämligen att även människan har ett mellankäksben, liksom djuren. Även om han förmodligen inte var först med upptäckten, drog han viktiga slutsatser om människors och djurs släktskap, och utvecklade en teori om ett gemensamt ursprung hos däggdjur, åtminstone där kotorna skulle vara en utgångspunkt, på liknande sätt som bladen för växterna.

Darwin tog Goethe på största allvar som naturforskare och pionjär när det gäller evolutionsteorin och omnämnde honom gillande, i tredje upplagan av *Om arternas uppkomst*.

Man kan också notera att hans evolutionstänkande även färgade hans politiska uppfattningar, och i motsats till Schiller och Herder, för att ta några exempel, gillade han inte alls franska revolutionen, inte ens dess början. Han förespråkade istället långsamma samhällsförändringar och reformer, evolution istället för revolution. Det sociala livet är i hans ögon också natur.

Ett annat stort område Goethe ägnade sig åt som naturforskare, och tycks ha satt främst i sitt livsverk, var färgläran, optiken. Dessa studier är mer omstridda än hans evolutionsforskning och

är inte alldeles lätta att förstå sig på. Han publicerade många uppsatser i ämnet, och en omfattande bok som inte mottogs väl, vilket gjorde honom förgrädd. Speciellt problematiskt för många bedömare är hans bryska behandling av Newton; han kunde inte förlika sig med dennes slutsatser att vitt ljus innehöll alla färger. Goethe menade istället att färg handlade om blandningar mellan vitt och mörkt. Här högg Goethe nog i sten. Där emot innehåller hans färglära mycket annat högeligen intressant, som mer handlar om de färger vi faktiskt ser och hur de uppkommer, hur vi uppfattar dem och även vilket inflytande färgerna har över oss.

Det är helt fascinerande att ta del av hans otaliga optiska experiment, där han ägnar speciell energi åt skuggfärger som drar åt blått, mycket handlar om de färgfenomen som uppstår när ljus möter mörker. Ljusets själva natur menar han är förborgad, och här har han på sätt och vis fortfarande rätt – den moderna fysiken tycks inte säker på denna punkt. Den fysiologiska aspekten är också central: ofta glömmar vi nog att färg inte är något som finns i verkligheten utan skapas i våra hjärnor och synsinne. Även om färger ter sig väldigt objektiva har vår förmåga att urskilja färg en evolutionär orsak, som kan ha handlat om förmågan att urskilja frukter och uppkommit för många miljoner år sedan.

En annan lärdom och visdom hos Goethe är hans betoning av själva iakttagandet, som är en livslång lärandeprocess – och som jag gärna tänker mig som ett förhållningssätt i dagens informationsflöde. Färgläran handlar nog i hög grad om detta, att se och urskilja fenomenen så väl man kan. Wittgenstein ägnade utrymme åt Goethe i sina fåtaliga texter, han var förbryllad och fascinerad. Förmodligen är han något viktigt på spåren när han inte som en hel del fysiker genom åren beskrivit Goethes färglära som ett misslyckande ur vetenskaplig synvinkel. Wittgenstein tänker sig istället att färgläran inte är en teori, alltså »

”

En annan lärdom och visdom hos Goethe är hans betoning av själva iakttagandet, som är en livslång lärandeprocess – och som jag gärna tänker mig som ett förhållningssätt i dagens informationsflöde.

”

Jag gissar att han skulle vara en varm om än något reserverad anhängare av EU.

knappast en fysik i vanlig mening, där man söker lagbundna samband där man kan göra avgörande experiment. Snarare handlar det om ett mödosamt och om man så vill kärleksfullt betraktande av färg ur alla möjliga synvinklar – och mycket riktigt har Goethes färglära inspirerat många konstnärer och även Rudolf Steiner och antroposoferna. Man kunde säga att Goethes färglära snarast är ett slags förvetenskap, där han lägger grunden, empiriskt, till fenomenen där han menar att den Newtonska optiken var onödigt reduktionistisk, som bara tog fasta på vissa aspekter av färg.

Den som är trött på svenska helvita väggar (och tak) kan med fördel göra en utflykt till Weimar, och vandra runt i Goethes ståtliga hus vid Frauenplan, som är rätt så intakt sådant han lämnade det: inte bara Goethes texter utan även färger förmedlar ett lugn och har dolda budskap.

Goethe lär också ha varit en av de första som beskrivit färgblindhet på ett genomtänkt sätt.

Förmodligen har Goethes betydelse för Strindberg underskattats. I mångsidighet finns det nog ingen annan svensk författare förutom möjligen Erik Gustaf Geijer som kan mäta sig med Goethe. Liksom Goethe hade Strindberg konstnärliga ambitioner och lyckades betydligt bättre än tysken, som ändå tycks ha ansträngt sig betydligt mer

än Strindberg. Båda sysslade med naturvetenskap, men inte med den bästa vilja i världen kan man säga något positivt om Strindbergs specifika alkemistiska experiment på Rue d'Assas i Paris, även om somliga samtida bedömde dem som intressanta: han kontaktades av amerikanska ingenjörer som ville söka patent på Strindbergs jodframställning.

Att Goethe i motsats till Strindberg var en framstående naturvetenskaplig forskare kan det inte råda något tvivel om, däremot var de båda synnerligen goda iakttagare och mycket naturkunniga. Strindberg hade för övrigt rätt i princip, grundämnen kunde övergå i varandra, dock inte de Strindberg hade i åtanke och framförallt inte med hans metoder. Hade han gått tvärsöver Luxembourgsparken och pratat lite med Becquerel hade något spännande däremot kanske kunnat inträffa.

Bägge var teaterchefer i någon mening, men – turligt nog måhända – var Strindberg aldrig aktuell som minister i en regering! Musiken spelade en viktig roll i deras liv, åtminstone periodvis. De var båda förtjusta i vin – även Goethe, som ofta lät öppna en flaska under de otaliga samtalen med Eckermann. Liksom Goethe var Strindberg monist, och ville återföra allt inom naturvetenskapen till samma gemensamma nämnare enligt ett synsätt där helheten var större och annorlunda än delarna och naturvetenskapen inte bara borde fördjupa sig i detaljer. Under Strindbergsfejden strök den svenska författaren enligt Olof Lagercrantz under en passage hos Goethe: den som inte hatar det onda riskerar att vänja sig vid att finna allt relativt gott varvid all äkta känsla dör ut inom honom.

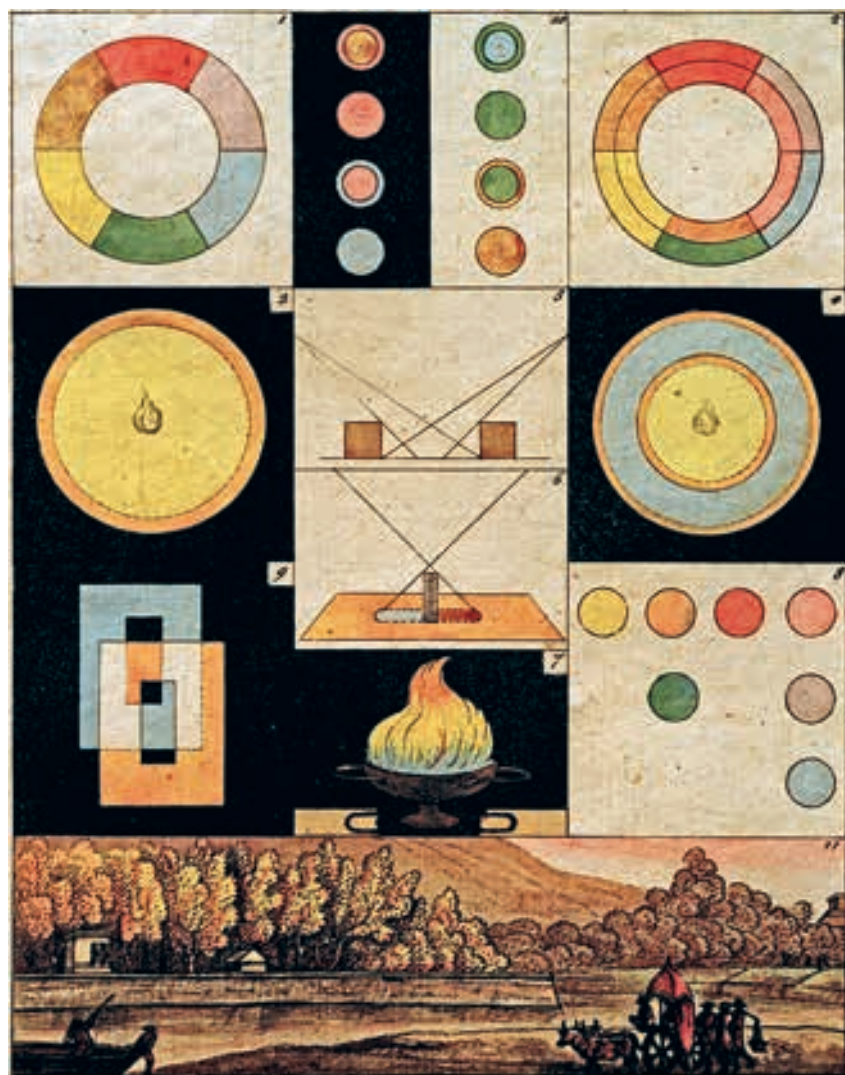
Goethe var djupt förtrogen med tysk litteratur och kulturhistoria, ändå var han internationalist och talade om världslitteratur, där han försökte ge författare från olika språkområden rättvisa oavsett ursprung och relation till den tyskspråkiga världen. Jag gissar att han skulle vara en varm om än något reserverad anhängare av EU.

Goethe beskriver fiatpengar som inte har täckning i något annat än förtroendet för staten som skapar valutan ifråga, på ett roligt sätt i *Faust* del II, med bäring på dagens märkliga finansiella system.

Kejsaren är djupt skuldsatt och suckar att det han egentligen behöver är guld. Men då kommer själve Mefistofeles till undsättning, utklädd till clown, och övertygar kejsaren att guld inte behövs, pengar fungerar ändå. Vilket går väl till en början, staten kan till och med betala av på sina stora skulder. Men konsumtionen göds av pengarna som skapas, inflationen tar fart och valutasystemet förstörs. Något ansvar utkrävs inte av Mefistofeles.

Goethe har mycket att lära även naturvetare och medicinare av idag, som ständigt riskerar att glömma att helheten är mer och annorlunda än delarna, och att man inte får förlora den stora bilden när man bevakar den lilla som man mutat in och äskat medel för att få närstudera.

Det finns goda skäl att försjunka i Goethes skrifter. ✿

Av Anna
Victoria
Hallberg

2

Anna Victoria Hallberg
är fil dr i litteraturveten-
skap och utredare vid
Södertörns högskola.

Akademins protesterar.

FOTO: JESSICA RINALDI/GETTY IMAGES

Från ideal till transaktion

Universiteten rör sig bort från idealet om det gemensamma goda och en generell kunskapshöjning. Idag är nyttan med forskningen att lösa samhällsproblem. Det väcker frågor om humanioras existensberättigande.

Det finns forskare som menar att det upplysta samtalet är demokratis förutsättning. Staten och politiken borde därför inspireras av universitetets samtalsmodell, som bygger på att utveckla och förvalta kunskap genom att testa och "bryta" teser mot varandra. En liknande modell för offentligheten skulle kunna bidra

till att komma till rätta med vad de beskriver som hotet mot det upplysta samtalet. Motreaktionen har dock inte låtit vänta på sig: den svenska universitetsvärlden (jallafall humaniora och samhällsvetenskap) är inskränkt och mest intresserad av att prata med dem som bekräftar det man redan tror på, eller tror att man vet. Akademiens självbild av hur det upplysta samtalet förs är antingen idealiserad eller överdriven och därmed inte eftersträvarsverd som förebild.

>>

”

Den svåra uppgiften för humaniora blir ju då att hitta bevis för sitt existensberättigande som är samhällsligt och forskningspolitiskt gångbara.

Från flera håll hörs också att det är viktigare än någonsin att öka människors tillit och förståelse för vetenskapen och även deras delaktighet i forskning. Att engagera allmänheten är ett återkommande budskap från såväl politiker som från forskare själva. Aktiviteter som leder till allmänhetens deltagande ("medborgarforskning") blir fler och att "kommunicera sin forskning" är idealt en integrerad del av forskningsverksamheten. Att verka och att synas är därtill allt oftare synonymt för dagens framgångsrika forskare. Trenden att vara något av en "aktivist" är på frammarsch och detta samtidsfenomen förstärks av mobilisering av attityder (som på sociala medier) och demonstrationer som March for Science. Det senare är ett initiativ från USA och kan ses som en reaktion på de policyförändringar som den nya amerikanska administrationen med Donald Trump i spetsen har påbörjat och som i flera fall inneburit att beslutsfattare avfärdat forskningsbaserad kunskap och entydiga rekommendationer från forskarsamhället.

Samtidigt finns det idag ett starkt tryck utifrån på universitetsvärlden att ge lösningar på det som går under benämningen samhällsutmaningar. Här bör vi föra en betydligt mer allvarlig diskussion om forskningens frihet än vad som ofta görs. Vi bör också hänge oss åt lite kritiskt tänkande kring vem som definierar samhällsutmaningarna och hur värderingen av vilket område som behöver mest resurser och att insatser görs. Riktade medel avsätts i forskningsprogram, nya centrubildningar skapas med statliga medel i syfte att beforska en viss fråga (till exempel rasism) eller ett specifikt paradigm (till exempel afrofobi) och forskare förväntas bidra inom ibland ganska avgränsade ramar. Var går gränsen mellan forskarroll och politisk övertygelse om man på dagtid forskar på Marx och på kvällstid pläderar för densamme? Vem ska avgöra vad som är forskning och vad som är pamflett, är det upp till var och en? Och hur ska vi värdera förtroendet för forskning när vi ser på det stora experimentet inom högre utbildning – svensk skola – och dess relation till universitetsämnena pedagogik och ämnesdidaktik?

Vi lever alltså med flera parallella, och ofta motsägande, budskap. Omvärlden uppmanas att lita mer på forskning och kunskap för att motverka kunskapsresistens – utan att sätta vetenskapen på piedestal. Forskarsamhället ska öka allmänhetens och politikens intresse och förståelse för evidens och fakta – men att förhålla sig kritiskt granskande till forskningens resultat innebär olika saker beroende på om du befinner dig i eller utanför en disciplin, om du är medborgare eller maktbärande. Forskare ombeds även att öka insynen i vad forskning innebär – och hur gör vi det på ett begripligt sätt utan att skönmåla eller misskreditera?

Det handlar sålunda om komplexa relationer som går ut och in i varandra och där förenklingar av vad som står på spel kan kännas lockande men dessvärre lätt skapar nya motsägelser. Att utmaningarna kring förtroende är extra bekymmersamma för humaniora vet vi till exem-

Humanioras stora stund.
Rafaels Skolan i Aten.

FOTO: TT

pel genom den barometer som Vetenskap & Allmänhet redovisar varje år sedan 2002, VA-barometern. (Vetenskap & Allmänhet är en ideell förening som har som ändamål är att främja öppenhet och dialog mellan forskare och det omgivande samhället.) Svenskar är generellt intresserade av forskning, men 45 procent saknar uppfattning om humaniora – att jämföra med medicin, där bara 3 procent inte har någon uppfattning. Hur kan detta komma sig? Några svar går att finna i en höginträsant bok om humaniora, skriven av tre samhällsvetare.

Boken *The Impact and Future of Arts and Humanities Research* (Paul Benneworth, Magnus Gulbrandsen & Ellen Hazelkorn, 2016) vill ge svar på vad forskning inom konst och huma-

niora har för samhällsvärde. Genom att betrakta snarare än bedöma humanvetenskaperna, i vid mening, får vi ta del av en god utredning och väl genomförd lägesbeskrivning med en del framåtblickar som bör intressera många, inte bara humanister. Boken beskriver olika sorters konflikter inom humaniora, de som uppstår på grund av disciplinens utformning och tradition och de som uppstår genom omvärldens syn och förväntningar på humanvetenskaperna. I synnerhet diskuteras fokuseringen på politiska riktlinjer med tydliga mål, som har fått ett sådant genomslag i forskarvärlden, och hur detta påverkar humanvetenskapernas förmåga att hävda sig.

Den agenda som numera styr forskarsamhället menar författarna är satt av en politisk kurs som i huvudsak är gemensam för Europa – nationel-

la skillnader till trots – och som utgår från vissa antaganden om vad forskning är till för. Framförallt kretsar denna politiska agenda kring det som på engelska kallas "impact", det vill säga relationen mellan akademi och omgivande samhälle. På svenska talar vi om samverkan, men begreppet "impact" fångar bättre den relationella aktivitet och effekt som uppstår i detta möte, där sambanden mellan de pengar staten och EU satsar på forskning och den forskning som produceras tydligare ska kunna avkodas. Forskningspolitikens mål är idag att skapa offentligt värde. Nyttan med forskning är att den kommer samhället till gagn. Idén om att lösa samhällsutmaningar med hjälp av forskning spårar boken till akademins själv (USA främst) och argumentet har plockats upp av politiker och forskningsfinansierare.

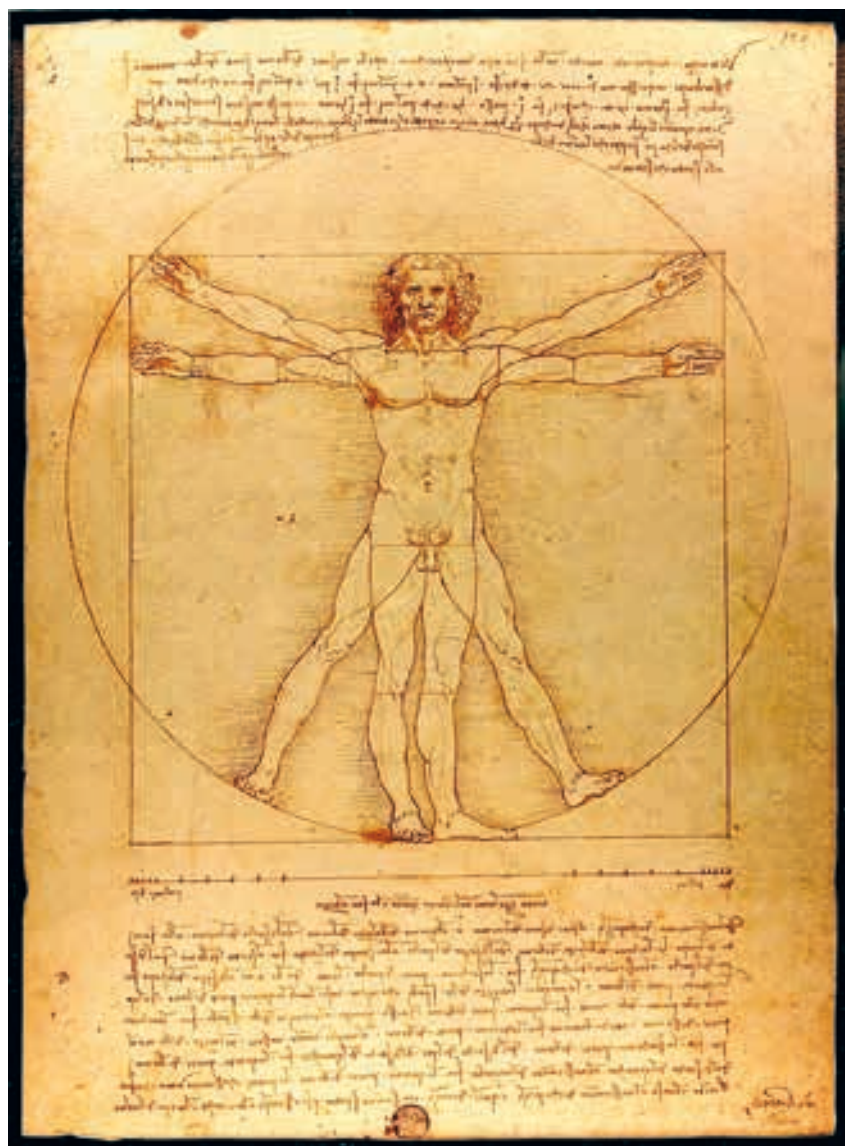
»

”

Var går gränsen mellan forskarroll och politisk övertygelse om man på dagtid forskar på Marx och på kvällstid pläderar för densamme?

Människans ideala proportioner: Den vitruvianske mannen av Leonardo da Vinci.

FOTO: WIKIMEDIA COMMONS

Det har inte alltid varit så här. Vid flera tillfällen i vår historia har det funnits universitetsideal som snarare har hävdats att akademien ska bidra till en generell samhällslig kunskaphöjning. Men, påpekar författarna, en gradvis förändring har skett i synen på och definitionen av akademiskt samhällsvärde: vi rör oss bort från idén om kunskapsnivåer i samhället och om det gemensamma goda mot kunskapstransaktioner. Samhället "kunskapifieras" via entreprenörskap, patent, uppfinningar och lösningar. Denna subtila förändring går att iakttä inte bara i synen på kunskap utan också i forskningspolitikens betonande av transaktioner som nödvändiga för att driva utveckling. Det är just i denna brytpunkt som författarna till *The Impact and Future of Arts and Humanities Research* menar att humaniora möter sitt största motstånd i förståelse av hur man bidrar till samhällsnyttan. Här uppstår ett slags dragkamp mellan en kunskapstradition som är präglad av och inställd mot hur vi kan förstå situationer och fenomen och ett nytt krav på att skapa kunskap som är direkt applicerbar på situationer och fenomen. Den svåra uppgiften för humaniora blir ju då att hitta bevis för sitt existensberättigande som är samhällslig och forskningspolitiskt gångbara.

Genom att titta närmre på tre olika länder (Norge, Irland och Nederländerna) diskuteras nationella kontexters betydelse för hur tongångarna går och hur inflytelserika förespråkarna för humaniora i detta delvis nya universitetslandskap lyckas vara. En gemensam politisk uppfattning tycks vara att humaniora är ottydligt. Samtidigt finns det inom varje nationell forskningsbudget och i det parlamentariska arbetet ett erkännande av att det idag vore otänkbart att stoppa finansieringen av humaniora och att humanvetenskaperna de facto bidrar med kreativa lösningar på många samhällsutmaningar. Humanioras status är både självklar och svajig.

När författarna analyserar de humanvetenskapliga samverkansaktiviteter som pågår i dessa tre länder hade jag dock velat se mer av kritisk distans och ifrågasättanden. Ta till exempel vetenskapskaféer eller forskarmöten på bibliotek: Kan vi verkligen tala om samverkan här? Varför är inte detta sedvanlig forskningskommunikation? Så som jag uppfattar samverkansuppdraget så skiljer det sig starkt ifrån det man tidigare kallade "tredje uppgiften" där samverkan innebär att en part från det omgivande samhället efterfrågar en akademisk kunskapskomponent som i sin tur genererar ny kunskap, i mötet med näringsliv eller civilsamhälle. Här tycker jag att humaniora släpar efter och inte har tagit innebörden av "impact" på allvar. Många lever i tron att det handlar om att lite högravande berätta om vad man gör på dagarna och skriva populärvetenskapligt. Konsekvenserna av den självklara plats samverkan nu tycks ha tagit också i en svensk kontext, där senast lagda forskningsproposition innehåller förslaget att samverkan för första gången ska utgöra indikator för medelstilldelning bör vara djupt oroande för de humanister som vill få mer pengar.

Så här långt kan man tala om att humaniora drabbas av förändringar som får en negativ inverkan på möjligheter till forskningspengar och vetenskapliga formuleringsprivilegier. Men det finns också andra besvärligheter, som rör humanioras relation till omvärlden å ena sidan och till den egna självbilden å den andra. Man skulle kunna, om man vill vara lite giftig, tala om det i termer av attityden "vi vill bli beundrade och behövda av alla, men lämnade ifred".

Redan i bokens introduktion målas nämligen en viktig konflikt upp: den mellan förekomsten av konst och humaniora som allmän kulturkonsumtion och den forskning som utan uppenbar vetenskaplig metod och i avsaknad av empiriska bevis ofta drar slutsatser om samhällsfenomen och frågor i samtiden. De experter som uttalar sig från det humanvetenskapliga fältet gör gärna så utan hänvisning till "seriöst peer-reviewad forskning" (alltså forskning som genomgått en kollegial prövning innan den publiceras). Expertutlåtanden från humaniora påminner mer om allmänt tyckande och preliminära idéutkast. Boken beskriver genom slående exempel hur reproduktionen av idén om humanioras inneboende värde har blivit otidsenlig då det omgivande samhället förväntar sig att investeringar i

forskning och vetenskap har en direkt koppling till en gemensam och synbar samhällsutveckling. Att prata om det som ”ligger i tiden” blir därmed konkurrensutsatt för humanister, där en kritiker eller konstnär lika självklart tycks kunna uttala sig i humanioras frågor, medan forskarexpertisen uttalar sig om medicin och naturvetenskap. Här finns en delförklaring till varför allmänheten har så vag uppfattning om humanistisk forskning. Lite tillspetsat kan man säga att om humaniora vill bli satt på undantag och frånga de förväntningar på vetenskaplig stingens och samhällsnytta som gäller övriga vetenskapsdiscipliner så får man också räkna med att forskningen, i alla fall för dem utan kunskap om fältet, ofta framstår som ett smidigt sätt för några lyckligt lottade att skapa en karriär genom att fundera över konst och kultur. Det tycks också vara svårt att bli behövd av andra vetenskapsområden om man samtidigt signalerar att man vill bli lämnad ifred, eller göra på sitt eget sätt.

På ett ställe i boken citeras en politiker som uttrycker avmätt frustration över att humanister inte gärna kommer med inspel under utarbetandet av en ny agenda eller proposition men gärna sågar förslaget när det väl är klart. Här snuddar författarna i förbifarten vid något intressant, nämligen humanioras avstånd till den politisk-ekonomiska process som finns bakom statsfinansierad forskning. Språket skiljer sig, läsarterna är annorlunda och objekten för humanioraforskaren är ofta andra. För en statsvetare, biolog eller ingenjör utgör den rationalitet som finns inbyggd i de stora förändringar av det globala forsknings-samhället under de senaste trettio åren en del av forskningsobjekten. Ta förekomsten av NPM (New Public Management), försurade hav eller digitaliseringen av industrin – samtliga dessa samhällsförändringar genererar frågor i tiden och problem att beforska. Inom humaniora är sambanden inte alltid lika uppenbara och här tror jag att fler humanister behöver fundera på: Ska man anpassa sig till kunskapstransaktionssamhället – skapa språkappar, utveckla datorspel i antik miljö, filosofera med barn – eller ska man göra något annat? Fundera över vari den humanistiska forskningens kvalitet består?

Det görs en hänvisning till Toril Moi (norsk professor i litteraturvetenskap, Duke University) i boken, värd att utveckla i korthet. Moi hävdar att humaniora ska bedömas och värderas på grundval av metodologi och forskningsobjekt. Inom humaniora kommer aldrig överväganden om samhällsnytta eller relevans att kunna vara avgörande eftersom sådana hänsynstaganden skulle stå i konflikt med humanvetenskapens kvalitetsnormer. Detta sätt att formulera och infatta problemet känns överlägset klokast av de forskare som citeras i boken och det är, vågar jag påstå, elitistiskt i sin konsekvens. Givet att vi håller en stadig, kritisk blick på att våra metodologier och objekt aldrig får bli normerande eller ge efter för det politiskt korrekta så är vändningen bort från idén att vi blir relevanta för att vi bidrar till att lösa samhällsutmaningar absolut nödvändig.

En fråga i tiden och problem att beforska. FOTO: EMILIO MORE/TT

Forskningsobjekt och metod står traditionellt i en nära förbindelse inom klassisk humaniora, där det unika objektet, det partikulära, studeras genom avkodning, närläsning eller djupanalys. Det kräver i sin tur stort tålamod, stor beläsenhet och ofta långa resonemang. Därmed är humanioras kunskaper inte generaliserbara på samma sätt som inom andra vetenskaper, inte lika omedelbart samhällsnyttiga.

Problemet som uppkommer är vari humanioras särskilda bidrag består. Om humaniora ska följa forskningsfrågor sprungna ur samhällsbehov kommer det rimligen att innebära att traditionella humanistiska områden försvinner. En konsekvens kan bli att humaniora som sysslar med konst och kultur som kunskapsobjekt inte längre kan få finnas eftersom vi ska lösa samhällsutmaningar. Här är humanioras närmande till politiska perspektiv och de tendenser till åsiktsforskning man kan se dessutom riskabel: humaniora riskerar att bli en ”samhällsvetenskap light” som korresponderar med samhällsutmaningar på ett politiskt trendigt (men inte så hållbart?) sätt. Lockelsen att vandra denna väg är stor då den ytligt sett svarar mot just omvärldens förväntningar på kunskapstransaktion och kravet på mer samverkan. Tror vi på allvar att samverkan genom aktivism eller publika framträdanden kommer att stärka humanioras förtroende? Med *The Impact and Future of Arts and Humanities Research* som stöd kan man även argumentera för att humaniora behöver utöva motstånd mot sig själv och inte bli för bekräftande och internt bejakande. Vi behöver jobba oss bort från dagens humaniora som är så tröttsamt fokuserad på att anlägga perspektiv på allt – utan att samtidigt göra all humaniora överflödig.

För att humaniora ska göra skillnad, vara eftertraktad, inge förtroende och skapa ”impact” inom och utom akademien, behövs både förståelse för dess egenart och uppskattning av dess bidrag. Av tradition har humanisten uppövat en skicklighet i att läsa, skriva, analysera och kritiskt granska, vilket borde vara en stor tillgång i det nödvändiga, upplysta samtal som just nu både efterfrågas och står under hot. Att vara humanioras vän är att tala om när ett givet utrymme bör överträdas och vi inte längre kan nöja oss med att bekräfta det vi redan (tror att vi) vet. ✿

”
Språket skiljer sig, läsarterna är annorlunda och objekten för humanioraforskaren är ofta andra.

Läraryrket håller för låg kvalitet. För att göra den och läraryrket mer attraktivt måste färre studenter antas.

För många lärare

Av Isak Skogstad

”

Många tycks drivas av idén om att de som hade svårt för skolan själva blir bättre lärare än de som klarade skolgången väl.

S om före detta ordförande för en förening som organiserar tiotusentals studenter har jag fått möjlighet att komma i kontakt med många blivande lärare. Det är då inte ovanligt att jag träffar studenter som i slutet av sin utbildning har svårt för att stava och skriva grammatiskt korrekta meningar. Än värre är det med ämneskunskaperna; i samtal med nästintill färdigutbildade lärare i samhällskunskap vågar jag inte utgå från att vederbörande vet vem som är riksdagens talman. Jag upplever sällan ett intresse för undervisningsämnet som förenar lärarstudenter. Det krävs inte ens basala ämneskunskaper för att antas till utbildningen: en elev som på våren i slutet av gymnasieskolan får underkänt i geografi kan utan problem påbörja ämnesläraryrket i just geografi efter sommarlovet.

VARFÖR VILL STUDENTER bli lärare? Det finns självfallet många olika anledningar. Vissa drivs såklart av att brinnande intresse för undervisning och sina ämnen. Jag stöter dock ofta på något mer oroväckande anledningar. Till exempel är det inte ovanligt att få höra att de antingen ”gillar barn” eller att de ”inte alls trivdes i skolan och knappt fick godkända betyg”. Många tycks drivas av idén om att de som hade svårt för skolan själva blir bättre lärare än de som klarade skolgången väl. Frågan varför man själv väljer att arbeta med något man uppenbarligen har haft svårt för förblir obesvarad.

Klagomål på studenters bristfälliga kunskaper är inget nytt och har förekommit i alla tider. Det går heller inte att sticka under stol med att de ofta presenteras anekdotiskt. Visst är det rationellt att anta att de sjunkande resultaten i de internationella

mätningarna som Pisa och TIMSS har påverkat kvaliteten på studenterna, men de systematiska genomgångarna av hur studenternas kunskaper har utvecklats över tid är försvinnande få. När det gäller lärarstudenter finns det dock data som visar att det faktiskt finns fog för kritik mot just lärarstudenternas försämrade kunskaper. I en artikel på DN:s debattsida presenterar tre forskare resultaten från Emil Bertilssons avhandling *Skollärare – rekrytering till utbildning och yrke 1977-2009*. De skriver:

Det är ju inte ovanligt att universitetslärare hävdar att studenterna var bättre förr, men i fallet lärarstudenter är nedgången sedan mitten av 1990-talet synnerligen påtaglig även i jämförelse med andra utbildningar. Knappt någon annan högstskoleutbildning har rutschat lika brant utför, vare sig man använder skolbetyg, poäng på högskoleprovet, söktryck eller socialt ursprung som mått på vad studenterna har med sig i bagaget.

ILLUSTRATION: LADISLAV KOSA

VIDARE SKRIVER forskarna att lärarstudenterna sedan 1990-talet har rekryterats i en allt högre utsträckning från hem med mindre kulturellt kapital. Utbildningstillgången hos föräldrarna har minskat, men den allra tydligaste nedgången gäller lärarstudenternas egna studiemeriter. Störst förändringar har skett hos gymnasielärarna, där exempelvis ämneslärare i matematik har påtagligt sämre studiemeriter. Forskarna konstaterar krasst att ”studenter med någorlunda goda skolbetyg och resultat på högskoleprovet väljer bort lärarutbildning.”

Vän av ordning kan nu påpeka att det viktiga är inte kvaliteten på de studenter som antas till utbildningen, utan nivån på de studenter som tar examen. Dessvärre finns det mycket som tyder på att en lärarexamen inte garanterar hög kvalitet. Enligt en rapport från Lärarnas Riksförbund får sju av tio studenter åtta timmar eller mindre lärarledd undervisningstid per vecka. På 1970-talet hade lärarstudenter 24 timmar lärarledd undervisningstid per vecka. Högre utbildning förutsätter självstudier, men fyra av tio lärarstudenter uppger att studierna inte sysselsätter dem på heltid. Studenterna upplever generellt att kraven för att bli godkänd är låga.

För att lösa lärarbristen har regeringen

avsatt resurser för att bygga ut lärarutbildningen med närmare tio tusen platser. Den hävdar att utbildningen byggs ut om lärosätena kan garantera att ”kvaliteten bibehålls”. Det är dock inte betryggande. Kvaliteten på lärarutbildningen är redan i dag undermålig – hur kan det vara ett uttalat mål att behålla denna låga nivå? Ett utökat antal platser på lärarutbildningen är kontraproduktivt. Universitetskanslerämbetet varnade tidigare i år för att en fortsatt utbyggnad av lärarutbildningen kommer att leda till ökade avhopp. Istället bör antagningskraven skärps efter som det är studenter med lägre betyg som i en högre utsträckning hoppar av.

TVÄRTOM MOT VAD många tror måste antalet platser på lärarutbildningen minska rejält och konkurrensen om platserna öka i syfte att höja kvaliteten hos de blivande lärarna. Donald Broady, professor emeritus på sociologiska institutionen vid Uppsala universitet, menar att man bör skära ner antagningen till lärarutbildningen till minst hälften. Det skulle göra underverk för både rekryteringen och yrkets anseende. I en intervju med *Lärarnas Tidning* förklarar Broady:

...ett växande antal skolor kommer att framstå som oacceptabla för överklassen

och en stor del av medelklassen när de fylls med lärare som framstår som alltför okunniga. Så snart föräldrarna får hem det första felstavadade veckobrevet kommer de att gå till rektor och säga »Denna lärare får inte komma i närheten av mitt barn.» Konsekvensen blir att den svenska skolan klyvs socialt

ATT SKÄRA NER antalet platser på lärarutbildningen är en politiskt kontroversiell fråga, men läraryrkets framtida status och attraktivitet hänger på att utbildningen får en mer selektiv antagning. Det lär heller inte räcka med färre platser, även antalet lärosäten med lärarutbildning bör minskas radikalt från dagens 28 till minst hälften – i enlighet med OECD:s rekommendationer. För att täcka den brist på utbildade lärare som lär uppstå initialt bör ämnesbehöriga akademiker anställas och låtas handledas av erfarna lärare. Detta är åtgärder som kan tyckas radikala, men svensk skola är i behov av modiga politiker som vågar göra vad som krävs. För vem kommer att vilja skicka iväg sina barn till en skola där inte ens lärarna kan stava?

Isak Skogstad är lärare och lärarstudent

TEMA

VAD TYCKER DE OM OSS EGENTLIGEN?

Många länder ägnar sig åt turism- och exportfrämjande verksamhet, men i Sveriges fall verkar det inte räcka med att besökare kommer hit och att varor och tjänster blir sålda. Människor på andra håll måste känna en genuin sympati också. Varför är det här suget efter bekräftelse så starkt? Vad skulle hända med vår självbild ifall omvärlden greps av mer blandade känslor?

Inte lika roligt längre

Så länge vi visste att Sverige var fantastiskt fick utlänningar gärna kritisera oss. Vi tyckte bara det var skoj. Nu har skrattet fastnat i halsen.

Av Dan Korn

I alla tider har människor undrat över hur andra ser på dem. Vi frågar varandra hur vi ser ut och vi anlitar spegeln. Främlingars skildringar av Sverige är som ett slags litterära spegelbilder och brukar slukas med stort intresse. Flera antologier har ägnats den sortens litteratur. Samuel E Bring förtecknar 3 244 reseskildringar från Sverige i sin *Itineraria Svecana* (1954) från Egil Skallagrimssons resa i Värmland år 944 till fransmannen Pierre Demeuses *Images de la Suède* 1950. Särskilt älskade har kritiska skildringar varit. Få saker har gjort oss på så gott humör som riktigt elaka iakttagelser om Sverige. Den svenske kocken i "Mupparna" och den amerikanske skådespelaren Danny Kayes skildringar av urtråkiga svenska fester med tal han inte förstått ett ord av, men som han kunde imitera, blev folkkära i tv:s barndom. Kåsören Torsten Ehrenmark varvade reseskildringar från främmande länder med ständigt återkommande roligheter om svensk tråkighet och det faktum att "swede" på engelska betyder både kålrot och svensk. Rotmos blir alltså "mashed swedes":

Mosade svenskar, det tilltalar engelsmännens humoristiska läggning. Vi kallar helt enkelt restaurangen The Mashed Swede, Den Mosade Svensken, dvs Restaurang Rotmoset.

Han kunde också skriva om annan svensk mat: "Jag kan så här i en hast inte påminna mig någon annan nation som blir så likgiltig för världens gång som den svenska när det är säsongpremiär för någon delikatess. 'Min älskade vad bry vi oss om nazis? Se färsk potatis, nej se, färsk potatis!' skaldade redan Alfred Vestlund på 30-talet."

Men nu har skrattet fastnat i halsen. Semmelpremiären i år kunde inte skapa likgiltighet för Donald Trumps uttalanden om Sverige, trots att semlorna faktiskt fanns med på ett hörn i den stora internationella uppmärksamheten. I spåren av Trumps uttalande, som i sin tur följde i spåren av ett reportage om Sverige i Fox News, reste den

amerikanske journalisten Tim Pool till Sverige och gjorde en serie reportage för sin videoblogg. I ett av dessa nämner Pool att idag är det en svensk "pastry holiday" och försöker få *Nyheter Idags* reporter Chang Frick att äta semla. Men semlorna kommer bort i uppmärksamheten. Det handlar mer om våld i förorter än om semlor.

Den amerikanske psykiatern A J Twerski återger i flera av sina böcker ett samtal han hade med en mycket framgångsrik vetenskapskvinna, mottagare av flera prestigefyllda utmärkelser. Trots hennes framgångar hade hon mycket dåligt självförtroende och led av att hennes barn kritiserade henne. Twerski sade att det väl ändå måste betyda en hel del att hon fått ett särskilt förnämligt stipendium. Kvinnan svarade att det bara visade att stipendienämnden måste ha fått någon form av tillfällig sinnesförvirring. Då sade Twerski: "Det skämmer ju ditt utseende att du är så puckelryggig."

Kvinnan skrattade och sade att hon var väl inte puckelryggig. "Just det", svarade Twerski. "Och därför att du vet att du inte är puckelryggig tar du inte illa vid dig av det jag just sade. Men när dina barn kritiserar dig tar du illa vid dig, därför att du tror att det de säger är sant."

Så länge vi svenskar innerst inne visste att Sverige var ett underbart, fantastiskt land fick dumma utlänningar gärna kritisera det. Vi tyckte bara det var roligt. Att vi inte skrattar längre, att regeringen ägnar mycket tid och kraft åt att tillrättalägga Sverige-bilden, visar alltså att vi själva mist illusionen om det underbara Sverige. När det gick bra för Sverige fick makarna Sjöwall-Wahlöö gärna skriva deckare där Folkhemmet framställdes som helvetet på jorden. Välfärdsstaten fick häcklas av Henning Mankell och Stieg Larsson. Ingmar Bergmans filmer älskades av en hel värld och när framförallt amerikaner frågade sig hur det folk kunde vara beskaffat som från Strindberg till Lars Norén producerade en så strid ström med dramer om olyckliga och trasiga själar, ja då njöt vi kokett. Att folk tror att midnattssolens >>

VAD TYCKER DE OM OSS Egentligen?

Last night in Sweden...

FOTO: KEVIN LAMARQUE/TT

land toppar självmordsstatistiken är väl lite irriterande, men vi vet ju att det inte är sant. Och precis som lite ammoniak förstärker väldoft i luftsaltet behövs det lite mörka skuggor för att allt det goda skall få den rätta reliefen. Den underbara svenska sommarkvällen med kluckat mot bryggan måste också ha sin myggsvärm. Sörgårdsidyllen vid torpet blir inte fullkomlig utan lite strapatsrik vedhuggning eller vattenbärning. Valsen från spelmannens fiol kräver lite mollackord, en sorgsam slinga, för att det inte skall bli för insmickrande. Julskinkan kräver inte bara rödkål, utan också lite vass skånsk senap. Och vad vore smörgåsbordet utan en snaps eller två, som river i halsen? Vad vore pensionat Paradiset utan den ondsinte baron de Planche, Edvard Persson utan en elak stadsbo som vill förstöra idyllen, Saltkråkan utan Ruskprick och Knorrhane?

Men vad gör vi nu, när skuggorna som en gång behövdes för att göra idyllen vackrare plötsligt blivit alldeles för stora? När hela världen pekar på vår tids Bulten i Bo står vi där och vet inte vad vi skall ta oss till. För Bulten i Bo slåss inte längre på en marknad i Småland. Han skjuter ihjäl människor i stadsdelar i de större städerna, stadsdelsnamn som vi alla har på våra läppar, medan vi glömt bort orter som Härjevad, Skelycke, Holsjunga, Emtunga och Vättak. Vi kan inte uttala de nya slagskamparnas namn. Det kunde vi så länge de hette Bildsköne Bengtsson och Tatuerade Johansson. Nu har de andra namn, som visserligen kan vara svårare att uttala för den som är ovan, men den verkliga svårigheten ligger inte där. Den ligger i att själva namnet så ofta avslöjar ett ursprung i ett annat land, långt borta. I blotta omnämnandet ligger utpekandet på lur. Vi vill inte peka ut någon om det samtidigt gör oss till rasister. Det är ofint att prata om obehagliga saker i bildat sällskap. Vi vill inte föra statistik, eftersom det avslöjar misslyckad integration.

Eller misslyckad, förresten? Hur kan man misslyckas med något som man inte ens försöker sig på? 1975 fattade riksdagen beslutet att Sverige inte skulle försöka assimilera invandrare, utan istället stödja invandrarnas egna kulturer. Det fanns en entusiasm för detta, vackrast uttryckt i Kerstin Wallins bok *Att vara invandrarbarn i Sverige* (1978):

I högt utvecklade länder som Sverige blir kulturen kommersialiserad och utarmad. Invandrare kommer från fattiga länder, som är rikare på folkliga, producerande kulturformer av annat slag än våra konsumerande. Därmed kan kulturen få nytt liv och blod. Invandrarerna för med sig ett skapande kunnande i fråga om mat, musik, dans, teater, sång och samvaro. Det är inte självklart att all utveckling går framåt. Av invandrarerna kan vi lära på nytt något som vi förlorat på vägen mot välståndet. Det enhetliga landet behöver inte vara idealet.

Wallin var sannolikt inte medveten om det, men hon gjorde sig till tolk för en tanke om de olika kulturernas skönhet i den oblandade renheten, som i mängder av skrifter uttrycktes av den tyske filosofen Johann Gottfried Herder. I den enda mera omfattande svenska översättningen av hans verk, *Ideer till Mennisko-Historiens Filosofi* (1814–1816) talar han om världen som ”en Skådeplats af den besynnerligaste olikhet och omwexling”, det vill säga samma sak som i vår tid kallas mångfald.

Mångfalden blev det nya idealet, men så särskilt intresserade av mångfalden var vi inte. Den kunde få odlas i Rinkeby, i Gottsunda, i Hjällbo och Rosengård. På behörigt avstånd kunde den fina mångkulturen få leva, medan vi fortsatte med vårt liv. Inte heller trodde vi att vår historia kunde intressera de nyanlända. Vem lärde barnen i Rosengård folkvisan om Sven i Rosengård? Vem berättade för folk

Så svenskt som det kan bli: Bergman och döden.

FOTO: SUNSET BOULEVARD/CORBIS/GETTY IMAGES

VAD TYCKER DE OM OSS Egentligen?

>>

på Järvafältet om traktens alla fornminnen? Vem berättade om teorin att Hjällbo kanske var platsen där hjälten Beowulf en gång hade bott? Vi välkomnade människor till vår stat, men stängde dörren till vårt land. Främlingar med spännande mångkultur kunde väl ändå knappast ha något intresse av midsommarstänger, sommarstugor och dans bort i vägen på lördagsnatten.

Under 1900-talet fick vi det så bra och de mörka skuggorna försvann. Bort med Kolingen och Bobban, Petersson och Bendel, Bombi Bitt och jag. Underklassen försvann, Folkhemmet kom och världen häpnade. Marquis W Childs optimistiska skildring *Sweden. The Middle Way* kom med en ny upplaga varje månad på prestigefyllda Yale University Press våren 1936 och fortsatte att tryckas i nya upplagor i över 30 år. Sverige hade blivit Utopia och med klädsam blygsamhet kunde vi skämta bort det. Boken har fortfarande aldrig översatts till svenska.

Men idyllen kan ta slut. När taket läcker i sommarstugan och regnet aldrig vill sluta, när det ryker av sur ved i den öppna spisen, när spelmansmusiken glidit över i Thore Skogmans lallande och det ymniga smörgåsbordet med snapsarna orsakat en krevad av obe-stämbart innehåll på hallmattan, ja då kan man hålla sig för skratt. När allt är pinsamt är det bästa man kan göra att tiga. Vi teg och låtsades att ingen skulle märka att bak de stolta orden om mångfald doldes en ny, snabbt växande underklass som precis som underklas-

Skrattfest: den svenske kocken i Mupparna. FOTO: JONAS EKSTRÖMER/TT

ser överallt och i alla tider fick sociala problem, brottslighet, drogmissbruk och misär. Och vi kunde inte tala om det. För om vi gjorde det skulle trollet inte spricka i solen, utan i stället skulle vi vara tvungna att se det i vitögat.

Då kom Donald Trump in som elefanten i porslinsaffären. Att han var en oborstad knöl visste vi förut, men inte att han var en så stor knöl att han skulle klara konststycket att agera som barnet i "Kejsarens nya kläder" och som Martin Ljung i "Ester" på en gång. Vi som minns den gamla sketchen där Martin Ljung kommer och överraskar Ester mitt i natten för att tillsammans med sin stora familj få bo hos henne på den två veckor långa semestern, minns också repliken:

"Fick du inte brevet som jag skickade ifrån Skövde?"

Han hade glömt att lägga på brevet. "Så lustigt, va?" Men Donald Trump behövde inte lägga på något brev. Det hade kommit flera brev, som väckt bestörtning i idyllen, eftersom de var skrivna av nya svenskar som var ofina nog att påpeka att Sverige inte bara var

röda stugor, bad i insjövikar och trendiga matbutiker på Södermalm. Längre gick det att avfärda Hanif Bali som en brun råtta och Amineh Kakabaveh som en ulv i fårakläder, eller kanske snarare med en bomberjacka under flanellskjortan. Det värsta brevet kom dock nationalekonomen Tino Sanandaji med. Hans bok *Massutmaning* försökte man inledningsvis avfärda som högerextremistisk propaganda, men allt fler läste boken och insåg att Sanandaji kom med seriösa beskrivningar av det svenska samhället, underbyggda med massiv offentlig statistik och genomtänkta förslag till lösning av samhällsproblemen. Han fick komma till tals i de stora medierna, om än inledningsvis med klädsam kritik som han likt bocken i örtagården gjorde mos av. Att en fackbok med omfattande statistiska tabeller utgiven på eget förlag blev en bästsäljare av sällan skadat slag gick inte heller att avfärda. Så Donald Trump kom som semestersabotören, mannen som såg att det stod "Made in China" i boten på den antika vaser och var ofin nog att påpeka det.

Sverige är ett mycket subtielt klassamhälle, där det är viktigt att veta hur man skall uppföra sig för att passa in. Vi talar inte om vad som helst. Vi har rätt åsikter och har vi inte det kniper vi käft. Den fina salongen vaktas av dem som vet att invandringens kostnader bör jämföras med ett Netflixabonnemang och en pizza. De vet att vi inte bör tala om fjuttigheter som lokaler för inkvartering, skolplatser och andra oväsentligheter, när vi istället kan se de stora perspektiven:

*Långt under mig det ligger som en tavla
Det vackraste i världen man kan se
Både sjöar, skog och strand
Blir ett enda sagoland
När man ser det litegrann så här från ovan.*

Så talar en sann svensk! Ellen Key skrev 1897 om "nationens ypperssta drag: kärleken till det idealistiskt vågsamma". Det spelar ingen roll om det går käpprätt åt skogen, så länge vi vädjar till "detta Don Quixote-drag i nationen". Se de stora perspektiven! Det finns ju hur mycket yta som helst, så hur kan man säga att Sverige är fullt? Jonas Gardell filmade skog från ett tågfenster och lade ut på Facebook som tydligt bevis. Att vi inte har några skolplatser eller hus spelar ju ingen roll, så länge vi öppnar våra hjärtan!

Men det hände något förfärligt. In i den fina salongen med Netflixabonnemangen och de öppna hjärtana dansade ett skojarfölje som inte lärt sig vett och etikett. Det verkade komma ur en dikt av Gustaf Fröding eller en novell av Albert Engström, oförsäkamt pack som hade fräckheten att kalla en spade för en spade och en utmaning för ett problem. Det var människor som talade om bilbränder, dödsskjutningar och organiserade tafsningar, om nedlagda förlossningskliniker, om pojkar dömda för våldtäkt som fick gå kvar i skolan. "Sweden, could you believe that?" Nej, det var nog många som aldrig hade trott det.

Och jag tror att Sverige aldrig kommer att bli sig riktigt likt igen. De där oförsämda typerna som inte lärt sig hur man för sig drog upp rullgardinerna och öppnade fönstren, så att vår skam låg där till allmän beskådan inför hela världen. Det var inte längre vi som skrattade åt dumma utlänningar, utan de som skrattade åt oss. The middle way hade blivit *the meager, messy, multicultural way*. Vi står där och skäms, men nu när fönstren står på vid gavel kommer det in både frisk luft och solsken. Vem vet? Det kanske är nyttigt?

"Här rifs för att få luft och ljus; Är kanske inte det tillräckligt?"

Dan Korn är författare, kulturhistoriker och rabbin

VAD TYCKER DE OM OSS Egentligen?

Tim Pool intervjuar Malmös kommunalråd Nils Karlsson i Rosengård.

FOTO: OLA TORKELSSON/TT

TEMA

Gör upp med modellen: Nima Sanandaji.

FOTO: JOHAM BERGMARK

Önsketänkande

Både besökare och bofasta har haft en romantiserad och ideologiserad bild av Sverige.

Av Nathan Shachar

I fjol återvände jag till Jimena de la Frontera, en skön andalusisk bergsby där jag som 23-åring påbörjade mitt ännu ofullbordade projekt att begripa Spanien. Nu var det 20 år sen sist och redan vid infarten stod det klart att där hänt saker. Några deprimerande hyreshus skämde vykortsidyllen vid byns infart. Låt vara att de endast var tre våningar höga, men de ljöd som en falsk ton i harmonin av storslagen bergsnatur och vitkalkade 1600-talsboningar. De nya husen, betongfärgade, balkonglösa och visionärt fula, uppfyllde alla det svenska 60-talets estetiska villkor – de såg ut som en disciplinär snarare än en praktisk åtgärd.

Lägenheterna hade tillkommit i mitten av 1990-talet för att hysa rumänska gästarbetare. Bara det var en sensation, att den kroniskt arbetslösa byn skulle behöva importera arbetskraft! Men under Spaniens långa högkonjunktur begav sig byns unga till kusterna för att bygga hotell och passa upp turister. Traktens storbönder och fabriken som exporterar tomatpuré till Italien var vana att kunna vraka bland arbetsvilliga ortsbor. Rumäner städslades i deras ställe, inrättade sig – och försvann sedan tvärt 2009 då världskrisen satte stopp för bygg- och reseorgierna. Hyreshusen står nu tomma.

Inne i byn fanns inte mycket nytt att notera, utom ett vackert litet torg halvvägs uppför backen till det moriska kastellet. Några stenbänkar inbäddade i rosensnår och en öppen utsikt mot de snöiga bergen i norr, det är den poetiska *Plaza Olof Palme*. Minnesplaketten över Palmes gärning är litet diffust formulerad, men intrycket är att han gav sitt liv i kampen för en bättre värld.

Något annat – än ett torg till Palmes minne – var heller inte att vänta på dessa breddgrader. Andalusien, med alla dess socialiststyrda kommuner, är rikt på Palmeplatser och Palmegator. Under ungdomsårens Spanienvistelser fann jag mig ideligen i rollen som talesman för och kännare av Sverige. Spaniens unga samhällsförbättrare, som inte hade råd att resa, brann av nyfikenhet på sagolandet i norr, där kapitalism och socialism flätats samman i en cirkelns kvadratur. På stapplande spanska skulle jag förklara hur Sverige var funtat. Jag kunde ha urskuldat mig och bekant att jag aldrig reflekterat över saken och visste rätt litet om Sverige – den nyfikenhet som sporrat min flit i spanska ting var ännu inte väckt när det gällde hemlandet. Sverige låg där det låg, jag hade andats dess luft

och trampat dess gator. Men någon Sverigebild, det hade jag inte. Bara detta var anmärkningsvärt, att svenskar i min generation gick ut i världen med känslan att Sverige var ett axiom bortom diskussion och att det enda som tarvade någon förklaring var den ofullkomliga resten av planeten.

Sommaren 1975 var Spanien fortfarande en diktatur, och mina spanska bekantas Sverigebild var utopisk. Sverige var en plats där man undviktit de intressekonflikter och ideologiska bataljer som ödelagt så många samhällen, inte minst Spanien. Våld, tvång och fattigdom var utrotade i Sverige, men det var inte allt: Ovanpå sina inrikespolitiska bedrifter hade svenskarna kraft och hjärta över för internationella kampanjer mot apartheid och frankism. Men det var inte detaljerna som var det viktiga, utan exemplet. I Spanien, där människan varit människans varg i sekler, var Sverige en pant på drömmarna om framtiden. Det fanns ingenting i Spaniens historia som kunde bära upp någon optimism inför uppgörelserna efter diktatorns död – han låg vid det laget avdomnad och kopplad med sladdar och slangar till ett sammalsurium av intensivvårdsapparater. Förhoppningar måste hängas upp på något utanför Spanien, något upplyftande. Få spanjorer vågade hoppas på det som sedan skedde: demokrati, avspänning och välfärdsreformer av svenskt snitt.

Några år senare, i diktaturens Buenos Aires, fann jag mig i en liknande belägenhet. I kraft av min blotta svenskhet åtnjöt jag nära nog komisk respekt. Vad ansåg jag? Hur skulle det gå för Argentina? Att vara svensk var sänar en titel, som berättigade till kannstörperier om allt möjligt. ”Vi här har gjort allt fel, svenskarna har gjort allt rätt, så låt nu höra!” – så lät det för jämnan. Sverige, det var människosläktet vid det hägrande målet, den flygfärdiga framtiden efter alla experiment och kasserade prototyper. Då nyheten om Palmemordet nådde Buenos Aires var jag där. I de progressiva tolkningarna gavs mordet en revolutionär innebörd: Det var klart att världens roffare och förtryckare inte skulle låta svenskarna bygga upp ett mönstersamhälle att hållas fram till generande jämförelser. Det var inte bara vänstern som hyllade Palme och idealiserade Sverige. Presidenten, den borgerlige Raúl Alfonsín, var lika hänförd.

Också i USA, Sveriges ideologiska antipod i den demokratiska >>

världen, har idealbilder och extremt välvilliga Sverige-presentationer rosat marknaden ända sedan bästsäljaren *Sweden. The Middle Way* 1936. Jeffrey Sachs menade 2006 att de skandinaviska socialdemokraterna vederlagt Friedrich von Hayeks tes att en stark stat är ett hot mot friheten. Paul Krugman anser att en promenad genom Stockholm är botemedlet mot all skepsis beträffande välfärdsmodellen. Den senare så berömde sociologen David Popenoe, som levde i Sverige på 70- och 80-talen, prisade svensk familjepolitik och gjorde den känd och gångbar i vida kretsar. Att köra Volvo blev för yuppiegenerationen sånär en politisk markering, bilen liksom landet var progressiv, med tonvikt på säkerhet och solitt innehåll istället för utvändigheter och flärd.

Av omvända skäl har det i USA heller inte saknats personer som mått illa av rapporterna om Sveriges förträfflighet och istället tolkat uppgifterna därifrån som ett varsel om skrämmande statsmakt och myndighets-tyranni. Självmordsfrekvensen (som var lögn), porrfilmer (sanna) och nu senast våldet i förstäderna har tjänat som tacksam ammunition. För USA:s progressiva är Sverige det bästa av länder men, med Samuel Goldmans ord, för konservativa amerikaner "... är Sverige en infantiliserande välfärdsstat parad med en kvävande politisk korrekthet".

Samma spännvidd uppvisar de franska bedömningarna. I en spännande ny studie (i boken *Resenärer och kosmopoliter*, Carlssons) redovisar Martin Kylhammar en brokig provkarta över franska helgon- och skräckskildringar från Sverige. Redan 1930, hela åtta år före det emblematiska Saltsjöbadsavalet, kommer de första böckerna på franska om den svenska modellen. Så pass tidigt urskilde alltså vakna européer att något speciellt var på gång längst i norr! Kylhammar berättar om den försiktigt välvillige Serge de Chassin, som ser välfärdsstaten som ett uttryck för en orubblig svensk tro på "... allas lika värde och på universella mänskliga rättigheter. I grunden drömer man i Sverige om en framtida världsstat, om alla gränsers utplåning och allas förening kring Nationernas förbund ... Landet fungerar som ett världssamvete."

Kylhammar presenterar också skeptiska bedömare av den framväxande svenska modellen. Christian de Caters hänförs av fjällnaturen och Törnrosaidyller som Visby, men hans dom över jämlikhetens Sverige är strängare än Chassins, den är "en modernitet som misslyckats, som urartat i ensidighet och kall rationalitet". Svenskarna bejakar allt som kan kallas "modern" eller "framsteg". Det är därför, menar Caters, som så många svenska intellektuella lockas av Stalins Sovjet och av den futuristiska retoriken och estetiken. Samtidigt observerar Caters slugt att "Sverige är på en och samma gång konservativt och socialistiskt". Svensken är i det sociala umgänget "auktoritetsbunden och har en överdriven respekt för hierarkier, etablerade ordningar, regler och traditioner [...] I Sverige är social status helt centralt och det som bestämmer hur man kan bete sig och vad man kan göra och säga." (Kylhammar, sid 35)

Kanske rymmer denna sista iakttagelse kvintessensen av det svenska: Nära 90 år senare är kön, hudfärg, "identitet" och sexuell läggning – i sina olika kombinationer – lika avgörande för vad svenskar törs göra och säga som klasstillhörigheten i gamla dagar.

"Nära nittio år senare är kön, hudfärg, 'identitet' och sexuell läggning – i sina olika kombinationer – lika avgörande för vad svenskar törs göra och säga som klasstillhörigheten i gamla dagar."

Varken människor eller samhällen mår i längden bra av abonnemang på beröm. Omdöme och självkritik får illa, också i strävsamma och flärdfria kulturer som den svenska, när alla åtgärder och reformer verkar krönas med framgång. Vi vet numera att det inte var någon unik visdom eller framsynthet som gjorde Sverige rikt under rekordåren, utan hög arbetsmoral och unika exportkonjunkturer. Men få fattade detta då det begav sig. Jag minns hur datapionjären Gunnar Hellström, vars självständighet var unik i det dåtida Sverige, brukade säga: "Ni tror att det är bara här det finns allmän sjukvård. Ni tror att folk dör på gatorna i andra länder. Det är en ren myt." Han hade rätt. Vi hade, mer genom någon sorts osmos än explicit propaganda, anammat den mest smickrande tolkningen av det förefintliga Sverige. Särskilt USA hölls upp, slentrianmässigt, som en mörk fond till det svenska ljuset. Där rådde kapitalismens, alltså djungelns, lag och de som halkat efter i rusningen efter ständigt större bilar och meningslösa prylar segnade ned och lämnades att förmäktas i rännenstenen. Någon gång förekom korrigeringar, men de väckte föga tilltro. USA:s skavanker spelade en nästan lika prominent roll för vår självbild som den gjorde i sovjetpropagandan.

Under det svenska etablissemangets tilltagande självberusning under 60- och 70-talen började Sverige projicera sin godhet i alla väderstreck. Några av de *causes* Sverige drev var värdiga, som protesterna mot USA:s krigsföring i Vietnam. Kritiken av Israels ockupation av palestinierna var också på sin plats, dock med återkommande inslag av hyckleri, dokumenterade med ofrivillig komik i utrikesminister Sten Anderssons narraktiga memoarer. Andra engagemang, som glorifieringen av skräckregimen på Kuba, förblir en skamfläck på Sveriges baner. Det svenska världssamvete som hade

så svårt att uthärda orättvisor i främmande världsdelar visade sig ha en veritabel plåtmage när det gällde att smälta sovjetiska kränkningar av ett stort antal folk i vår omedelbara närhet. Styrkan i Sveriges människorättspatos föreföll omvänt proportionell mot avståndet.

Sveriges diplomati under Palmeåren ägnades i stor utsträckning åt att skapa effekter åt vår store internationella aktör, det inkarnerade världssamvetet. Palme hade sista ordet ifråga om Sveriges linje och UD fick flera gånger ta skeden i vacker hand. I ett berömt fall var detta rimligt, då statsministern körde över departementet och gav Chileambassadören Edelstam grönt ljus för räddningsaktioner efter kupen i september 1973.

Ingenstans förde Palmes fredsenngagemang honom så vilse och Sverige ut på så farlig mark som i den olycksaliga kampanjen för kärnvapenfria zoner i Norden. Liksom ifråga om andra av Sveriges utspel är det svårt att värja sig mot intrycket att det internationella rampljuset hade en narkotisk effekt på den socialdemokratiska eliten. Huvudsaken var inte verkligheten, utan lovprisningarna från progressiva i väst och tredje världen. Sverige bilden var inte längre en exportvara blott, den hade blivit till ett beläte som måste putsas och hållas i stånd. På få valplatser påverkade Sveriges agerande händelseförloppet. Men den gången var det tyvärr nära ögat. Idén om en kärnvapenfri zon i Norden, läs Norge och Danmark, var ett gammalt

>>

VAD TYCKER DE OM OSS Egentligen?

Julius Nyrere och Olof Palme i Stockholm, den 1 maj 1976.

FOTO: BERTIL ERICSON/TT

Paul Krugman: välvillig Stockholmsflanör.

FOTO: BJÖRN LARSSON ROSVALL/TT

VAD TYCKER DE OM OSS EGENTLIGEN?

sovjetiskt påfund. Skickligt underblåst av KGB:s charmambassadör Arbatov och Milstein blev detta krav strax centralt för den europeiska "fredsrörelse" som växte fram efter Natos dubbelbeslut 1979.

Litet förenklat gick idén ut på att Natoländerna Norge och Danmark på förhand skulle förbjuda Nato att i kristid förlägga kärnvapen på sitt område. Förslaget fick vind i seglen samtidigt som de taktiska sovjetiska bombplanens utökade aktionsradie förvandlade Norska havet till ett strategiskt nyckelområde. Den kärnvapenfria zonen, skulle, nota bene, upprättas ensidigt, utan motsvarande prestationer i de sovjetiska lydländerna, och skulle i praktiken ha brutit loss våra grannländer från Nato. Man måste fråga sig om Palme, som vid denna tid lät svenskt försvar spela under täcket med Nato, drev kravet på allvar. Medan Palme var nära att prata omkull Anker Jørgensen och Gro Harlem Brundtland räddades situationen av Helmut Schmidt – en vuxen socialdemokrat som insåg vad som stod på spel och satte stopp för den farliga leken.

Kronjuvelen i det svenska engagemanget, både i allmänhetens och maktHAVARNAS ögon, var Afrika. Där, tycktes det, kunde Sveriges resurser och expertis få spelrum i en jungfrulig miljö och förkorta avstånden mellan utvecklingsstadierna från bondesamhälle till industrisamhälle. De antaganden som låg till grund för Sidas Afrikainsats, det implicita högmotet och de tvivelaktiga praktikerna, har på senare år synats omilt och grundligt av Jan Mosander, Bengt G Nilsson och andra. Men då det begav sig förutsåg få eller inga de svindlande kontraproduktiva resultaten av den svenska välviljan i Tanzania.

Landets ledare Julius Nyerere gavs profetisk statur av sina välgörare. Han var en vis och god man, en given partner för det Sverige, eller kanske skall vi säga den regim, som törstade efter broderskap med tredje världen. Det fanns en avslöjande term som var i svang de åren. Sverige var ett "vägvisarland", alltså ett land som visste bättre. Upplysta afrikanska ledare var sådana som glatt vandrade den svenska vägen. Samma svenska regim som i detta skede laddade upp för den ideologiskt motiverade förstörelsen av sin främsta resurs, den kunskapsbaserade skolan, iklädde sig utan grubbel rollen som mentor och bättre vetande för länder i portgången.

De svenska pionjärerna på fältet var ibland tennisspelande opportunist, ibland glödande idealister. En av de sistnämnda, Folke Albinson, var gift med min moster. Han var en lysande intelligens kommen ur små omständigheter, och hade skaffat sig en bred bildning via folkhögskolor och senare högre studier. Han var socialdemokrat, men ytterligt skeptisk till Sveriges utveckling. Han fick gånad av unga svensks materialism och ointresse. I Afrika träffade han unga i vilka han kände igen sig själv: barn för vilka det var en vinstlott bara att få gå i skola. Efter att ha undervisat i en miljö så laddad av mening och spontan motivation, sade han, var mötet med loja och klädfixerade svenska tonåringar skakande.

Redan i slutet av 1960-talet berättade Albinson att han var oroad över det tanzaniska bildningsprojektets riktning: Alltför många valde sociala ämnen och juridik efter skolan, och alltför få studerade det som landet verkligen behövde, teknik och vetenskap. Bildningsprojektet, som skulle ha förlöst landet, blev indirekt ett gissel: De nyutexaminerade akademikernas enda arbetsmarknad var den offentliga sektorn, där de enligt känt mönster drygade ut lönen

med byråkratisk terror mot bönder och småföretagare. Kollektiviseringen av lantbruket i början av 1970-talet, i början applåderad av de svenska mentorerna, blev en katastrof, ekonomiskt och moraliskt. Ovilliga bönder drevs från sina ägor av soldater, deras ägodelar brändes och de som framhårdade i sitt motstånd fick svälta.

Den tidigare Axxess-kronikören Theodore Dalrymple, som arbetade som läkare i Tanzania, går vanligtvis till väga med ironi och humor. Men när de skandinaviska ländernas uppslutning bakom Nyerere kommer på tal har han svårt att behärska sig:

"Jag hade utvecklat ett djupt förakt för skandinaver i Afrika sedan min tid i Tanzania, där jag blev bekant med deras drift att bli bedragna och bedra sig själva [...] blinda för de mest iögonfallande realiteterna. Det var i hög grad deras pengar som betalade för tvångsförflyttningarna av flera miljoner fattiga bönder under två år. Detta skedde på order av den honungstungade tyrannen Julius Nyerere, som visste hur man manipulerade skandinavernas självgodhet och skuld-känslor [...] det var deras Hosiannarop som kanoniserade Nyerere medan [...] han försökte sätta på fötter en totalitär regim. Detta misslyckades genom den administrativa odugligheten [hos regimen] och den djupa anständigheten hos hans folk. Jag fruktade skandinavernas medkänsla lika mycket som jag fruktade andra folks grymhet, för deras medkänsla var på en och samma gång neurotisk och abstrakt, sentimental och skningslös."

Många gånger under årens lopp har jag hållit tand för tunga och avstått från cyniska inpass när stjärnögda sydlänningar dragit igång lovsångerna. Det har verkat småaktigt och pedantiskt att jag – som sluppit behovet av en inspirerande förebild – skulle pulvrисera deras. Men på senare år har dessa hämningar släppt, det känns mer angeläget än någonsin att korrigera de *solskensfortællinger* som kolporteras ut av svenska politiker och medier. Förr var det tillresta kritiker eller pilgrimer som stod för barocka förvrängningar och retuscheringar; nu är det allt oftare vi själva som målar guld över gipset. Men den mest sensationella, och samtidigt mest nyktra, av sentida Sverigebilder är inhemsk – den som presenterades av Nima Sanandaji häromåret i *Scandinavian Unexceptionalism*. I sin anspråkslösa korthet, den är knappt mer än en broschyr, har skriften ett revolutionärt budskap. Debatten om den svenska modellen har rasat mellan fans och belackare. Är den värd beröm eller klander? I Sanandajis analys blir den diskussionen poänglös, eftersom föremålet är en chimär. Det är inte den skandinaviska modellen – välfärdsstat, hög skatt, fördelningspolitik och stor offentlig sektor – som är nyckeln till välståndet i Norden, utan tvärtom: Det är kulturella faktorer – hög arbetsmoral, utbredd (men hastigt sjunkande) tillit, sega bönders ovilja att ligga samhället till last etcetera – som skapade välståndet och tillväxten och som alls gjorde välfärdssamhällena möjliga. Fattigdomen sjönk, tillväxten ökade och exporten blomstrade flera decennier innan välfärdsstaten inrättades. Om Sanandaji har rätt, och jag har inte hört någon övertygande vederläggning av hans tolkning och hans batteri av siffror, så är det inte bara främlingars Sverigebild som varit inpyrd med romantik, önsketänkande och ideologi, utan lika mycket vår egen.

*"Kollektiviseringen
av lantbruket i början
av 1970-talet, i början
applåderad av de svenska
mentorerna, blev en katastrof,
ekonomiskt och moraliskt."*

Konflikten om bilden

Sverige har blivit ett ideologiskt slagfält. Inhemska och utländska debattörer tävlar om vem som kan teckna den mest övertygande bilden av vår verklighet.

Av Adam Cwejman

Dansgolv i ultrarapid, dans vid fotbollsmål, mys i bil, höghus i Stockholm, solnedgång, dimmig dal, Ikea, killar i studentmössor, småbarn, kvinnor i slöja som bowlar, äldre som håller upp kaffe. Dessa scener och bilder ingick, bland många andra, i den korta appell med vilken Jeppe Wikström, förläggare på förlaget Max Ström, introducerade projektet "Last night in Sweden". Den första, och högst symboliska mottagaren av boken, projektets slutmål, är Donald Trump.

Orden "Last night in Sweden" yttrades av den amerikanske presidenten som ville skrämmas med vad som även kunde hända i Sverige. Implicit låg förvåningen över att om detta avlägsna, nästan mytologiskt stabila land, kunde störta i fördärvet så kan vilket land som helst göra det. På Trumps ord följde en rad öppna brev skrivna på halvdan engelska där den amerikanska presidenten skulle talas tillrätta.

Trump var inte ensam. Hans uttalande är kulmen på en omfattande förändring av hur många ser på Sverige och dess folk. De skildringar som ges mest uppmärksamhet är tyvärr också oftast de mest onyanserade, oavsett om avsändaren beskriver Västerlandets förfall eller det harmoniska samhällsbyggets absoluta crescendo.

"Jag har hört att man i Sverige förbjudit orden han och hon samt att männen totalt domineras av kvinnor, stämmer detta?"

Frågan ställdes i Washington av en kvinna i övre medelåldern på ett möte för Republikaner. Föreläsningen som undertecknad hållit om det politiska läget i de nordiska länderna var däremot ovidkommande. Det intressanta var om allt de hört om Sverige faktiskt stämde. Var det så illa som de läst, eller var det i själva verket värre? Vid ett senare möte med några representanter från Demokraternas vänsterflank fick jag däremot frågan om hur man lättast kunde bli medborgare i det svenska paradiset. För visst behövde man inte längre jobba i Sverige?

Nästan uteslutande handlar de nya Sverigebilderna om hur det tidigare homogena och fredliga landet i Norden förstörts av utom-europeisk invandring. Våldtäkter, kriminalitet och kravaller förklaras som resultatet av att låta både hjärta och landsgräns stå vidöppna. Men motrösterna har börjat höjas och i dem uttrycks en särpräglad svensk nationell stolthet. Många söker återfå tolkningsprivilegiet om vad som egentligen utgör essensen av svensk samtid. Dessutom får denna motrörelse stöd i utlandet av dem som gärna skönmålar Sverige och vars politiska motståndare gör det rakt motsatta. Sverige har blivit ett ideologiskt slagfält. Kombattanterna tävlar om vem som kan ge den mest övertygande bilden av vår verklighet.

Men vem är bäst skickad att förklara hur det egentligen ligger till? I det korta klippet med bilderna från "Last night in Sweden" förklarade fotografen Paul Hansen att: "Det har varit mycket snack om Sverige nyligen. Märkligt nog kommer många anmärkningar från personer som inte ens varit här." Hansen fortsatte: "Vi som bor här har en bättre uppfattning om vad som händer här." Frågan är om det även gäller Sverigedemokrater? Eller redaktörerna på Avpixlat? Det blir uppenbart att den kamp om Sverigebilderna som pågår utanför våra gränser har en nästintill identisk förlaga i Sverige. Att finna någon enhetlig front mot utlänningars svartmålning går inte att uppfatta. Snarare uppstår en ny konflikt där de som söker försvara Sveriges goda rykte i utlandet ilsknar till när någon inte delar en idealiserad bild av Sveriges samtid. Att sprida en "falsk" bild i andra länder kan, som författaren Katerina Janouch bittert fick erfara, straffa sig. Kampen om den sanna berättelsen påminner därmed om ett diskursivt nationsbyggande där berättelser som stör den enda sanna berättelsen förklaras ogiltiga och oönskade.

>>

VAD TYCKER DE OM OSS Egentligen?

Bilbrand i Husby.

FOTO: HAMPUS ANDERSSON/TT

Vilken uppfattning Hansen och hans kolleger har är uppenbar. Fotograferna gjorde en tvådelad komposition av Sverige 2017. Delvis klassiska naturmotiv som lätt hade kunnat platsa i de tjocka fotoböcker som man ger till släktingar från utlandet. Till denna rätt förutsägbara och äldre Sverigebild har en ny tillkommit: urbanism och mångkultur. Den korrekta Sverige bilden, när den görs av "vi som bor här", sammanflätar det nationalromantiskt gamla och det mångkulturellt harmoniska. Carl Larsson och global by i ett och samma drömska motljus. Stenkastande ungdomar, brinnande bilar och marginaliserade minoriteter får inte plats i den idealiserade bilden av det moderna Sverige.

Konflikten om Sverige bilden tyder på att det skett en splittring i uppfattningen om Sverige, både här och utomlands. Tidigare var bilden inom och utanför Sverige sammanlänkad och någorlunda enhetlig: ett fredligt, vackert och välordnat land som hade burits upp av ett starkt statsbärande parti under ett halvt sekel. Det var progressivt och homogent med särpräglad arkitektur, natur och folk. Ett nationalromantiskt, prydligt och städat paradis men utan nationalismens extroverta brösttoner. Stolt och unikt men utan att sticka ut. Lagom helt enkelt.

Att det äldre Sverigenarrativet var en förenkling är uppenbart. Alla narrativ som ska beskriva ett helt land blir med nödvändighet förenklingar, det är ett inneboende drag i berättelsernas själva natur. Men trots de breda penseldragen stämde de någorlunda. Den tidigare Sverige bilden var dessutom i mindre utsträckning en konsekvens av ett målmedvetet "berättande" om Sverige och mer konsekvensen av ett långsamt spridande av svensk export, kultur och humankapital. Detta var en bild som främst baserades på beständiga ting och estetiska observationer, inte på sensationella artiklar, tveksamma faktoider och lösryckta filmklipp.

Mot bakgrund av hur Sverige bilden var då och hur den nu ofta beskrivs kan man argumentera för att den gått från att vara materialistisk till att vara diskursiv: en utveckling inte helt olik den som 2010-talets politiska debatt tagit med alltfler diskussioner om värderingar, normer och föreställningar. Detta medan Sverige bilden

Jarosław Kaczyński varnar för Sverige.

FOTO: JANEK SKARZYŃSKI/TT

tidigare främst präglades av kända varumärken som Volvo, HM, Ikea. Företag som, tillsammans med sport- och musikprofiler, bidrog till intrycket av Sverige som pålitligt, välkött och ibland också lite tråkigt. Som Tyskland utan det historiska bagaget.

Tvåhundra år av fred har dessutom gjort sitt för att lösgöra Sverige från en nationell image som tidigare låg mer i linje med den allmäneuropeiska, det vill säga präglad av krig, ockupation och fälttåg. Istället kunde Sverige bilden grundas på ekonomi, natur och ett stabilt politiskt system. Sverige var också ett land som under hela efterkrigstiden genomgick, relativt andra europeiska länder, få omvälvande förändringar. Det är först den storskaliga flyktinginvandringen under 1980-talet och framåt som både förändrat befolkningens sammansättning och landets kulturella innehåll men även den sociopolitiska uppdelningen i städerna: mellan fattig förort och välmående svensk medelklass.

Det är kampen om att beskriva denna utveckling som vi nu bevittnar, i både Sverige och USA. Men inte bara där. I vissa av våra grannländer har den negativa bilden av Sverige snabbt fått ett övertag i medierna. I få länder har skiftet från materialistisk till diskursiv och konfliktfylld Sverige bild varit så dramatiskt som i vårt södra grannland Polen. För polacker har Sverige förkroppsligats av den materialistiska föreställningen om det prydliga och rika landet i norr. Idéerna om folket som inreder sina hem ljust och sobert i naturfärgade nyanser och som åker runt i välbyggda och säkra bilar. Allt inramat av god infrastruktur samt eviga vidder av gran-skog och insjöar. Ett folk som kan supa rätt ordentligt när de åker ned till Krakow,

Zakopane och Gdansk på semester men som gör rätt för sig och håller ingångna avtal. Inställningen håller alltjämt i sig, men har på vissa håll ersatts av något helt annat. I artikel efter artikel tecknas ett Sverige förändrat i grunden av invandringen.

Partiledaren för det polska regeringspartiet Lag och Rättvisa, Jarosław Kaczyński kunde med hänvisning till Sverige framgångsrikt driva linjen att Polen inte skulle ta emot en enda flykting från Mellanöstern. "Det handlar om en allvarlig fara för landet", förklarade han för det polska parlamentet. "Först ökar de i antal, sedan vill de inte foga sig efter våra värderingar och till sist pådyvlar de oss sina krav i offentligheten." För att bevisa sin tes manade Kaczyński åhörarna att se ut "över Europa, exempelvis se på Sverige". Sättet på vilket Kaczyński använde sig av Sverige bilden som inrikespolitiskt slagtrå förekom Donald Trump med ett par månader. Kaczyński talade dessutom öppet om vad han hävdade hände i Sverige: i flera stadsdelar rådde shariilagstiftning och polisen vågade inte sätta sin fot där. Påståendet var både överdrivet och inkorrekt. Men det var samtidigt inte helt skilt från verkligheten: svensk blåjuspersional har under flera år haft stora problem med insatser i vissa stadsdelar. Den negativa Sverige bilden som sprids är inte genomfalsk, den är bara så tillskruvad som behövs för att fylla ett politiskt syfte.

"Om tio år kommer det här inte längre vara julgranar till jul", säger en polska som bott länge i Malmö till nättidningen *Natemat.pl*. I artikeln, som beskriver situationen i Malmö, består merparten av vittnesmålen av svensk-polacker som bor i staden. Deras åsikter skiljer sig inte mycket från den svenska diskussionen om vilken verklighetsbeskrivning av Malmö som är mest träffsäker. I artikeln tycks dessutom de olika vittnesmålen om Malmö göras

VAD TYCKER DE OM OSS EGENTLIGEN?

Modern Sverigebild.

FOTO: STIG HAMMARSTEDT/TT

med den motsatta positionen i åtanke. Antingen är den förmodade motpartens berättelser naiva eller hysteriska. Det saknas ett melanting.

Polen är inget avlägset land vars folk saknar inblick i Sverige. Här finns också en omfattande polsk-svensk minoritet som levt i landet i snart ett halvt sekel och därutöver tusentals arbetskraftsmigranter och numera även många turister. Många polacker som vuxit upp med en enhetlig och stabil Sverigebild som varit övervägande positiv har nu mötts av beskrivningen av ett land som fräts sönder inifrån och som naivt kastat sig in i en ohanterlig migrationspolitisk utveckling. Det rör sig dessutom om beskrivningar som många av polackerna själva har erfarenhet av. Beroende på vilken samhällsklass man tillhör, var man hamnat i Sverige och vilken politisk åskådning man hyser kalibreras beskrivningen att passa åt ett eller annat håll.

En kontrast till den dystra och apokalyptiska Sverige bilden som ofta hörs i polska medier kan man ta del av i Katarzyna Mołędas bok *Svenskar. Värmen i norr* (Wydawnictwo Czarna Owca, 2015). I reportageboken beskrivs Sverige och svenskarna ingående och pietetsfullt. Alltifrån snus till sjukfrånvaro behandlas. Bilden som framkommer innehåller både klassiska omdömen om svensken som reserverad och tystlåten men också mer moderna företeelser som jämställdhet och föräldralediga pappor skildras. Mołędas beskrivning tillhör också den kategori av positiva Sverige bilder som florerar bland den urbana medelklassen i många länder som inte sällan betraktar Sverige som ett progressivt föredöme, ett land bortom nationalchauvinism och traditionalism.

Sverige bilden förstärks åt än det ena, än det andra hållet för att passa en politisk övertygelse. Antingen en rädslobaserad och defen-

siv politik vars målsättning är att inte ”bli som Sverige”. Eller en annan som i Sverige ser ett progressivt och modernt föredöme. Båda tjänar politiska syften och båda nyttjar Sverige rent instrumentellt. Kampen om Sverige bilden i utlandet skiljer sig inte nämnvärt från den som pågår i Sverige. Möjligen har de utländska betraktarna, i vissa fall – och här får vi ge Hansen rätt – bristfällig information. Men gäller inte detta även de som i Sverige väljer att bortse från det som inte överensstämmer med den för dagen passande politiska verklighetsbeskrivningen?

Processen som gång på gång utspelas framför våra ögon har antagit ett bekant mönster. Överdriven eller onyanserad beskrivning av händelseförlopp i Sverige, kombinerat med konstateranden om hur Sverige förändrats (till det sämre), bemöts med skarp kritik. Motbilder förbereds som istället för att teckna en mångfasetterad och sann beskrivning blir inverterade versioner av vad den söker motverka, det vill säga en skönmålning av Sverige.

Den hysteriska svartmålningen får i idealiseringen av svenskt 2000-tal en bekant partner, lika ideologisk och instrumentell som dess motståndare. Fotograferna som ska visa upp ”Last night in Sweden” skulle aldrig få för sig att ge en Trump eller Kaczyński delvis rätt. Angreppen på Sverige bilden föder hos många svenskar en skarp reaktion som slår över i ett försvar av den moderna Sverige bilden. Det blir paradoxalt nog ett uttryck för klassisk nationsbyggande där yttre tryck och hot föder en känsla av vad som är det sanna Sverige. I en sådan kamp om det svenska varumärket är allt tillåtet, även skarvande med sanningen.

Adam Cwejman är ledarskribent i Göteborgs-Posten

Staten det var vi

Boken *Det blinda Sverige* från 1971 skildrade ett land präglad av repressiv tolerans. Den kritiserades sönder och samman av sin samtid. En omläsning visar ett Sverige som är både nära och långt borta.

Av Gunilla Kindstrand

Sverige bilden har fått sina törnar genom åren. En lärorik batalj om det svenska varumärket ägde rum för snart 50 år sedan.

Det var då reportageboken *The New Totalitarians* av den brittiske journalisten Roland Huntford kom ut.

Boken kom 1971 och översattes snabbt till svenska under titeln *Det blinda Sverige*. Huntford hade bott i Sverige i mer än ett decennium och funnit det lilla landet i norr uppseendeväckande självbe-låtet och självtillräckligt i förhållande till omvärlden. Hans bäran-de tes var att svenskarna hade avträtt sin politiska myndighet i utby-te mot social trygghet, hygien och en av staten uppmuntrad sexuell utlevelse. Med mjuk politisk makt hade medborgarna hjärntvättats så till den grad att ingen längre var kapabel att offentligt formulera någon egentlig kritik av rådande system, menade han. Samförstånd var ledstjärnan på alla nivåer.

Hos svenska medier kunde han inte urskilja några allvarliga ambi-tioner att granska makten. Journalisterna agerade snarast som hjälp-gummor åt regering och regeringstroga organisationer.

Här följer några citat som särskilt upprörde den svenska läse-kretsen:

Samförståndets princip styr allting: den privata konversationen, det intellektuella livet och statens regerande.

Av massmedia att döma förefaller Sverige styras av en totalitär dik-tatur. Press, radio och TV uppvisar en förvånansvärd likhet, som om de vore styrda av ett Propagandaministerium.

Hela den svenska maffian av massinformatörer, kommentatorer, vägledare och uppfostrare uppträder som en kollektiv enhet och föl-jer ögonblickets tendenser. De är konformister till övermått och önskar bara att befördrå det allmänna samförståndet.

Svenskarna [...] betraktar politisk trældom som ett nödvändigt villkor och ett hyggligt pris för välståndets fortsättning.

Boken byggde på ett 80-tal intervjuer med dåtidens absoluta toppskikt. Den framkallade en våg av indignation. Till och med stats-rådsberedningen ansåg sig nödd att ta avstånd. Huntford beskyll-des i debatten för att sprida "osanningar" och "falska uppgifter", och hans verk kallades "illsainnat" och "fullt av sakfel". Det var dock inte helt enkelt att avfärda författaren. Han innehade en högre akade-misk examen, erfarenhet av internationellt arbete och hade varit bosatt i Sverige länge. Han var gift med en svenska och försörjde sig som skandinavisk korrespondent för välrenommerade *Observer*.

På den här tiden hade Sverige en tydlig image av utopi. Här fanns västvärldens lyckliga undantag, där människor levde fria från kri-gets trauman och med en social välfärd som framkallade avund. Vietnamrörelsen, kvinnofrågan och andra förändringar i tiden hade skapat en stark självbild av politisk radikalitet, men Huntfords bok fick demonstrationer och protester att framstå som ett slags repres-siv tolerans: att yttra sig gick bra, men att handla var omöjligt.

The *New Totalitarians* bar redan i sin titel en tung blink-ning till Aldous Huxleys dystopiska roman *Du sköna nya värld* från 1932. Huntford beskrev medborgare som, precis som i Huxleys berättelse, hade avindividualise-rats och som successivt förlorat förmågan att formu-lera egna tankar om hur ett samhälle bör och kan byggas. Författa-ren såg politikens auktoritära fingeravtryck vart han än vände sig – i konsten, i arkitekturen, i ekonomin, i sovrummet, i nyhetsrappor-teringen och i allas huvuden. Och överallt mötte han dem han kal-lade "lovsångsspecialisterna".

Visst förekom det att någon försökte utmana samförståndets politik, men han eller hon förvandlades snabbt till en "icke-per-son" i offentligheten, erfor Huntford. Tillståndet benämnde han som "den inre censuren". "I deras mentala värld är avvikelse från den accepterade normen ett slags förräderi [...]. De har ett inre tvång att tänka som alla andra tänker."

>>

Internationellt fick *The New Totalitarians* ett relativt positivt mottagande och ansågs av några kritiker som den första detaljerade berättelsen inifrån ett strikt socialdemokratiskt samhälle.

Hemma i Sverige, däremot, startade en elitens frossa.

Särskilt upprörande var påståendet att det fanns en tydlig pakt mellan medierna och den politiska eliten. Att lojala statskontrollerade medier hade skapat en debattatmosfär som omöjliggjorde egentlig opposition.

Så här citeras till exempel Örjan Wallqvist, chef för nystartade TV 2: "TV skulle aldrig attackera statsministern och regeringen, därför att den genomsnittlige svensken identifierar sig själv med staten och med de politiska organisationerna. Så TV känns som en del av staten."

Olof Lagercrantz, chefredaktör i *Dagens Nyheter*, beskriver tidningens nyhetsarbete så här: "Nyheter måste användas till att förändra samhäl-

let och influera människorna. Om nyheterna är objektiva och bara avser att informera är det konservatism. I ett litet land som Sverige har en dagstidning som DN en ofantlig makt. Alldeles ensamma kan vi faktiskt svänga hela opinionen."

Inte bara journalisternas, utan också konstnärernas följsamhet skrämde Huntford. Han förfärades över att staten, via bidrag

*"Sex var Sveriges
säkerhetsventil,
och det som fick ett folk
att uthärda den hårda
disciplineringen."*

och kulturpolitiska prioriteringar som ensam mecenat kontrollerade konsten, konstnärerna och därmed indirekt också debatten och publiken.

Så här försvarade dåvarande Dramatenchefen, Erland Josephson, beslutet att aldrig någonsin sätta upp Ibsen eller Holberg på nationalscenen:

"Vad jag vill ha sagt är att en klassiker inte kan uppföras om den inte möjliggör en enda tolkning och den tolkningen inte passar vår radikala ideologi. Det är därför jag ogillar *Brand* och *Peer Gynt* [...]"

Och bland de skandinaviska klassikerna vill jag inte göra Holberg. Hans moralitet är tveklaktig. Han är aristokrat, och vi måste vara demokrater."

Och så var det då detta med den svenska synden. Under de här åren hade den svenska filmkonsten – och inte minst de högst naturalistiska sexscenerna i till exempel *Jag är nyfiken gul/blå* av Vilgot Sjöman – förändrat Sverige bilden i grunden. Det var här, i den sexuella lusten, som Huntford

fann det undantag som bekräftade hans regel: I erotiken var svensken beredd att överge tryggheten för att få friheten. Sex var Sveriges säkerhetsventil, och det som fick ett folk att uthärda den hårda disciplineringen.

Huntford gjorde sin research under lång tid och med viss försiktighet. Intervjuerna är förbluffande öppenhjärtiga och i boken benämns de emellanåt som "privata konversationer". Åtskilliga av informanterna tvådde förstasina händer när boken kom ut. Till en del blev den efterföljande debatten en elegant illustration till Huntfords tes att svenska språket utvecklade en farlig utarmning när det handlade om samhällskritik.

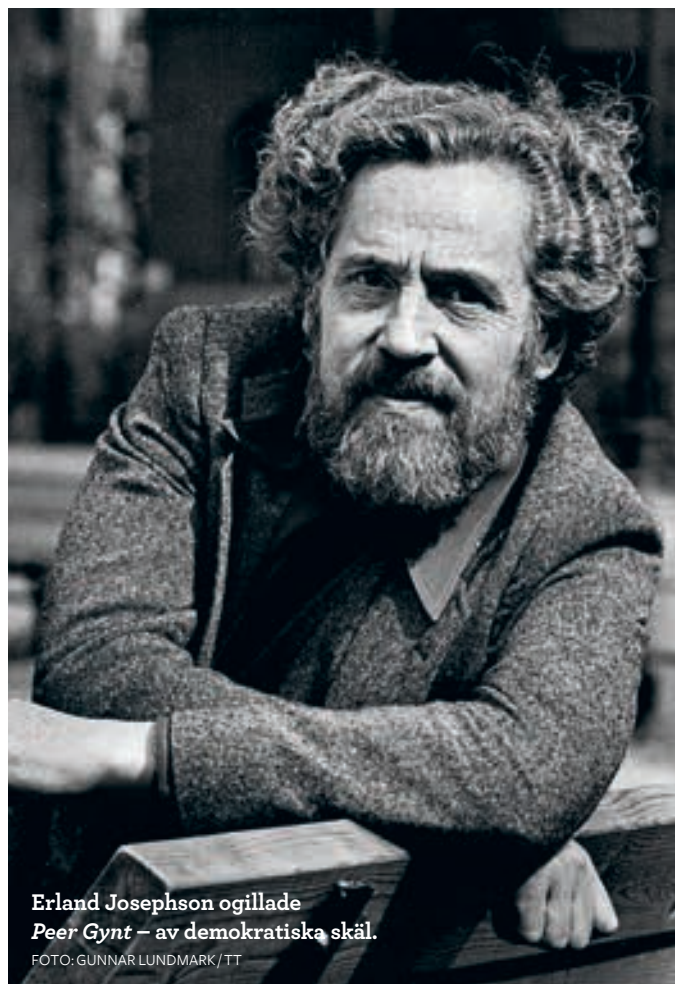
Det blinda Sverige är idag svår att få tag på i sinnevärlden, men lätt att hitta digitalt. Den är värd att läsa, för både kunskap och kuriosa (även om översättaren Åke Ohlmarks handskades uppseendeväckande vårdslöst med sin uppgift).

Att göra en omläsning just våren 2017 är en egenartad upplevelse – det är både långt borta och nära.

Den stora skillnaden är förstasina den digitala kulturen. Den självbild som Huntford såg som gjuten i ett stycke är idag perforerad av sociala medier och nätforum. Nätets så kallade fyrhorn (enskilda personer med hög kredibilitet och många följare) har emellanåt större genomslagskraft än vad ett journalistcertifierat inslag i public service har.

Men många av de infallsvinklar som dåtidens etablissemang så fermt avvisade, står högt på debattens dagordning idag. Här är några:

- De licensfinansierade mediernas närhet till och eventuella lojalitet med makten. En högst central fråga i mediekrisens Sverige.
- Politisk styrning av kulturen. Ämnet har fått ny eld efter den hårda kritiken av normkritiken: Vad händer när kvalitetskraven möter med den kulturpolitiska förändringsviljan?
- Den obekymrade hållningen när det gäller personlig integritet. Huntford blev förbryllad av hur lätt svenskarna gav bort sina mycket personliga uppgifter till SCB och andra statliga aktörer. Också idag tillhör svenskarna dem som glatt bjuder på sitt privatliv, men numera är det till nätets algoritmdomptörer.
- Elitens begränsade erfarenheter: då som nu hyperurban och i politikens absoluta närhet.

Erland Josephson ogillade *Peer Gynt* – av demokratiska skäl.

FOTO: GUNNAR LUNDMARK / TT

VAD TYCKER DE OM OSS EGENTLIGEN?

Örjan Wallqvist: i statens tjänst.

FOTO: BERTIL S-SON ÅBERG BÅ/TT

- Det aggressiva försvaret av Sverige-bilden. Trumps "they're having problems like they never thought possible" utlöste en fascinerande och medial orkestrerad indignation.
- Det vi kan kalla det "Huntfordska syndromet". Huntford försökte ringa in de speciella villkor som präglade det unika svenska kontraktet mellan medborgare och stat. I de villkoren ingår en moralisk logik och en sorts lojalitet som de flesta nog känner igen, men som kan vara nog så svår att sätta ord på. Det är den som snabbt kan kortsluta debatter om sensitiva ämnen som migration, integration, kriminalitet [...] Detta "Huntfordska syndrom" är ytterst närvarande också i den vår som heter 2017. Det är i detta vanskliga härad som sakfrågorna ofta förvandlas till låga personangrepp, vilket framför allt drabbar kvinnor som ger sig in i den offentliga debatten. Några av de mera upprörande exemplen är dreven mot Ann Heberlein, Alice Teodorescu, Amineh Kakabaveh.

"Särskilt upprörande var påståendet att det fanns en tydlig pakt mellan media och den politiska eliten."

Så till sist: Hur gick det med sexlivet då? Också här har det skett något av en revolution. Svenskarna har, enligt flera färskas undersökningar, mindre sex än någonsin. Sexuell frihet efterfrågas inte alls på samma vis som på 1970-talet. Det här har skapat stor oro i det politiska leden.

Regeringen gav därför nyligen Folkhälsomyndigheten i uppdrag att kartlägga svenskarnas sexvanor.

Resultaten ska för säkerhets skull redovisas ända ner till kommunal nivå.

Gunilla Kindstrand är frilansjournalist

Fotnot: Roland Huntford är idag 90 år gammal, bor i Cambridge och är numera främst känd för sin polarforskning. Om Sverige-boken brukar han inte uttala sig, men för några år sedan beskrev han i en intervju *Det blinda Sverige* som ett verk skrivet med "ungdomlig brist på finkänslighet".

Kommunismens brott är obestridliga. Ändå, konstaterar **Valter Lundell** i sin avhandling, präglas den svenska synen på dess bakomliggande orsaker av ambivalens och oenighet.

Av Mats Wiklund

Dags att göra upp

Varför är det så svårt att uppnå konsensus om kommunismen medan det råder närmast total oenighet om nazismen? Det är frågan som hållit Lundahistorikern Valter Lundell sysselsatt i flera år och som nu resulterat i avhandlingen *Det omstridda arvet*. Lundell, själv gymnasielärare, har intervjuat svenska och danska historieforskare och historielärare ur två generationer om hur de ser på kommunismens brott. Vilken roll spelar ideologi och avsikt? Hur påverkas förståelse och tolkning av generationstillhörighet, hos 68:or och 89:or? Vilken betydelse har de nationella, historiska erfarenheterna?

Skillnaderna mellan den danska och svenska inställningen till kommunismen är i flera avseenden stora och iögonfallande. De talar inte till svensk fördel. Någon annan slutsats är svår att dra efter en läsning av *Det omstridda arvet*. Jag träffade Valter Lundell i Lund några dagar före disputationen.

Mats Wiklund (MW): Avhandlingens utgångspunkt är att det råder ett asymmetriskt förhållningssätt till kommunism och nazism i både Sverige och Danmark. Vad menar du med det?

Valter Lundell (VL): Att nazisternas och kommunisternas brotthistoria, terrorn och massavrättningarna, hanteras på olika sätt. Vilken roll spelar ideologin och vilken roll spelar avsikten? Brott mot mänskligheten av nazismen förklaras på ett sätt och på ett annat när det begåtts av kommunister. Med kommunismen är ideologins betydelse problematisk. Det råder ingen konsensus om hur de brotten ska förklaras. Om ideologin i grunden kan anses vara god hävdar vissa att man inte kan skriva dem på kommunismens konto. Medan det sker direkt när det gäller nazismen.

MW: Med andra ord: det är alldeles självklart att den nazistiska ideologin är ond.

VL: I och med att det är oproblematiskt att förhålla sig till nazismen uppstår ingen värdekonflikt. Förutom få och perifera grupper ifrågasätter ingen hur nazismen ska förstås. Ska man däremot lansera en tolkning av kommunismen blir det annorlunda. Då uppstår genast en konflikt. Asymmetrin uppstår också i synen på vikten av att förhålla sig till det historiska förloppet och göra upp med det. I till exempel EU är det oerhört viktigt att ta avstånd från nazismen som betraktats som den moraliska nollpunkten. Så är det inte med kommunismen. Genom hela EU skär det en asymmetri, mellan öst och väst och mellan höger och vänster, om hur kommunismens ska uppfattas. Det är alltså mycket tryggare att relatera 1900-talets mörka erfarenheter till nazismen. Ger man sig i kast med kommunismen blir det så mycket att ta hänsyn till och ta strid för eller emot.

MW: Och det gäller förstås oavsett om man är forskare, politiker, journalist eller helt enkelt vill föra en offentlig debatt?

VL: Ja. Om man forskar i till exempel 1930-talets historia och nazismen, finns ju kommunismen sammanvädd med nazismen. Det går inte att operera bort. Att jämföra de två är närmast oundvikligt om man ska kontextualisera 1900-talshistorien. Men så finns det då de som inte vill att man ska göra en jämförelse och skriva in det i samma historia. Och där uppstår en asymmetri. Utgångspunkten är inte att nazism och kommunism ska behandlas som exakt samma fenomen. Men när det gäller sättet att förhålla sig till samma uttryck hos dem finns det ett asymmetriskt förhållningssätt.

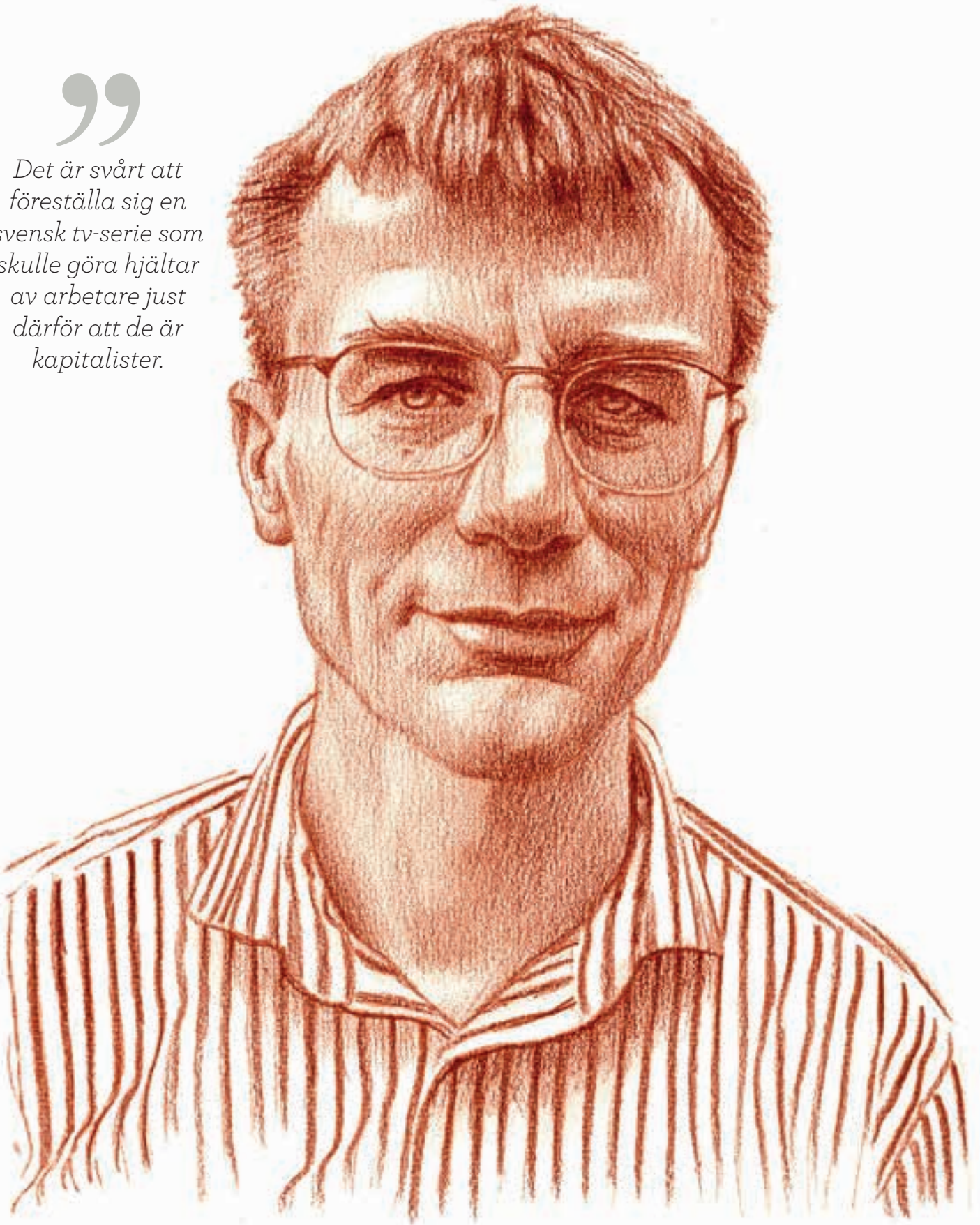
MW: Det var verkligen fascinerande att ta del av värderingarna hos de intervjuade. Förstår jag det >>

”

Ger man sig i kast med kommunismen blir det så mycket att ta hänsyn till och ta strid för eller emot.

”

*Det är svårt att
föreställa sig en
svensk tv-serie som
skulle göra hjältar
av arbetare just
därför att de är
kapitalister.*

rätt att de största skillnaderna i värderingar och synsätt bland danska och svenska historieforskare som kategoriseras som 68:or? Medan skillnaderna inte är så stora bland lärarna.

VL: Ungefär så. Men snarare finns den stora skillnaden mellan de danska och svenska forskarna, oavsett generation, i synen på ideologins roll för terrorns uppkomst. De danska forskarna etablerar ett mycket starkare samband mellan kommunistisk ideologi och terror. Och i synen på vad jag har kallat de moraliska frågorna återfinns den stora skillnaden mellan danskar och svenskar, oavsett om de är forskare eller lärare. Danskarna är mycket tydliga med att det finns en bestämd avsikt bakom kommunismens terror och att det finns ett personligt ansvar för de brott som begåtts. Svenskarna resonerar inte så. Avsikten tonas här ner eller försvinner. Här finns det alltså ett principiellt ställningstagande hos danskarna som jag leder tillbaka till inställningen till det personliga ansvaret. Även om de medger att detta med ansvaret för kommunismens brott är komplicerat kan de av nästintill existentiella skäl inte resonera bort det. Som en dansk lärare typiskt uttryckte det: "Vi kan inte göra detta. Hela världen bryter samman."

MW: Vad beror skillnaden på?

VL: Jag tror att den är kulturell. I Danmark förväntas man att ta ställning. Och jag ska säga att detta gjorde mig förvånad. Jag hade trott att det snarast skulle vara så att danska historiker skulle skriva bort det moraliska ansvaret för att de ville vara professionella. Men undersökningen visade att det istället var närmast tvärtom. Jag tror att detta har djupa, historiska rötter. Och jag snuddar vid detta i avhandlingen: att man kan spåra en tradition, ett inflytande från Kierkegaard.

MW: Danskarna har Kierkegaard och svenskarna har Hägerström.

VL: Lite så. Samtidigt, det är väldigt svårt att arbeta med idéer. Men jag tyckte ändå att det var värt att ta upp eftersom de äldre, kulturella rötterna går djupt och många hänvisar till skillnaderna. Statistikern Gustav Sundbärg som 1911 skrev en utredning om det svenska folklynnet för den stora emigrationsutredningen menar där att dansken besitter större moraliskt mod och vågar hävda sin uppfattning, medan svensken drar sig för sådant, eftersom han är rädd för obehag.

MW: Vi har ju den svenska konsensuskulturen.

VL: Samtidigt säger danskarna själva att de är så konsensuspräglade. Dock ofta med tillägget att vi i detta avseende endast överträffas av svenskarna!

MW: Det framkommer också i din avhandling att kunskaperna och intresset för kommunismen och ideologins betydelse bland yngre danska forskare och lärare är mindre än bland svenskarna.

VL: Det kan nog förklaras med att de inte känner att de har något att försvara. För dem är frågan om kommunismens ideologi och intentioner mera klarlagd och är därför kanske överspeld.

MW: Samtidigt som det alltså hos dem råder konsensus om att man kan och måste tala om avsikter, om brott och om förövare. Och detta till skillnad från svenskarna.

VL: För dem är det däremot oproblemiskt att peka ut förövare i ett nazistiskt sammanhang. Och här kommer asymmetrin åter upp. För lärare som sysslar mycket med 1900-talets historia är det oundvikligt att brottas mycket med frågor om brott och förövare. Hur ska vi förklara detta? Hur ska något sådant undvikas? Och då uppstår frågan om hur det kommer sig att det blir så olika utfall i hur brott och skuld förklaras i ett nazistiskt eller ett kommunistiskt sammanhang. Om kommunisternas brott säger många svenska forskare att "nej, det går inte. Man kan inte bara peka ut dem. Frågan är så komplex." Men när det gäller nazismen är det inget problem.

MW: Vilket väcker frågan om det finns personliga bevekelsegrunder.

VL: Det är svårt att veta om man är ute efter att försvara sin ideologiska position. Det finns inte någon skarp gräns mellan en vetenskaplig historieskrivning och ett intresse av att försvara och kritisera en hållning. Att hävda att kommunismen är diversifierad kan vara ett fullständigt legitimt vetenskapligt angreppssätt. Men påståendet kan också göras för att man vill försvara en viss typ av kommunism. Det är svårt att som forskare veta vad som ligger bakom. Finns här ett apologetiskt förhållningssätt? Det är inte säkert.

MW: En aspekt på svårigheten att nagla fast personlig avsikt och skuld när det gäller kommunismens förbrytelser kan vara att kommunismen alltid är något annat. Den fungerar inte här och nu som den ska – men *där borta* ser det mer lovande ut. Förr eller senare kommer det att bli som man vill.

VL: Ja, och det finns många som vittnar om detta sätt att resonera. Peter Englund skriver i förordet till den svenska utgåvan av Anne Applebaums bok *Gulag* att han som radikal SSU:are hela tiden fick höra att det i vänsterns kamp aldrig var läge att just då ta upp den kommunistiska brottshistorien. Det skulle omintetgöra kampen för en bättre värld. Till slut insåg han att det aldrig var läge att nämna de här brotten.

MW: Du belägger hur danska historiker som tidigare hade vänstersympatier på ett helt annat sätt än de svenska gjort upp med sitt förflutna.

VL: De har redogjort för vad de stod för då och hur de sedan har utvecklats, och varför. Det framgår av mina intervjuer.

MW: När Anders Fogh Rasmussen var statsminister krävde han i flera år en uppgörelse med kommunismen och arvet efter 1968. Även historiker och historieforskningen angrepps. Det var en hård och metodisk kulturstrid som bedrevs av landets ledande politiker. Göran Persson fick ju beröm för att han ville gå till botten med Sveriges förhållande till nazismen under andra världskriget. Man kan däremot undra hur reaktionerna hade blivit om Carl Bildt som statsminister skulle ha krävt en sanningskommission om Sveriges och svenskars ansvar för kommunistiska brott under kalla kriget. Jag tror att det hade blivit svårt.

VL: Det hade nog blivit svårt. Till att börja med anklagade många danska historiker Fogh Rasmussen för att missbruka historien. Men det hade han svar på med ett citat från Kierkegaard: "Vi lever framlänges och förstår historien baklänges." Ni skriver historia utifrån olika utgångspunkter. Varför skulle inte jag ha rätt att göra samma sak? Och då backade de faktiskt från anklagelsen om missbruk. Fogh Rasmussens kampanj blev ju också väldigt framgångsrik. Nej, om Carl Bildt hade gjort något liknande hade det inte gått på samma sätt.

MW: Varför då?

VL: Det skulle ha slagit mycket hårdare mot betydligt bredare grupper och mobiliserat mycket mer motstånd. I Danmark finns en annan tradition av att föra sådana kulturkamper. En slutsats av

ett symposium 1991 om kulturradikalismen i Danmark, Norge och Sverige är att i Sverige kom kulturradikalerna att förknippas med makten, den socialdemokratiska makten och det moderna projektet. I Danmark och Norge hade man däremot fristående kulturradikaler som kunde kritisera det socialdemokratiska etablissemang. Fallet Fogh Rasmussen visar att det finns ett större frirum i Danmark medan kulturradikalismen i Sverige blivit en form av konsensusideologi.

MW: Till skillnad från de svenska historieforskarna ser de danska ett tydligt samband mellan ideologi och terror. Det finns en ideologisk likhet mellan kommunism och nazism.

VL: Det beror förstås på hur man definierar "likhet", alltifrån att det finns vissa likheter till att det finns stora likheter. Den principiella skillnaden ligger i om man säger att det finns likheter eller att det inte finns några likheter alls. Det är snarast den skillnaden man kan spåra. Men för dansk del blir det känsligt att tala om nazism och kommunism under den tyska ockupationen. Då handlar det inte om ideologi utan om historiska erfarenheter. Danska kommunister gjorde ju stora insatser i kampen mot nazismen. Däremot, om man till exempel talar om Molotov-Ribbentrop-pakten, kan man diskutera ideologiska likheter.

MW: En intressant och viktiga aspekt i avhandlingen är diskussionen om hur forskarna verkar inom en kultur men också inom en generation. Här sker väl en växelverkan?

VL: Man tillägnar sig en världsåskådning i unga år och det är en formativ upplevelse. Sedan är det ju så att det mesta förs över från en generation till en annan, mer eller mindre omedvetet. Ska någon stor förändring äga rum måste det uppstå ett brott i utvecklingen: de gamla förklaringarna håller inte och en ny uppfattning måste formas för att lösa konkreta problem. Det jag försöker förklara är att den svenska kontinuiteten beror på att man inte på samma sätt som Danmark utmanats av andra situationer. Fogh Rasmussens kulturkamp utgick ifrån att man skulle visa att man hörde hemma i Nato. Det har funnits ett större behov av att definiera sin position i Danmark. Sverige var ju neutralt under kriget och då hade det kanske inte passat att officiellt ta på sig skulden för att ha gjort för lite inför hotet från öst.

MW: Man kan inte komma ifrån att Danmark historiskt råkat mycket mer illa ut än Sverige. Deras nationella överlevnad har stått på spel. Sådana hot har vi inte stått inför.

VL: Hur mycket de skillnaderna betyder är svårt att avgöra. Men historiska erfarenheter spelar en roll. Likaså hur man föreställt sig sin egen nation under en lång tid, historiekulturen. Och även vad olika grupper bestämmer sig för att göra.

MW: Vi har alltså inte haft en bred och långsiktig uppgörelse med kommunismen i Sverige. Någon som trots allt gjorde tappra försök var Per Ahlmark. Han fick uppmärksamhet, särskilt i borgerliga kretsar, men aldrig något riktigt genomslag.

VL: Han hade ju ett väldigt högt tonläge och släpade fram olika kända socialdemokrater. Han tog fram citat och det blev personangrepp och mycket polemiskt. Men som han själv senare framhöll ledde det inte till en bredare uppgörelse.

MW: Till skillnad från i Danmark drar man i Sverige in kapitalism och liberalism i jämförelsen mellan kommunism och nazism. De bildar ett slags teoretisk överbyggnad.

VL: Jag tillskriver det en mer livaktig antikapitalistisk tradition i Sverige. Om en person som Per Ahlmark vill ha en uppgörelse med kommunismen kommer omedelbart reaktionen "men se på kapitalismens brott!". Det följer traditionen att det onda finns i det egna landet: storfinsans och liberalkapitalismen. Och det kan man se i mina intervjuer av svenskar, medan danskarna inte alls resonerar så

och kallar resonemanget för en missuppfattning. Danskarna har en mer välvillig inställning till kapitalism. Se bara på tv-serien *Matador* och efterföljaren *Krönikan* där Agnes och Palle jobbar upp sig från enkla förhållanden och slutar som företagare och bankdirektör. De blir hjältar. Det är svårt att föreställa sig en svensk tv-serie som skulle göra hjältar av arbetare just därför att de är kapitalister.

MW: Det kan ju också vara så att om man som i Sverige inte utsatts för något konkret yttre hot söker man efter det inifrån.

VL: Att vinstintresse kopplas samman med något ont och blir till en skam märker jag själv i min undervisning. Eleverna kan vara stolta över Sverige för vår demokrati och jämställdhet. Men mitt i detta kommer skammen inför andra världskriget. Hur vi hjälpte Tyskland och att det låg ekonomiska intressen bakom som gjorde att vi fick det så bra efter kriget. För detta ska vi skämmas. Det här med skammen är väldigt utbrett.

MW: Som jag förstår det har vi två kategorier av historielärare: dels de äldre, 68:orna, som håller fast vid gamla trossatser. Eller också de yngre, 89:orna, med grunda kunskaper om kommunismen som de också är rätt ointresserade av. Det låter som dåliga förutsättningar för inlärning.

VL: Det stämmer särskilt för den danska situationen. Där ser man det tydligt. Lärarna har i och för sig inget emot att undervisa i ämnet, men det saknas en tradi-

tion av att undervisa om det och undervisningsmaterial, som tar upp våra nutida frågor om arvet efter kommunismen. Det är den förklaring jag fått av danska lärare. I Sverige håller det långsamt på att ändras och tillgången till undervisningsmaterial har förbättrats genom Forum för Levande historias försorg. Hur mycket som undervisas om kommunismen i Sverige vet jag dock inte. En attitydförändring har också skett. Flera av dem som jag intervjuade som fick sin världsbild formad efter 1968 har gått i pension. Av egen erfarenhet vet jag att man inte längre möter kolleger som exempelvis försvarar Lenin med näbbar och klor.

MW: Likväl är kunskaperna om kommunismen låga bland elever?

VL: Ja, det är tydligt att de har blivit sämre. Och kunskaperna återspeglar intresset. Det märks också när jag talar med kolleger eller undervisar. Vissa saker man tagit för givet att eleverna känner till blir det första gången som de hört talas om.

MW: Jag vill gärna återkomma till det personliga ansvarstagandet. Det framkommer tydligt att uppgörelsen med kommunismen för dansk del kopplas till den historiska erfarenheten och därmed blir en fråga om nationellt anseende och självrespekt.

VL: Hela debatten om kalla kriget har gått ut på att Danmark svek. Man måste därför upp till bevis att visa sig som en pålitlig Natoallierad. De förutsättningarna saknas förstås i Sverige som för omvärlden istället måst bevisa att man gjort upp med alla eventuella nazistiska kopplingar. Något motsvarande krav vad gäller kommunismen har inte riktats mot Sverige.

MW: Man ska passa sig för nationalkaraktäristiker, men mitt intryck är att det finns ett starkare behov i Danmark att ta ställning.

VL: Jo, och det märktes under debatten om Muhammedbilderna och islamismen. Där ingick ju att ta personlig ställning för danska och västerländska värderingar. Jämför detta med den svenska debatten om att tala om nationella värderingar och hur farligt det är. Det varnas för att flörta med och provocera fram högerextrema rörelser. Men om det är farligt att tala om det nationella så blir det också svårt att tala om vilka värderingar som vi står för. Jag har nyligen i tre klasser haft uppe 1800-talets nationalism och då slängt ut frågan: Hur uppfattar ni ordet nationalism? Nästan alla uppfattar det som något negativt och kopplar ihop det med rasism, fascism och krigshets. Jag tror inte att man skulle få den reaktionen i danska skolklasser. ✨

Stor konst är alltid ny

Sven Fagerberg var en unik essäist, som ständigt återkom till några centrala diktare och teman.

Av David Andersson

r 1953 reste den 34-årige civilingenjören Sven Fagerberg (1918–2006) till Japan. Besöket kom att få avgörande betydelse för honom, han hittade en bok om zenbuddism och haikudiktning. Långt senare beskrev han det inträffade: ”Det finns inga formler. Böcker skall man hitta. Plötsligt blänker det till, en lyckoslant hälsar från det okända.”

En typisk Fagerbergformulering, genom sin aforistiska täthet. Och dessutom sann. Vi har väl alla, av en slump, stött på böcker som har fått stor betydelse för oss. Själv läste jag som 16-åring Olof Lagercrantz bok om James Joyces *Odysseus*. Jag tyckte inte att den var speciellt bra. Men den innehöll ett citat om Hamlet som gjorde mig närmast andlös:

Hamlet är ett drama om motivets giltighet. Hamlet är modernare än vi som nu lever, hans gåtfulla grepp om oss beror på att han är ett senare steg i utvecklingskedjan eller åtminstone en aning om en ljusare möjlighet. De handlingsimpulser som ännu är giltiga för oss har hos honom blivit sönderfräta av intellektet, och han vägrar därför att spela sin roll i det blinda driftlivets manuskript. Vedergällningens arketyper, som kommer nutidsmänniskan att mördra och döda av de obetydligaste orsaker, är för Hamlet en vålnad ur det förgångna. Trots sina starka motiv genomskådar han den och följer inte, utan söker med eftertanken den andra möjlighet som han vet måste finnas [...] Till slut slits Hamlet sönder av de häftiga pendlingarna mellan medvetet och omedvetet, och åtta liv vägs upp mot hans faders enda.

Citatet var hämtat från Fagerbergs essä ”Finnegan och det öde landet”. Fagerberg var uppenbarligen så nöjd med beskrivningen att han lät den återkomma ordagrant i senare texter. Jag läste Finneganessän med glödande kinder och plöjde därefter genom hela hans författarskap. När jag var 23 år tog jag mod till mig och skickade honom en essä jag hade skrivit. Fagerberg svarade mycket vänligt, och vi hade därefter en liten korrespondens.

Att återvända till en gammal favorit är inte alltid behagligt, och Fagerberg är onekligen en ojämn författare. Men det finns verkliga höjdpunkter i författarskapet, varför det vore sorgligt om det blev bortglömt.

Till det mest betydelsefulla hör just ”Finnegan och det öde landet”, som Fagerberg skrev i slutet på 1940-talet. Han arbetade då på Electrolux. Han hade inga ekonomiska motiv för skrivandet och trodde inte att en så lång essä skulle kunna publiceras i någon tidskrift. Han skrev för byrålådan, för att klargöra sin egen situation, och kunde därför vara alldeles trogen mot sina kreativa impulser. Texten blev spretig, delvis svår att följa och starkt fascinerande.

James Joyces *Finnegans Wake* är ett extremt komplicerat verk, skrivet på ett otal olika språk, som ytterst få har läst. Fagerberg beskriver det dock, något överraskande, som ”världslitteraturens roligaste bok”. Han berättar om en ung man som under en kall vinter bodde i ett oeldat sovrum och fruktade för sin hälsa. Lyckligtvis hittade han ett ex av *Finnegans Wake*, ”sedan dess skrattade han sig varm varje kväll”.

Fagerberg var överhuvudtaget en anhängare av de svåra texterna, de som krävde att man läser >>

David Andersson är redaktör i Axess och författare. Hans senaste bok är *Med skuld känslan som drivkraft*. Om svenska Israelvänner och västfränder (2017).

Sven Fagerberg.
FOTO: OLLE WESTER/TT

*"Sven Fagerberg hör till den
stora världen och genom
honom får vi ta del av den."*

långsamt. Och han var en förespråkare för omläsningen. Den bok man bara läser en gång är ingen riktig bok, menade han. I essän "Proteus" (1986) skriver han:

Stor konst är alltid ny. Vårt medvetande förändras från dag till dag och ännu mer från år till år [...] En konst som förtjänar namnet, tung av innebörder, är funktionsduglig också i en ny situation, den blänker med det oväntades magi också vid det som skenbart är en upprepning. Den som inte återvänder utan säger: "Homer os har jag läst, Hamlet har jag sett, Mozart och Haydn har jag hört", beskriver sig själv, i paradoxens sneda ljus, som en docka i Disneyland. Allt är lika, ingenting lever vidare.

Fagerberg föredrog kvalitet framför kvantitet. En av hans käpphästar var att vi lever i ett olyckligt överflöd av information, att vi tar in alldeles för mycket av fragmentariska, osmälta nyheter som inte integreras. Detta ansåg han långt före Internets uppkomst.

Sven Fagerbergs debutessä utgår alltså från *Finnegans Wake*, och i viss mån från Eliots långa dikt *Det öde landet*, men är så mycket mer än en studie över två litterära verk eller författare. Fagerberg försöker diagnostisera tiden.

Joyces verk var starkt påverkat av den italienske historiefilosofen Giambattista Vicos teori om att historien utvecklas cykliskt. I anslutning till denna teori beskriver Fagerberg hur motviljan mot 1800-talets bigotta viktorianism i början av 1900-talet ledde till en övertro på reduktionistiska, vetenskapliga lösningar. Sigmund Freud reducerade själen till sexuella impulser. Och antropologen J G Frazer skildrade primitiva myter och magi i sitt stora verk *Den gyllene grenen*, som han beskrev som "en mörk och tragisk krönika över mänskliga fel och dårskaper, över fruktlösa ansträngningar, bortslösd tid och gäckade förhoppningar". Men Freud inspirerade i sin tur den mer andlige Carl Gustav Jung, en av Fagerbergs stora valfrändskaper. Och Frazers kartläggning av myterna kunde användas av diktare som hade en större förståelse för dem, som Joyce och Eliot. Fagerberg ser *Finnegans Wake* som ett tecken på en ny, andlig tidsålder.

Det är fascinerande att se hur färdig Fagerberg var som författare redan i denna essä. De flesta av hans huvudintressen och motiv fanns där redan: valfrändskaperna Joyce, Eliot, Shakespeare och C G Jung, det naturvetenskapliga kunnandet, längtan bort från det förstelnade livsformer och engagemanget för kreativitetens problem, "det växande".

Inte minst frapperar det originella sättet att skriva essäer, där olika till synes disparata avsnitt ställs bredvid varandra. Fagerberg beskrev 1995 metoden i ett brev till undertecknad: "Speciellt för mig är väl att det finns ett 'skönlitterärt' inslag i mina essäer. Vill man ha en parallell kan man kanske tänka på kinesisk bildskrift. De olika tecknen eller bilderna ställs bredvid varandra utan beskäftiga mellanord eller kommentarer [...] Deras innebörd som sammanställda kräver eftertanke för att uppfattas, och avsikten är ju att förståelsen därigenom skall djupna."

Finnegantexten skrevs alltså för skrivbordslådan men en möjlighet öppnade sig när Harry Martinson donerade en penningssumma till tidskriften *Poesi* för en essätävling. Fagerberg vann, och hans essä publicerades i förkortad form i tidskriften 1950 och väckte ett visst uppeende.

Ännu mer sensationell var hans bokdebut 1957 med romanen *Höknatt*, om den osäkre ynglingen Mårten. I första kapitlet skall Mårten kyssa en flicka som blundar men tar istället upp en död mus som han trycker mot hennes läppar. Därefter följer flera kapitel

som beskriver tidigare händelser i hans liv. Romanen är alltså inte kronologiskt berättad. I Fagerbergs originalmanus dödas Mårten i näst sista kapitlet vid en tjurfäktning i Spanien. Det sista kapitlet var en skildring av honom som litet barn. Detta tyckte förläggaren Carl Björkman var märkligt och bytte plats på de två slutkapitlen. I en nyutgåva ett kvarts sekel senare återställde Fagerberg den ursprungliga ordningen.

Avståndstagandet från det kronologiska berättandet visar sig också i Fagerbergs memoarbok *Ljuset är vår farkost* från 1989. Där konstaterar han att han inte upplever sig själv som en följd av händelser i tiden. Istället är en mängd tidigare händelser, tankar och intryck samtidigt närvarande i nuet. Genom memoarboken blev också de självbiografiska inslagen i debutromanen tydligare. Precis som Mårtens föräldrar hade också Fagerbergs far och mor en dålig relation, och även hans far tog livet av sig.

Knappast någon av 1950-talets debutromaner torde ha blivit lika

hyllad som *Höknatt*. "Maken till debut har inte noterats på år och dag!" skrev den ofta elake Stig Ahlgren. Artur Lundkvist beskrev verket som en "helt modern roman som öppnar nya möjligheter för romankonsten".

Till det som gjorde att romanen kändes så modern hörde den experimentella berättartekniken och inflytandet från James Joyce, som Fagerberg beskrev som sin författarskola. Men också Fagerbergs stora kunskaper om modern naturvetenskap och

teknik. I början av romanen hittas Mårtens far död i familjens kylskåp, och därefter presenterar Mårten olika teorier om hur det kan ha gått till – var det mord eller självmord? Kylskåpsexperten Fagerberg kunde här excellera.

Fagerberg skrev ytterligare några uppmärksammade romaner, som *Kostymbalen* (1961), *Svärdfäktarna* (1963) och *Det vitmålade hjärtat* (1966), där miljöerna ofta hade hämtats från den företagarevärld Fagerberg kände inifrån. Ingen av dem blev dock lika framgångsrik som *Höknatt*. Det visade sig alltmer att romanen inte var den genre som passade Fagerberg bäst, han hade inget större intresse för att skapa realistiska intriger eller gestalter. Det var i fortsättningen inom essän han skulle fira sina största triumfer.

Den första essäsamlingen var *Dialog i det fria* (1968), där Finnegan-texten för första gången publicerades i sin helhet. Boken innehöll också en del samhällskritik. Fagerberg angrep storfinansen, personifierad av Rasmus Rud, och han uppmärksammade tidigt miljöproblemen.

Samhällsanalysen uppfattades vid denna tid ofta som en kritik från vänster. Bland Fagerbergs största beundrare fanns den socialdemokratiska statsministern Tage Erlander, som köpte in 85 exemplar av *Dialog i det fria* för utdelning inom partiet. Fagerbergs erfarenheter från företagarevärlden gjorde dock att han kom att känna allt större skepsis mot de politiker och författarkolleger som angrep marknadsekonomin utan att ha någon erfarenhet eller kunskap om verksamheten.

År 1973 kom essäboken *Bronshästarna*. Det får nog beskrivas som höjdpunkten i Fagerbergs författarskap, ett verk att återvända till med jämna mellanrum. Boken innehåller ett antal briljanta texter om bland annat zenbuddismen, Homeros och Almqvists *Drottningens juvelsmycke*. I ett kapitel om Hemingway överraskar Fagerberg med att framhålla den ofta kritiserade romanen *Över floden in bland träden*.

Ett tema i *Bronshästarna* är hur olika moderna författare – såsom Joyce, Nietzsche, Hemingway och Hesse – varit alltför dionysiska. Dionysos har ju traditionellt varit vinets och rusets gud. Men Fagerberg ger honom en utvidgat betydelse och han får representera olika

typer av excesser, överdrifter och brist på balans och helhetstänkande. Hos Joyce tog detta sig uttryck i en ordberusning, språket blev ett självändamål. Fagerberg markerade här en betydligt större skepsis mot den författare som tidigare hade betytt mer för honom än någon annan. I kontrast till dessa obalanserade diktare lyfter Fagerberg fram den kloke schackmästaren Emanuel Lasker, som lyckades dra livsfilosofiska lärdomar av sina erfarenheter från brädet.

Precis som i Finneganssän ville Fagerberg i *Bronshästarna* diagnostisera tiden med hjälp av skönlitterära författare. Han skriver: "Om de stora diktarna är vittnesgilla, och mycket tyder på att så är fallet, står en entydig varning att läsa i deras verk. Den period vi lever i kännetecknas av strömningar bort från ett sterilt och förstenat förnuft, mot dionysiska tillstånd."

Bronshästarna är inte en uttalat politisk bok. Men om man känner till Fagerbergs senare utveckling är det inte långsökt att se den delvis som en kritik av den revolutionsromantiska 68-rörelsen. Fagerberg kritiserar politiseringen av kulturen och exemplifierar med 1970-talets sektaristiska litteraturkritik: "Den politiska ångvälden rullar trosvisst fram och manglar ut allting till platthetens dimension." Och han låter sin samtalspartner Anna säga: "Den politiska fördumningen har gått mycket långt i Sverige."

Fagerbergs första stora angrepp på vänstern kom i en uppmärksam debattartikel i *Svenska Dagbladet* 1980, där han använde den tvivelaktiga termen "vänsterfascism". Han hävdade att "vänstermänniskan skräms av livets färg och mångfald, dess enorma möjligheter". Debatten hade initierats av Jan Myrdal. Fagerberg fick stöd av Sven Delblanc, och snart publicerade Lars Gustafsson understreckaren "Mediavänstern – nya klassens vakthund". Trots sina skilda utgångspunkter kom dessa skribenter att kallas "de fyras gäng". Några månader efter Fagerbergs inlägg menade *Svenska Dagbladets* chefredaktör Gustaf "Buster" von Platen att det kunde betraktas som en vändpunkt i den politiska debatten.

Gustafsson och Fagerberg profilerade sig därefter som borgerliga författare. Deras texter bidrog till att göra 1980-talet till ett mer frihetligt och pluralistiskt decennium än det föregående. Samtidigt var de inte helt idealiska som företrädare för borgerligheten. Båda var koleriska debattörer, Lars Gustafsson hyste dessutom ett suveränt förakt för faktakontroll.

Fagerbergs kritik mot socialdemokratiens Sverige skilde sig från många andra marknadsliberala debattörer genom att den snarare var inriktad på den andliga än den ekonomiska tillväxten (även om han också bekymrade sig om ekonomin). Fagerberg hade alltid varit stark engagerad för den mänskliga kreativiteten och han ansåg nu att den vara hotad av den alltför reglerade socialstaten.

Vill man hitta en parallell i 1980-talets svenska debatt och kulturliv kan man tänka på Jan Troells fascinerande film *Sagolandet* (1988), som beskriver själlösheten i samtidens Sverige. Med sin halvdokumentära stil gör filmen nedslag i olika svenska miljöer. Den innehåller intervjuer med den sympatiske äldre socialdemokraten Tage Erlander och den modernare Ingvar Carlsson, som svarar förvirrat på frågorna om frihetens värde och faran med utopier. Filmens kalejdoskopiska form kan föra tankarna till Fagerbergs essäer. I viss mån fanns det också likartade inspirationskällor. Fagerberg var påverkad av C G Jung, i Troells film har den humanistiske psykologen Rollo May en avgörande roll.

Det fanns förvisso en sund kärna i Fagerbergs samhällskritik. Kulturlivet hade blivit fattigare genom 68-rörelsens politisering, och såväl ekonomin som skolan hade skadats av socialistiska experiment. Få socialdemokrater torde idag försvara idén om löntagarfonder

eller de marginalskatter som fanns vid den här tiden. Men Fagerberg blev som debattör ofta alltför gäll, det fanns inslag av rättshaveristisk svartmålning i hans bild av socialdemokratiens Sverige.

En av de författare som Fagerberg läste tidigt och blev en följeslagare var Friedrich Nietzsche. Men han förstod inte riktigt sanningen i Nietzsches ord: "Den som kämpar mot vidunder, måste se till att han inte själv blir ett vidunder." Fagerberg hade riktat berättigad kritik mot den förenklade, plakatmässiga litteraturen. Men de romaner han själv skrev under 1980-talet – *De blindas rike* (1982), *Los Angeles* (1984) och *Beirut* (1988) – var mer av pamfletter än konstverk.

Han kom dock att skriva värdefulla texter också i fortsättningen. I essän "Proteus" återkom han till ett tema från *Bronshästarna*, kritiken mot Joyces *Odysséus*. Fagerberg konstaterar att Joyces alter ego Stephen Dedalus, som är huvudperson i romanens tre första kapitel, är en kreativ person. Och han beklagar att Dedalus snart överkuggas av den utslätade Leopold Bloom. Bloom blir en symbol för den okreativa, kollektivistiska nutidsmänniskan som hellre läser Kalle Anka än Edith Södergran och som röstar socialistiskt.

"Proteus" kom att ingå i två intressanta böcker från 1986. Dels den av Tommy Olofsson redigerade antologin *Joyce i Sverige*, dels Fagerbergs essäbok *Friheten att älska*. I den senare boken har en annan irländare, William Butler Yeats, en framträdande roll. Det var ett exempel på att Fagerberg trots allt kunde hitta viktiga valfrändskaper sent i livet.

Och 1989 kom alltså den fina självbiografin *Ljuset är vår farkost*.

På 1990-talet drabbades Fagerberg av en muskelsjukdom och fick därför erfarenhet av den svenska långvården. Det skildrade han i boken *Pelagius* (1998), som gav honom nya läsare. P C Jersild beskrev den som en fascinerande och empatisk bok, skildringen ändrade "på ett omtumlande sätt min bild av Fagerberg som en egensinnig och vresig intelligensaristokrat".

En annan av Fagerbergs sista böcker var *Som en tättings öga* (1996), som är en detaljerad analys av *Hamlet*, akt för akt. William Shakespeare var Fagerbergs författare framför alla andra och *Hamlet* den pjäs han helst återkom till. Hans stora kunskaper i ämnet skapade vid ett tillfälle problem för honom.

År 1967 gav Erik Lindegren och Erik Mesterton ut en nyöversättning av *Hamlet*. Fagerberg skrev i sin recension i *Dagens Nyheter* att tolkningen säkert kunde fungera bra som underlag för teateruppsättningar men inte riktigt dög i bokform. Översättarna hade inte

varit trogna mot originalet, de hade på ett märkligt sätt mästrat Shakespeare och gett ut pjäsen i förkortad form. I sak hade Fagerberg utan tvivel rätt. Men Lindegren var en framstående poet, med stort inflytande i kulturlivet, och dessutom bitter och hämndlysten. Episoden kom att bidra till Fagerbergs marginalisering, som skulle öka ytterligare genom hans politiska ställningstaganden på 1980-talet.

I *Som en tättings öga* gör Fagerberg en originell analys av *Hamlet*, vilket bland annat innebär en äreräddning av kvinnorna i pjäsen, Ofelia och drottningen. Han skriver också en del om James Joyces och T S Eliots tolkningar av dramat.

Hamlet, Joyce och Eliot – det var samma kombination som hade varit framträdande redan i "Finnegan och det öde landet". I sin recension av *Bronshästarna* konstaterade Olof Lagercrantz att Fagerberg inte är någon "storkonsument av böcker och verklighet. Han har ett starkt kvalitetsbehov och han stannar kvar hos det han fäst sig vid tills han förstår. Det betyder livslång trohet."

Lagercrantz avslutade artikeln med orden: "Världsstaden finns varhelst en människa med snille slår sig ned. Sven Fagerberg hör till den stora världen och genom honom får vi ta del av den." ✨

"Fagerberg föredrog kvalitet framför kvantitet. En av hans käpphästar var att vi lever i ett olyckligt överflöd av information, att vi tar in alldeles för mycket av fragmentariska, osmälta nyheter som inte integreras."

RELIGION

En kyrka med flera röster

I Sverige gör ärkebiskopen ofta politiska utspel. I Danmark saknas det ämbetet, vilket har bidragit till att fler kristna röster hörs i debatten, skriver **Susanna Birgersson**.

I ÅRATAL HADE Svenska kyrkans ledning försökt låta bli att ta ställning för förföljda kristna, istället hade man sagt sig vilja visa solidaritet med alla utsatta religiösa minoriteter. Som om det ena behövde utesluta det andra. Men så, den 5 mars kunde man på *Dagens Nyheter*s debattsida läsa en analys och ett slags åtgärdsprogram med syfte att förhindra att de kristna minoriteterna fullständigt uttraderades från Irak. Artikeln var signerad ärkebiskop Antje Jackelén.

Utspelet välkomnades naturligtvis: "Äntligen slutar Svenska kyrkan mumla om de förföljda kristna." Fast strax var det nog fler än en som ställde sig frågan varför det kom först nu. Visst, ärkebiskopen var nyligen hemkommen från en studieresa i Irak, men inte kan hon ha varit ovetande om situationen fram till dess?

Och nog kunde man känna viss undran inför den avmätta tonen i artikeln:

"Det finns grundade farhågor att framför allt många kristna som har resurser och möjligheter ger upp, säljer allt de har kvar och lämnar landet och på så vis bidrar till fortsatta demografiska förskjutningar i traditionellt kristna områden – allt medan kyrkoledare och politiker (såväl kristna som muslimer) vill att den kristna minoriteten i landet blir större snarare än mindre."

Kristna har slaktats och fördrivits av IS de senaste åren. Om detta hade Jackelén inte så mycket att säga. Däremot beklagade hon att kristna nu fortsätter att lämna Irak, eller som hon uttrycker det: "demografiska förskjutningar i traditionellt kristna områden". Extra synd är det tydligen eftersom kyrkoledare och politiker ju vill att de ska stanna.

Det hela kändes egendomligt kallt och pliktskyldigt.

Några månader dessförinnan hade Antje Jackelén gjort sig till en av talespersonerna för det så kallade Juluppropet. När uppropet lämnades över till regeringen hade knappt 80 000 personer från

en rad samfund skrivit under för en uppluckring av nuvarande flyktingpolitik. Därav kan man dra slutsatsen att många av Svenska kyrkans sex miljoner medlemmar inte tyckte att initiativet var meningsfullt. Av mitt – i och för sig högst anekdotiska – Facebookflöde att döma var det många som dessutom ansåg att tilltaget skapade splittning, genom att indirekt peka ut dem med en annan syn på migrationspolitiken som mindre kristna, mindre goda.

KRITIKEN MOT Antje Jackeléns positioneringar, liksom mot hennes föregångares, handlar om vem hon egentligen talar för när hon gör sina politiska ställningstaganden. Och vems talan för hon när hon tiger?

Frågan om hur de kyrkliga företrädarna ska uppträda i den politiska sfären är lika gammal som kyrkan själv. Att huvuduppgiften är att predika evangelium för törstande själar är förhoppningsvis de flesta inom kyrkan överens om. Men i vilken utsträckning ska enskilda kristna, eller kyrkan som organisation, försöka att påverka samhälls-

I en kyrka som vill vara inkluderande skulle utspelen från högkvarteret kunna tonas ner samtidigt som vanliga präster uppmuntrades att utifrån sina samveten och inom ramen för Svenska kyrkans bekännelse själva delta i det offentliga samtalet.

Den ryske Salinger

64 Maxim Grigoriev läser Sasja Sokolov

Ett ofärdigt pussel

66 Paulina Helgeson läser Agnes von Krusenstjernas brev

De förföljda katarerna

68 Tommy Olofsson besöker Occitanien

Centraleuropeisk satir

70 Jakob Sjövall läser Franz Werfel

Krönika

71 Linda Nordlund förlåter inte förövaren

I korthet

71 Carl-Oscar Sarfati sågar Disney

utvecklingen – och i vilken riktning? Alldeles nyligen utkom idéhistorikern Johan Sundeens omfångsrika bok *68-kyrkan. Svensk kristen vänsters möten med marxismen 1965–1989*. En del av rottrådarna som beskrivs där är fortfarande intakta och förklarar varför så mycket av frukten växer på vänster sida och gör hela trädet skevt. Arvet från 1968 förklarar också den starka övertygelsen om att kyrkan måste vara politisk för att vara relevant – och kristen.

DET ÄR BARA att påminna sig om ”Deutsche Christen”, den tyska lutherska kyrkans villiga anpassning till nazismen, eller för den delen den norska kyrkans motstånd mot samma ideologi, för att snabbt avfärda talet om att kyrkan kan förhålla sig neutral till den politiska utvecklingen. Prästen och författaren Dietrich Bonhoeffer var en samlande kraft för de tyska präster som inte ville vika sig för makten och nazifiera evangeliet. Han är för övrigt värd att läsa för sina reflektioner kring vilken typ av frågor som en kristen kyrka kan och bör uttala sig om även utanför kyrkorummet, och hur kristna bör argumentera i en sekulär kontext.

I Danmark liknar diskussionen om kyrkans förhållande till politiken på många sätt den svenska. Kan prästens politiskt färgade utläggningar skymma evangeliet? När är det den kristna kyrkans plikt att ta ställning för svaga och utsatta människor, mot en orättfärdig politik? Ska kyrkklockorna ringa för klimatet? Bör alla präster vara redo att viga homosexuella par? Allt känns igen, ungefär. Men den danska *folkekirken* utgångspunkt i samhällsdebatten är annorlunda. Där finns nämligen inget toppchefsämbete, ingen ärkebiskop. De biskopar som leder de tio stiftet är jämlika. Någon främsta företrädare som kan föra kyrkans talan, eller som kan uppfattas föra kyrkans talan, finns inte. Istället är det enskilda präster som syns och hörs, och intrycket är att betydligt fler danska än svenska präster deltar i det offentliga samtalet.

En del av dem utgörs av kretsen kring prästen och den tidigare Dansk folkeparti-politikern Søren Krarup och *Tidehverv* – en snart hundraårig strömning inom folkekirken, tillika namnet på den tidskrift som diskuterar politik och teologi ur ett national-konservativt perspektiv. Fokus hos dessa debattörer ligger på konfliktlinjerna mellan islam och kristendom, mellan dansk kristenhet och internationalistisk humanism, mellan det utopiska strävandet efter en rättvis värld och insikten om den fallna skapelsens predikament, mellan nåd och gärningslära, och mellan livsstilsliberalism och skapelseordning. Sedan finns det mer grundtvigianskt liberalteologiska präster som uttrycker sina åsikter offentligt, en av dem har till och med fast krönikeplats i en av de stora dagstidningarna i dagstidningen

Sankt Laurentii kyrka, Skagen.

FOTO: JEPPE GUSTAVSSON/TT

Berlingske. Och därutöver drivs även den typ av frågor som känns igen från Svenska kyrkan: upprop för generösare flyktingpolitik, engagemang för världens fattiga och radikal klimatpolitik.

VISST KAN MEDLEMMARNA i folkekirken ogilla många av de mer eller mindre teologiskt motiverade politiska ståndpunkter som framförs. Men de slipper i alla fall upplevelsen av att en enda persons politiska hemvist upphöjs till hela kyrkans politiska paradigm.

Den platta strukturen torde vara en av förklaringarna till den relativa mångfalden av kyrkliga röster i den danska debatten. En annan är historien. I antologin *Människa är ditt namn. Om mänskliga rättigheter*,

mänsklig värdighet och teologi finns ett kapitel av etikprofessorn Elisabeth Gerle som beskriver hur olika de svenska och danska kyrkorna har förvaltat arvet från reformationen och hur det i sin tur har påverkat kyrkornas förhållande till politiken, nationalismen och begreppet ”folk”.

I SVERIGE LEDDE 1800-talets väckelserörelser till utbrytningar och bildandet av ett antal frikyrkor. I Danmark kunde väckelserörelserna i större utsträckning förbli och verka inom kyrkan. Den av Grundtvig inspirerade toleransen för åsiktsskillnader och betoningen av erfarenhet framför dogm, bidrog sannolikt till att det skapades alternativa strukturer och självständiga men inomkyrkliga församlingar. >>

Ärkebiskop Antje Jackelén.

FOTO: PONTUS LUNDAHL/TT

”Missionsbevægelsen”, som präglas av synen på Bibeln som auktoritet, är fortfarande en väsentlig del av folkekirken, även om gränserna börjar luckras upp och allt färre präster anser sig entydigt tillhöra denna falang.

Den danska statskyrkan har en lång tradition av att hårbärgera vitt skilda teologiska synsätt, medan Svenska kyrkan har strävat efter enhetlighet.

FÖR TIO ÅR sedan utkom en bok med 26 predikningar över två olika bibeltexter som båda berör förhållandet mellan Guds rike och den världsliga makten. *Det skal råbes fra tagene* visar på två saker. Dels är predikningarna ett exempel på bredden av synsätt kring frågan om tro och politik, dels är själva utgivningen en fingervisning om att teologisk mångfald betraktas som något positivt i Danmark.

Det vore kanske ingen dum idé för folkkyrkan i Sverige att snegla lite på folkekirken i Danmark. Inte så att ärkebiskopsstolen prompt måste baxas ut. Men i en kyrka som vill vara inkluderande skulle utspelen från högkvarteret kunna tonas ner samtidigt som vanliga präster uppmuntrades att utifrån sina samveten och inom ramen för Svenska kyrkans bekännelse själva delta i det offentliga samtalet. Så skulle kyrkan kunna bli en mer ödmjuk och konstruktiv röst i samhällsdebatten. Fast inte *en*, utan *flera* motsägelsefulla röster. ✱

Sasja Sokolov.

FOTO: WIKIMEDIA COMMONS

LITTERATUR

Den ryske Salinger

Ett par av modernisten Sasja Sokolovs romaner har kommit i engelsk översättning. Sokolov är kanske Rysslands bästa nu levande författare, menar **Maxim Grigoriev**.

NÄR DEN RYSKA romanen på 1800-talet främst tack vare den numera allt mindre lästa Turgenjev blev ett varumärke etablerades också en uppsättning förväntningar på hur en sådan ska se ut. Denna berättande, psykologiska och välkända tradition har förts vidare från ”Tolstojevskij” och 1900-talets Nobelpristagare.

Men det finns också en modernistisk kanon som är långt mindre folkkär. Den tar sin början hos Chlebnikovs och Krutjonychs språkmaterialism och går via Andrej Belyjs symfoniska romaner och Andrej Platonovs folksagokommunism. Det är i slutet av denna omväg som man finner en av Rysslands kanske allra bästa nu levande författare: Sasja Sokolov.

DEN SOM NÅGONSIN intresserat sig för den ryska samtidslitteraturen har förmodligen förr eller senare stött på denne undanskymde experimentelle författare. Sokolovs rykte har vilat på tre pelare: den dramatiska flykten från Sovjetunionen 1975, initierad av dåvarande flickvännens hungerstrejk, debutromanen *Skola för dårar*, samt den långa tystnaden, eller snarare tillbakadragenheten, som förlänat honom diverse mediala smeknamn som ”den ryske Salinger”. Författaren har ägnat sig åt att arbeta som skidinstruktör i den vackra kanadensiska naturen och långsamt

utvecklat alltmer av en kultstatus i hemlandet och en aura av bortglömd postmodernist utomlands.

År 2015 utgavs lite oväntat *A School for Fools* i nyöversättning av författarens vän Alexander Boguslawski, som nu också har gjort det som många så länge ansett vara omöjligt: att översätta ”den ryska Finnegans Wake”, Sokolovs andra och allra mest intagande roman, *Between Dog And Woolf* (Columbia University Press).

Efter kriget och i synnerhet framåt 1970-talet ersätts den klassiska ryska romanens ”överflödiga människa” med någonting som kan kallas för ”den flyende mannen”. Författare som Dovlatov och Venedikt Jerofejev fyller sina romaner med manliga karaktärer på ständig flykt undan ansvar, samhälle, kvinnor och inte minst barn som de råkat avla på vägen.

SOKOLOVS LIVSHISTORIA SKULLE kunna vara en illustrerande generationsroman. Född 1943 i Kanada som son till två ryska spioner, utvisades Sokolov som fyraåring tillsammans med sina avslöjade föräldrar till det hemland där han själv aldrig satt sin fot. Mötet med det främmande och fattiga Efterkrigs-Sovjet blev något av en chock; han var ett introvert barn som knappast fann sig tillrätta på de hårda Moskva-gatorna eller i elitskolan för den Kremlnära

nomenklaturen. Istället påbörjade han sin livslånga flykt. Som tonåring skrev han in sig på ett mentalsjukhus för att slippa lumpen – en flera månader lång fältstudie som skulle ge upphov till hans första roman. Den skrev han i Sibirien, i en spartansk jaktstuga, fullt medveten om att publicering aldrig kom på fråga.

REDAN 1964 HADE Sokolov försökt fly landet genom att korsa gränsen mot Iran, men flykten skulle alltså inte lyckas förrän 1975, tack vare en kvinna. Genretroget blir hon sedan sällan eller aldrig omnämnd – att spotta i den hand som matar en hör till den flyende mannens grundläggande repertoar. Manuskriptet smugglades ut ur Sovjet och hamnade till sist på det numera kultförklarade förlaget Ardis bord, med något så unikt som en *blurb* av Vladimir Nabokov. Joseph Brodsky, som först trodde att manuskriptet tillhörde en vän, uttalade sig mycket positivt – för att sedan ändra sig. Nabokov stod fast. Boken kom ut och blev, kan man nog påstå, en succé bland de insatta.

Skola för dårar är en ömsint jagberättelse av en känslig och förfinad pojke som verkar lida av personlighetsklyvning. Texten spinns fram som en inre dialog mellan två osäkra berättare som ständigt ifrågasätter och korrigerar varandra, spårar ut i känslomässiga klagosånger eller kör fast när de försöker beskriva någon detalj de inte minns. Denna skildring av den ryska naturen och barndomsminnets labyrintiska motsägelsefullhet är fylld av neologismer, slavismer och den språkmelodiska välklang som Sokolov skulle utveckla fullt ut i sin andra roman.

Om *Skola för dårar* framställde Sokolov som en arvtagare till de stora modernistiska namnen och närmast en konkurrent till Brodsky, blev den andra romanen istället till en början ett misslyckande. Den har ansetts vara inte bara översättbar, utan direkt oläsbar.

Romanen publicerades utan att göra större väsen av sig, men har sedan dess

I Ryssland är det idag omöjligt att skriva seriös litteratur utan att förhålla sig till den kanadensiske skidålskaren.

åldrats bäst. Här lämnar Sokolov den postmoderna lockelsen med olika allusionslekar och ägnar sig istället åt att besjunga det ryska språket i all dess praktfulla mischmasch av matematisk kristallklarhet och abstrus mångtydighet. Det börjar som ett brev från jaktstugan, men spårar förstås sedan ur fullständigt. Det låter, och känns, som ingenting annat. Sokolov har låtit all folklöre han tillägnat sig under sina flykter genom Ryssland utgöra material för en mångstämmig vävnad – en roman såpass musikalisk att man läser den utan att begripa speciellt mycket, men samtidigt utan att någonsin haka upp sig.

Den sovjetiska efterkrigstidens "post-avantgardister" verkade i mångt och mycket utan direktkontakt med sina kolleger i väst – det vill säga utan att vara förtrogna med litterära rörelser som den franska nya romanen eller för den delen en irländare som Flann O'Brien, vars *Den tredje polisen* Sokolov nog hade uppskattat. I mångt och mycket har man därför emellanåt behövt uppfinna sina egna hjulvarianter på medvetandeflöde, multipla berättare och annorlunda kompositionsprinciper.

Kanske blev publiceringen av *Mellan hund och varg*, som liksom damp ner i ett intet, något av ett trauma för Sokolov, och han skrev – inte minst under trycket från förlaget – någonting mer "tillgängligt". Resultatet blev tyvärr undermåligt.

Den tredje romanen *Palisandria* (som på engelska fick titeln *Astrophobia*) låter som någonting som kunde ha producerats av

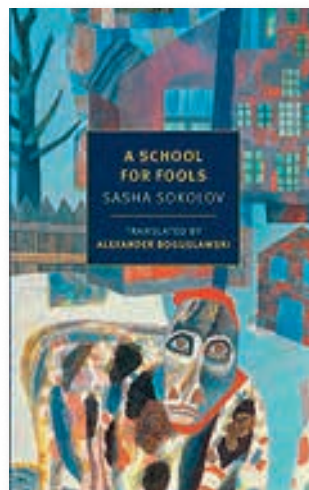
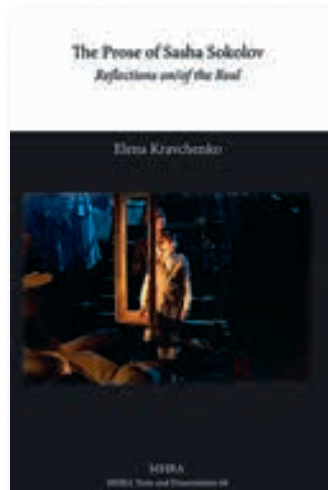
"den flyende mannen" om denne flytt lite för långt bort och tappat omdömet. Romanen är ett skolboksexempel på postmodern kitsch, där allting som man kan förvänta sig av genren – litterära överallusioner, hårdhänt och tillskruvad erotik, historiska kändisar och fullständigt osannolika intrigvändningar – samsas om utrymmet. Sokolovs språkmelodi kvarstår, men förmår inte hålla ihop en historia inför vilken man tappar intresset långt innan den ens kommit igång. *Palisandria* är memoarer av en storhetsvansinnig släkting till den fruktade Lavrentij Berija, som påstår sig ha vuxit upp som ett slags nyckelmästare i orgiernas Kreml. Som åttaåring inleder han, avbruten i badet där han sitter försjunken i Freudläsning, en sexuell relation med en till åren kommen kvinna, och det hela utvecklar sig till ett postmodernt gyckelspel och parodi på både Kreml och kremlologi.

KANSKE PÅ GRUND av denna sin tredje roman har Sokolov emellanåt grupperats med den postmoderna litteraturen, som många ryska författare ännu idag inte riktigt har kunnat lägga bakom sig. I själva verket står han i fundamental opposition till den. Sokolov ger uttryck för samma modernistiska snobbism som producerat både fantastiska litterära verk och rätt fränstötande mänskliga individer. Han opponerar sig i synnerhet mot populärkulturen och genreutsuddningen, postmodernistens absoluta favoritföreteelser. Detta leder enligt honom till låg konstnärlig kvalitet. Hans egen tredje roman är, ironiskt nog, ett utmärkt exempel på detta.

Sokolov lär under de tysta åren ha skrivit ett fjärde verk som, också det som en del av mytbildningen, brann upp i ett hus i Grekland. Trots hans trettio år långa skönlitterära tystnad har hans romaner i Ryssland stadigt tryckts om och påverkat varje ny generation experimentella författare, från postmodernisterna Vladimir Sorokin och Michail Berg till mer språkligt experimen-

tella författare som Ivaniv. I de tre romanerna finns det något för var och en.

När hans svåra andra roman nu äntligen finns tillgänglig för en större västerländsk publik är det visserligen inte i en alltigenom odiskutabel översättning. Men att den alls existerar är en stor bedrift. Det står utom tvivel att *Mellan hund och varg* på egen hand har gjort den ryska litteraturen modern igen. I Ryssland är det idag omöjligt att skriva seriös litteratur utan att förhålla sig till den kanadensiske skidålskaren. ❀

Ett ofärdigt pussel

I Agnes von Krusenstjernas brev framträder en mycket egocentrisk människa. Personen är svår att tycka om, men författaren måste beundras, skriver **Paulina Helgeson**.

ATT LÄSA EN författares brev är som att lägga pussel med en ofullständig uppsättning bitar. Efter avslutad läsning präglas resultatet av en nästan överdriven detaljrikedom i vissa delar, och av en gapande tomhet i andra. Detta är nu en gång för alla brevläsandets tjusning, att lägga bit till bit och se något växa fram, samtidigt som man aldrig kan nå fram till något absolut sanningsanspråk – luckorna och de alternativa tolkningsmöjligheterna är för många.

I fallet Agnes von Krusenstjerna blir kontrasten mellan detaljrikedom och tomhet extra påtaglig. Något greppbart vardags-sammanhang framträder inte, men istället starka känslor, sjukdom och skrivande. Det egna jaget står nästan alltid i centrum, i kamp mot en omvärld som ofta framstår som oförstående eller fientlig, eller båda delarna. I boken *Och jag vet att jag är genial. Agnes von Krusenstjernas brev 1903–1940* (Albert Bonniers) har Anna Williams kompletterat breven av Krusenstjernas egen hand med brev skrivna av bland andra Tor och Karl Otto Bonnier, och Krusenstjernas make David Sprengel. Den senares påverkan på hennes liv och skrivande går förstås inte att bortse ifrån, men exakta mått och gränser har heller aldrig kunnat fastställas. Williams konstaterar i sitt förord att David Sprengel sannolikt har varit medförfattare till ett antal brev som Krusenstjerna undertecknat, något som helt rimligt inte har beaktats i brevtgåvan.

BOKEN INLEDS MED två brev skrivna i sjuårsåldern till en kamrat, men domineras i övrigt nästan helt och hållet av den vuxna Agnes. Tonfallet i tjugooåringens brev påminner dock i många fall om ett barns, som i ett brev från 1914 till Lotten Dahlgren: "Eftersom jag aldrig i mitt liv skrivit till tant Lotten, så känner jag mig, uppriktigt sagt, inte så litet blyg."

Tydligast blir det flickaktiga tilltalet i breven till Ellen Key, som i sin korrespondens med Krusenstjerna under några år på 1910-talet fick rollen som biktmor. "Jag frågar som ett barn", skriver den 22-åriga Agnes i ett av breven, och året efter konstaterar hon: "Jag är ju egentligen bara en liten flicka." Det ligger något både märkligt

och rörande i att den författare som skulle komma att personifiera osedligheten på 1930-talet betecknar sig som en liten flicka, samtidigt som hon i ett brev endast tre månader senare konstaterar att erotiken är "drivkraften i hela mitt väsen".

DET ÄR OCKSÅ i ett brev till Ellen Key från 1917 som läsaren möter en ett längre resonemang om den sjukdom som präglade hela hennes liv och som också stundvis dominerar brevtgåvan. Den psykiska sjukdomen kallas 1917 av Agnes själv för "hjärtkramp" och hon berättar att hon står under överinseende av en nervläkare. Ett ofullständigt

Att läsa Agnes von Krusenstjernas brev är att möta en fängslad och extremt jagcentrerad människa, som ständigt har plågsamt nära till sina känslor och som utsätter sin omgivning och sig själv för enorma påfrestningar.

brev från samma år ställt till psykiatern Gunnar Kahlmeter, hoptejp av sönderrivna bitar som föräldrarna hittade i hennes papperskorg, vittnar om självmordstankar och ångest.

Krusenstjerna skriver brev från sina olika hospitalsvistelser livet ut; ibland är de osammanhängande och tydligt märkta av sjukdomen, ibland fyllda av högst genomsnittligt småprat. De dramatiska händelser som sjukdomen, morfinberoendet och alkoholen stundvis generar syns ibland i breven, men märks lika ofta endast i Anna Williams kommentarer.

Sjukdomen är en av de två stora aspekter av Krusenstjernas liv som framträder i

boken, den andra är arbetet. Ofta existerar de sida vid sida. Den närmast maniska uppmärksamhet som Krusenstjerna ägnar sitt arbete blir som allra tydligast i korrespondensen med Albert Bonniers förlag i samband med romansviten om fröknarna von Pahlen.

Efter sin debut 1917 med romanen *Ninas dagbok* gav Krusenstjerna ut böcker på Bonniers i en stadig ström. Trilogin om Tony Hastfehr, vars första del utkom 1922, blev hennes stora genombrott. År 1930 utkommer romanerna *Den blå rullgardinen* och *Kvinnogatan*, de första böckerna i en romansvit som skulle komma att omfatta sju böcker och utlösa den sedlighetsdebatt som kallas för Pahlenfejden. De tre första böckerna utkom på Bonniers, men när det var dags för delarna fyra och fem i sviten, *Porten vid Johannes* och *Älskande par*, vägrade förlaget att ge ut dem. Homosexualitet, incest och en myckenhet av ingående skildrad erotik var mer än vad Bonniers vågade ge ut i tidens hårdnande klimat, trots att böckerna redan var satta. Förlaget försökte få Krusenstjerna att göra omfattande strykningar, hon vägrade, och resultatet blev en korrespondens med förlaget som dominerar bokens andra hälft.

"Det finns *ingen* av de nu levande kvinnliga författarna /jag räknar då ej Selma Lagerlöf/ som jag sätter så högt som er", skriver Karl Otto Bonnier i ett vädjande brev från november 1932. Den meningen blir sedan ammunition som Krusenstjerna använder mot förlaget vid upprepade tillfällen, i en räkka av brev som är litteraturhistoriskt intressanta, men som nästintill nöter ner läsaren genom sina upprepningar och sitt monomana återvändande till gamla och nya oförrätter. Man måste nästan undra om herrarna Bonnier hade handlat likadant om de vetat vad de skulle få betala i korrespondens, angrepp, tillmälen och krav på pengar. Men det är lätt att förstå Krusenstjernas upprördhet vid indragandet av redan satta och korrekturlästa romaner.

ILSKAN RIKTAS INTE bara mot förlaget, utan även mot andra som inte förstår eller går till mötes, eller som i Krusenstjernas ögon handlar svekfullt eller respektlöst. Och

Agnes von Krusenstjerna.

FOTO: BONNIERARKIVET/TT

frågan som egentligen inte går att svara på, men som hela tiden ligger i bakhuvudet, handlar om hur mycket av de ibland ganska obehagliga sidorna av hennes personlighet som skall skrivas på sjukdomskontot.

Att det inte bara var i breven som Agnes von Krusenstjerna och hennes make ventilerade sin ilska över verkliga och inbillade oförrätter märks av ett brev från Josef Riwwin till Karin Boye. Det skrevs sommaren 1932 när Boye befann sig i Berlin, och har citerats i böcker av Carl Olov Sommar och Johan Svedjedal. Där beskrivs en kvällsbidning i Krusenstjernas hem, dit hon och Sprengel hade inviterat några ur gruppen kring tidskriften *Spektrum*, bland annat Josef Riwwin och hans hustru:

”För några dagar sedan blev vi /Gunnar, Skoglar, Ester, Jenja och jag/ utkastade hos David Sprengel, dit vi bjudits och dit vi mycket ogärna ville gå. Vi övertalades till sist och följden var att Agnes satt hela kvällen och retades med att vi hade en stor våning, att vi var struntförnåma, att *Spektrum* hade ett kotteri, som bara ville lansera nya namn och inte brydde sig om gamla erkända författare. Då mitt tålmod tog slut och jag äntligen sa några ord om den fiendskap vi omges med från alla håll i och med det att vi börjat arbeta med förlaget, bröt det löst. Agnes fick ett hysteriskt anfall som följdes av ett likartat av David Sprengel.”

Detta hindrade dock inte någon av parterna att samarbeta ett par år senare

kring utgivningen av de fyra sista delarna i von Pahlen-sviten; ett samarbete som egentligen skedde under protest från Krusenstjernas sida, och som blev långt ifrån friktionsfritt.

ATT LÄSA AGNES VON Krusenstjernas brev är att möta en fängslande och extremt jagcentrerad människa, som ständigt har plågsamt nära till sina känslor och som utsätter sin omgivning och sig själv för enorma påfrestningar. Personen Agnes är svår att tycka om, men författaren måste beundras; inte bara för det hon åstadkommit, utan också för hennes ovilja att kompromissa med sin konst. ✨

De förföljda katarerna

Katarernas landskap.

FOTO: GERARD SIOEN / GETTY IMAGES

Efter att det occitanska språket länge motarbetats har Occitanien nu blivit en självständig region i Frankrike, skriver **Tommy Olofsson**.

DEN KATOLSKA KYRKANS klappjakt på katarerna under 1200- och 1300-talet ledde till att Occitanien, fordom en region med rikt blomstrande kultur och med ett eget språk, upplöstes. Frankrike gjorde området till en provins med beteckningen Languedoc, detta därför att den underkuvade befolkningen talade *langue d'oc*, alltså occitanska.

Den 1 januari 2016 genomfördes en administrativ sammanslagning av vad som tidigare var två separata franska regioner, Languedoc-Roussillon och Midi-Pyrénées. Senare ifjol, i september månad, erkändes efter förhandlingar den sammanslagna regionens nya namn, *Occitanie*.

Occitansk demonstration.

FOTO: WIKIMEDIA COMMONS

Cirka 16 miljoner bor i denna del av Frankrike. Toulouse är den största staden. Fram till första världskriget hade ungefär hälften av befolkningen occitanska som modersmål, den andra hälften franska. Nobelpristagaren i litteratur 1904, Frédéric Mistral, skrev på occitanska. Under 1900-talet kom det gamla språket att i årtionden motarbetas av myndigheterna, som förbjöd skolundervisning på occitanska. Numera räknar man med att högst en halv miljon människor har det som förstaspråk.

Därför är det ganska överraskande att bila omkring i dessa trakter och se hur vägschildarna nu i rask takt byts ut och ersätts av tvåspråkiga skyltar. Denna eftergift manifesteras i ett skede när den occitanska patriotismen inte längre ter sig politiskt utmanande.

SOM SPRÅK ÄR occitanskan närmare beslätadt med katalanskan än med franskan, men inte ens årtionden av fascistiskt styre i Spanien har varit lika effektivt i sin strävan efter att utplåna en regional kultur som den franska centralmakten har varit under samma tid. Den katalanska självständighetsrörelsen står stark i vår tid, men med förordningar och förbud verkar Frankrike på några århundraden ha lyckats med att förfranska Occitanien. Visserligen kan man

på nätet finna diverse uppgifter om att en självständighetsrörelse finns även i Occitanien, men avtrycken av denna framstår som ganska menlösa, för att inte säga kuriösa och närmast jämförbara med de bisarra krav på ett fritt Skåne som man då och då kan höra ute i buskarna i det landskap där jag själv bor.

NÄR REGIONEN OCCITANIEN etablerades hösten 2016 var det således i en sorts kulturhistorisk och närmast museal skepnad, med tvåspråkiga vägschildar och mängder av nya skyltar som visar vägen till gamla occitanska slottsruiner samt till byar som är kända för att ha varit fästner för katarer. Turistbyråerna lockar nu med olika rut-ter i *Le pays cathare*, katarernas land. Här erbjuds ett antal vandringsleder av varierande längd, rutter lämpliga för cyklister, mc-turister eller bilister.

Vi prövade en av de föreslagna bilrut-terna och förstod redan andra dagen att den knappast kan lämpa sig för cyklister eller vandrare. Längs små serpentinlikt slingrande vägar fick vi nämligen gasa ganska brant uppför till platser som Rennes-le-Château och Château de Montségur.

Det var i en borg uppe på toppen av berget Montségur, 1216 meter över havet, som 220 katarer hade försökat sig i hopp om att slippa bli offer för inkquisitionen. Deras

Under 1900-talet kom det gamla språket att i årtionden motarbetas av myndigheterna, som förbjöd skolundervisning på occitanska.

borg belägrades. Katarerna höll ut en tid, men svält gjorde att de kapitulerade och kom ner från berget. De hade lovats rättgång inför inkvisitionsdomstolen i Carcassonne. Det skulle gälla för alla utom för barn under 12 år som skulle gå fria. När de kom ner till påvens soldater blev de allihop utan urskillning dödade, såväl barnen som alla kvinnor och män.

SLAKTEN AV DE drygt tvåhundra katarerna nedanför borgen vid Montségur år 1244 har kommit att bli en symbol för den katolska kyrkans utrotning av katarerna. I själva verket gjorde sig påvens soldater skyldiga till flera mer omfattande våldsdåd än slakten vid Montségur. Ett av de mest beryktade är massakern i Béziers, dåför tiden den största hamnstaden i regionen. Påvens soldater dödade stadens befolkning, cirka 6 000 invånare, som straff för att borgmästaren vägrade att lämna ut 200 katarer till inkvisitionsdomstolen. Till saken hör att merparten av de dödade var katoliker.

Likväl var det i Montségur, i byn nedanför borgen, som katolska kyrkan i oktober 2016 gav en "förlåtelsemässa" för att hedra minnet av de katarer som fick sätta livet till under inkquisitionens härjningar. Påve Franciskus hade utlyst 2016 som ett "misskundsamhetens år". I den andan åkte biskopen i Pamiers, Jean-Marc Eychenne, till Montsé-

gur för att å kyrkans vägnar be om förlåtelse för begångna illdåd i det förflutna. Man kan tycka att biskopen kom 772 år för sent.

Vad var det som var så förfärligt med katarerna, dessa förföljda och mördade kristna som blev upphov till skällsordet "kättare"? Det var att de i ett ganska begränsat landmärke hade vunnit fler anhängare än vad likartade religiösa rörelser hade tillskansat sig på annat håll. En seriös källa anger att 30–50 % av Occitaniens befolkning var katarer, innan de så kallade albigenserkrigen bröt ut och inkquisitionen iscensatte sitt folkmord. Eftersom katarismen vunnit spridning inte bara bland bönder och bergsfolk utan även inom adeln och det occitanska domstolsväsendet, ansåg kyrkans makthavare i Rom, nota bene i maskopi med kolonialmakten Frankrike, att det var hög tid att krossa katarismen och därigenom även kuva den blomstrande occitanska kulturen.

DEN OCCITANSKA TRUBADURLYRIKEN från mitten av 1100-talet fram till mitten av 1300-talet utgör en guldålder i Västerlandets litteratur, inte bara i kvalitativt hänseende utan även därför att så många kvinnliga poeter kommer till tals inom denna tradition. Just de kvinnliga lyrikernas starka ställning inom den occitanska litteraturen gör den unik och till ett av de viktigaste områdena för dagens feministiska litteraturforskning. Även i Sverige har forskare ägnat sig åt att skriva om denna tradition, främst Ulf Malm i Uppsala, och Marianne Sandels har sett till att vi har fått en utmärkt tolkningsvolym, *Känn bara inte, vackre vän, någon rädsla. Kvinnans röst i lyriken på de romanska språken 1150–1350* (2005).

Kvinnliga lyriker hade en stark och självklar ställning inom den occitanska vitterheten. Till yttermera visso aktade de sig inte för att behandla erotiska motiv. Att detta i sig harmade kyrkans män framgår av hätska krior från denna tid. Ännu mer upprörande var det faktum att katarismen accepterade kvinnliga präster. Detta finns inte stadfäst i några katariska skrifter i religiösa dogmfrågor utan framgår helt enkelt av katarernas religiösa praktik, såtillvida att katarerna egentligen inte hade några präster alls utan bara förkunnare som var mer hängivna än andra och att dessa de mest hängivna, de "fullkomliga" som de kallades, lika väl kunde vara kvinnor som män.

Katarerna var vegetarianer och synkretister. Det är religionshistorikerna överens om. Vad deras tro i övrigt gick ut på är inte lätt att sammanfatta. De var kristna, den saken är klar, men de avvisade Gamla testamentet och av det Nya tog de huvudsakligen till sig Johannesevangeliet. De hade en dualistisk världsbild, enligt vilken kroppen och dess begär representerade det onda, medan själen och dess renhetslängtan representerade det goda. De verkar ha varit

Frédéric Mistral.

FOTO: WIKIMEDIA COMMONS

hemmastadda i den gnostiska traditionen. Dessutom har forskare i deras tro kunnat spåra influenser från en apokryfisk skrift som Tomasevangeliet, även från islam och buddism.

TILL DE MINDRE sympatiska inslagen i denna synkretistiska trosuppfattning hör vissa fanatiska katarers kroppshat och döds kult. I sin klassiker *Montaillou* berättar medeltidshistorikern Emmanuel Le Roy Ladurie om hur en av de "fullkomliga", en missionerande katar, kommer till sin systers hus i samband med en barnsbörd. Med brinnande iver försöker han övertala sin syster att låta hennes nyfödde son genomgå vad katarerna kallade *endura*, vilket innebar att leva på bara vatten tills själen befriades från kroppens fängelse och kunde förenas med Gud. Han hade för egen del själv planer på en sådan dödsbringande kur, men i missionerande yra föreslår han att systemen ska avstå från att amma sin son så att denne istället tack vare vattenkuren kan få en genväg till Gud.

Idealisering av katarismen är numera vanlig. Sådan idealisering bör tas med en nypa salt. Faktum kvarstår att det tycks ha varit en religion med vissa mycket tilltalande drag och att den kan uppfattas som den första någorlunda kända förelöparen till den reformation som skulle komma några århundraden senare, även den riktad mot den katolska kyrkans förjuggenhet, utbreda simoni och hårdföra regemente. ✨

Occitanska vägskyltar.

FOTO: WIKIMEDIA COMMONS

Helene Berg, Alma Mahler,
Franz Werfel och Alban Berg.

FOTO: GETTY IMAGES

LITTERATUR

Centraleuropeisk och alltså satir

Franz Werfels *En kvinnas blekblå handskrift* är ett välskrivet och psykologiskt övertygande porträtt av en typisk tjänsteman, skriver **Jakob Sjövall**.

NÅGON HAR SAGT att en tjänsteman är en person som inte är intresserad av att göra rätt, utan av att inte göra fel. Det hade kunnat vara Franz Werfel som yttrat det. I *En kvinnas blekblå handskrift* – som för första gången har kommit i svensk översättning av Ola Wallin på Ersatz förlag – tecknas ett porträtt av en framgångsrik tjänsteman som är i det närmaste patologiskt oförmögen att göra rätt. Men han har en osviklig talang för att inte begå några misstag.

Franz Werfel (1890–1945) var en tyskspråkig judisk författare, född i Prag i det som då var Österrike-Ungern. Handlingen i *En kvinnas blekblå handskrift* är förlagd till Wien 1936. En strålande oktobermorgon dimper ett brev från en ungdomskärlek ner hos den framgångsrike sektionschefen som vi bara får känna genom förnamnet Leonidas. Brevet innehåller skakande besked och ställer klara och tydliga moraliska krav på sektionschefen. I boken får vi sedan följa hur sektionschefen med det ”lika heroiska som betungande” namnet hanterar situationen. Det är en skickligt skriven, syrligt sarkastisk och psykologiskt övertygande skildring av en människa som inte bara väljer feghet och lättja framför mod och obekväma beslut, utan också om den tomhet och meningslös-

het hans val leder till. Ändå är det inte en moraliserande historia. Det är en centraleuropeisk historia, och alltså är det en satir.

TROTS DET LILLA formatet och det snabba tempot handlar boken om flera olika saker. Det är en kuslig skildring av den då tämligen allmänt förekommande antisemitismen utan vilken nazismens brott inte hade kunnat ske – inte av det fanatiska judehatet, utan av den halvt likgiltiga, vaga vardagsantisemitismen och förfrämligandet av medmänniskor. Det är också en historia om en fränstötande kvinnosyn, om en man som varken vill eller kan betrakta ens sin egen hustru som en jämlike. Det är en partsinlaga om en hel kultur – en centraleuropeisk, förfinad, katolsk kultur som framhärdar i en sorts halsstarrig förklugenhet. Dessutom kan man, som variationer på detta tema, också se boken som en i raden av det förra seklets litterära skildringar

av byråkratins bisarra inflytande över livet, och som en klassisk skildring av en klassresa utan heroiska inslag.

Alla dessa historier och fasetter rymms i den korta romanen som utspelar sig under ett enda dygn. Werfel skrev romanen 1941 i exil i USA och det är lätt att se romanen som en uppgörelse med hela hans hemlands kultur, i alla dessa fasetter, detta land som trots sina högt ställda kulturella ambitioner och stolta historia nu hemfallit åt nazismens groteska brott, utan några som helst skönjbara kvardröjande spår av mänsklig storhet. Det är inte utan att man vid läsningen kommer att tänka på Österrikes stora litterära dåliga samvete, Thomas Bernhard, och hans rasande utfall mot ”denna rakt igenom människofientliga arkitektoniskt-ärkebiskopligt-avtrubbat-nationalsocialistiskt-katolska dödsbringande mark”. Men Werfels historia är betydligt mer elegant, aldrig rasande, och därigenom också trovärdig och mänsklig.

WERFELS STORA FÖRTJÄNST består i den skarpa psykologiska blicken, och det väger i mycket upp att handlingen ibland framstår som en smula konstruerad. Sektionschefen Leonidas är inte ett föremål för läsarens distanserade avståndstagande och förkastande. Werfel tvingar oss att ta plats i sektionschefens inre, följa hans resonemang, känna hur kallsvetten rinner och uppleva hans lättnad när han inser att hans eget skinn är räddat. Hans fantasifulla förmåga att rättfärdiga sig inför sig själv och de vagt framskymtande och djupt slumrande uppriktiga och allvarliga insikterna om den egna karaktärssvagheten är övertygande skildrade. Werfel lyckas till och med få läsaren att känna viss motvillig sympati för den vedervärdige mannen. Hans sätt att resonera i sitt självvråttfärdigande är inte utan poänger. Det är bara det att han har fel. Det är skickligt och övertygande gjort.

Sist och slutligen är alltså *En kvinnas blekblå handskrift* inte en bok som handlar specifikt om Wien 1936, om antisemitism, om kvinnosyn, om byråkrati eller om klassresor. Boken är ingen analys och ingen sammanställning av faktaförhållanden. Här ges inga svar,

här ställs knappast ens en gång några frågor. Det stränga fördomandet lyser med sin frånvaro, de programmatiska anklagelserna får man söka efter i annan litteratur. Det är en bok som beskriver omoral utan att moralisera. Det är med andra ord riktig litteratur: en bok som handlar om hur vi människor beter oss mot varandra. Därför är det en bok som lämnar en eftertänksam och berikad. ✨

Linda Nordlund är liberal debattör.

Jag förlåter inte honom

Thordis Elva förlät Tom Stranger, hennes förste pojkvän och våldtäktsman. Inte för att han förtjänade hennes förlåtelse, utan för att hon behövde gå vidare. Berättelsen om tonårsförälskelsen som slutade med övergrepp i ett flickrum i Reykjavik, och deras möte många år senare, är på en gång upplyftande och absurd.

Absurt känns det också när jag läser boken de skrivit – *På andra sidan förlåtelsen* (Forum, 2017) – på tunnelbanan på väg mot den del av staden där min föröware bor, en man som tvingade sig på mig trots att jag sade nej gång på gång. Jag lyckades ta mig loss innan det blev någon riktig våldtäkt. Men jag känner rädslan igen som en smak av stål i munnen varje gång jag närmar mig området där jag vet att risken att stöta på honom är störst. Att förlåta, som Thordis Elva, känns långt borta.

NÄR TÅGET RULLAR IN på stationen är jag på helspänn. Jag skyndar mig ut, skannar av omgivningen, tar trappan upp med två steg i taget och pulsen på max. Jag försöker förbereda mig på vad jag skulle göra om han plötsligt stod framför mig. Ska jag skrika? Vråla så högt jag kan, och som jag inte vågade den där natten, att du ska för helvete backa så långt från mig det bara går? Eller helt lugnt säga: "Jag vet vad du är för något, och jag behöver bara ringa ett samtal för att ett gäng anabolahannar ska söka upp dig"? Vi vet båda två att jag aldrig skulle lyfta luren. Men ibland önskar jag att jag hade färre skrupler.

Både Thordis och Tom önskar så här i efterhand att hon hade anmält honom efter våldtäkten 1996. Nu är brottet preskriberat, och trots att han erkänt för henne och hela världen får han inget straff. En rättegång och en dom hade kunnat lyfta skulden och skammen från henne, och förankra den hos honom. Kanske hade de båda sluppit fly då: in i alkoholen, anorexin, kickarna, självhatet.

Men risken finns också att en rättegång tvärtom hade gjort ont värre. Thordis var ju väldigt full, och hon hade bara några dagar tidigare legat med Tom helt frivilligt. Och Tom var ju väldigt snygg, en arton-åring med solblekt hår och jämna, vita tänder som kunde få vem han ville. En domare skulle lätt kunna tänka att Tom behövde väl inte våldta? Att kanske anmälde Thorids bara för att hon skämdes i bakfyllans ångeststöcken?

JAG ANMÄLDE INTE HELLER. Jag hade läst för många domar för att våga. Liksom de flesta sexualbrottsoffer var jag inte oantastlig: jag var full, jag har haft många engångsligg, och jag skrek inte – eftersom jag inte ville väcka hans fästmö i rummet bredvid. Hon var min vän, och lika outhärdligt som det han utsatte mig för var tanken på att jag skulle rasera hennes lycka.

Tom Stranger har gått ut med namn och bild för att göra upp med bilden av våldtäktsmannen som ett monster. Om han kan våldta, han som haft en trygg uppväxt och av de flesta beskrivs som en "bra kille", så är vår bild av förövaren farligt snedvriden.

Det är inte bara socialt utsatta, eller invandrare från Mellanöstern, eller kriminella som våldtar. Den fule gubben kan vara en snygg surfarkille. Idéerna om att män har en sexualdrift så stark att de inte kan hejda sig om en kvinna flörtat och sedan drar sig ur omhuldas tyvärr lite till mans.

Jag tror inte på att förlåta förövarna. Jag tror att vi måste sluta ursäkta dem.

I korthet

Disney blickar tillbaka

"Make America Great Again", var det budskap som röstades fram i höstens presidentval. Man syftar på en tid som ensidigt förskönas och romantiseras, på ideal som aldrig har existerat i verkligheten.

Den västerländska kulturen tycks ha drabbats av en nostalgisjuka som når längre än politikens sfär. Även en institution som Disney har drabbats. De senaste åren har nya versioner av klassiker som *Askungen*, *Snövit*, *Djungelboken* dykt upp. Det senaste exemplet är *Skönheten och Odjuret*. Och fler remakes är på väg.

Men det är något som inte stämmer med detta åltande. Nostalgi är ofta ett symptom på stagnation. När man från Disneys sida väljer att återbesöka dessa klassiker är det med få överraskningar. Askungens klänning är fortfarande blå och Mowglis shorts röda.

Allt är till synes så som det alltid varit. Vad är detta om inte ett försök att hitta trygghet? Dels är det en ekonomisk trygghet för Disney, dessa nya versioner är givna vinstindrivare. Men det är även en trygghet för vår kulturella självbild. Vi tror att tiden inte har kommit åt oss. Vi är oförändrade. Men det nostalgiska åltandet påminner oss om vår rädsla för just förändring, en rädsla som är starkare nu än på länge.

Vi trivs inte i vår nya värld, en värld som på många sätt är långt mer demokratisk och välmående än någonsin. Vi oroar oss för en värld som blir allt mindre. Vår kulturella motreaktion blir att gräva där vi står. Istället för att ta in alla nya möjligheter väljer vi att stanna på hemmaplan.

Vi läser in oss och plockar fram de gamla sagorna vi levt med i årtionden, vi lägger smörpapperet mot fönstret och kalkerar linjerna. Resultatet blir en svag skugga av originalidéernas konturer.

Att se framåt och satsa på något nytt går helt enkelt inte hem. Kanske saknas skickligheten, men mest troligt beror bristen på nytänkande på ett ointresse från publiken.

Idag är uppföljare nästintill obligatoriskt, inte bara för Disney utan överhuvudtaget för Hollywoods storsatsningar. Det regnar trilogier och uppföljare, spinoffar och *prequels*.

Vi vill helt enkelt inte se något nytt.

Carl-Oscar Sarfati

Detta nummers recensioner:

Jojje Olsson docerar om demokratiunderskott; **Louise Belfrage** möter en renässanskvinna; **Jonas Elvander** ser skillnader som gör skillnad; **Martin Lagerholm** blandar blått och brunt; **Göran Frankl** försöker hålla tiden; **Joel Halldorf** hanterar andras ilska; **Håkan Tribell** angriper demokratifrågan; **Torbjörn Elensky** tänjer på gränser; **Katrine Marçal** poängterar pliktetiken; **Bengt E Y Svensson** hyllar bredd inom fysiken; **Staffan Ulfstrand** begrundar sin diet.

Internet i Kina: övervakning för att upprätthålla stabiliteten.

FOTO: TT

Total kontroll

Många kineser menar att det råder lagom mycket demokrati i landet. Problemet är att de inte riktigt vet vad demokrati är. Jojje Olsson diskuterar utvecklingen under senare år med utgångspunkt i ny litteratur.

KINA

Hur står det egentligen till med dagens Kina? Svaret varierar, givetvis, beroende på vem man frågar. Bruce Dickson beslutade sig därför för att fråga kineserna själva. I egenskap av professor i statsvetenskap vid George Washington-universitetet tog han hjälp av sina kolleger vid Pekinguniversitetet för att genomföra två omfattande under-

sökningar i 50 olika städer under 2010 och 2014.

Vid varje tillfälle tog cirka 4 000 personer ställning till frågor rörande demokrati, civilsamhälle och kommunistpartiets legitimitet. Resultatet användes sedan som underlag i det uttalade syftet att med boken *The Dictator's Dilemma* kartlägga såväl kommunistpartiets överlevnadsstrategi som den kinesiska allmänhetens åsikter om den rådande politiska utvecklingen.

I och med resultaten utmanar Dick-

son en rad vedertagna sanningar om Kina, som att där inte finns något civilsamhälle eller att inga politiska reformer pågår. Han menar också att kommunistpartiet i allt större utsträckning levererar varor och tjänster för att göra befolkningen nöjd, snarare än att behålla makten främst genom repression och kontroll.

Perioden 2008–2013 växte statens investeringar i utbildning, sjukvård och social välfärd snabbare än utgifterna för övervakning och intern säkerhet. Exempelvis lanserade man år 2009 ett nytt

>>

Provinsen Xinjiang: hårdare tag mot minoritetsförkämpar.

FOTO: ERIC LAFFORGUE/ART IN ALL OF US/GETTY IMAGES

ambitiöst sjukförsäkringssystem, som täcker långt fler personer än någonsin tidigare genom att subventionera grundläggande sjukvård för hundratal miljoner kineser.

Detta visar Dickson inte bara med hjälp av siffror och statistik, utan även genom egna undersökningar som ger vid handen att många kineser upplever att sjukvården har förbättrats betydligt. Och visst finns idag ambitionen från Kinas ledning att förbättra landets sociala skyddsnät, jämfört med 1980-talet och det tidigare 1990-talet, då stora delar av välfärden monterades ned i takt med att otaliga statliga företag privatiserades under de ekonomiska reformerna.

Som ett resultat framhåller Dickson hur Kina idag spenderar en större andel av BNP på utbildning, sjukvård och liknande allmänna tjänster än vad andra länder på samma utvecklingsnivå gör. Det är med dessa länder man måste jämföra, snarare än med utvecklade demokratier, menar Dickson och understryker att Kina gör bra ifrån sig vad gäller denna viktiga indikator på regeringsduglighet.

En annan forskare som vill sätta Kina i

perspektiv är normmannen Stein Ringen, professor vid Oxford University. I sin bok *The Perfect Dictatorship* erkänner Ringen förvisso villigt att han inte är någon auktoritet vad gäller Kina. Men i egenskap av statsvetare och sociolog har han spenderat de senaste fyra decennierna med att analysera samhällen och politiska system världen över.

I bokens inledning citeras Kinas utrikesminister, Wang Yi, som vid Världsekonomiskt forum i Davos 2014 sade att Kina är "den största framgångssagan i modern tid". Men Ringen avfärdar detta ofta upprepade mantra som blott en fantasi, vilken har blivit återberättad så många gånger att den har blivit en allmän sanning.

"Kinas framgångssaga saknar inte motstycke i världen, den är inte ens särskilt anmärkningsvärd i Östasien", menar Ringen, som bland annat pekar på en studie från konsultfirman Conference Board som visar hur Kinas ekonomiska tillväxt även under sina bästa år har varit något lägre än den i Sydkorea, Japan och Taiwan.

Istället baseras myten om Kinas otroliga utveckling på vissa utvalda siffror, som att 600 miljoner kineser har lyfts ur fattigdom

på bara några årtionden. Däremot är det sällan det talas om de 200–300 miljoner som fortfarande lever i fattigdom, vilket enligt Ringen till stor del beror på dålig fördelningspolitik och ett regressivt skattesystem, som innebär att den fattiga delen av befolkningen betalar en större andel skatt.

För snarare än att något förenklat räkna investeringar i välfärden i förhållande till BNP, så undersöker Ringen närmare vad den kinesiska regimen *tar* i förhållande till vad den *ger*. Kina må ha en låg inkomstskatt, men enligt Ringens egna uträkningar så är den egentliga skattesatsen för en kinesisk medborgare – lågt räknat – de facto mellan 55 och 67 procent.

Kinas myndigheter "saknar sin överman" då det kommer till att driva in skatter och avgifter. Detta resulterar i en stor ekonomisk kapacitet, men Ringen menar att Kina är en stat som "tar" inte främst för att kunna tjäna sina medborgare, utan för att upprätthålla sitt styre. För trots sin administrativa och finansiella förmåga så tillhandahåller Kina enligt denna uträkning mindre än man borde i form av allmänna tjänster.

Enligt Ringen tar myndigheterna förvisso väl hand om egen personal – som

militärer och tjänstemän – vilket är praxis för socialistländer. Men samtidigt har utsatta grupper som migrantarbetare inte rätt till sjukvård eller att sätta sina barn i skola där föräldrarna jobbar. Vidare är bönder i fattiga områden ett slags andra klassens medborgare redan vid födseln, med betydligt sämre välfärd än stadsbor eller anställda i statliga företag.

Upplägget gör det tydligt för Ringen att Kina använder sitt begränsade sociala skyddsnät som ännu ett "instrument för stabilitet och kontroll" genom att avlöna sina egna. Den kinesiska ledningens resonemang om att Kina behöver bli rikt innan ett omfattande välfärdssystem kan komma till stånd avfärdar han som en dålig ursäkt och gör återigen en relevant jämförelse med Sydkorea och Taiwan.

För liksom fallet var i Skandinavien, så

Detta håller dock inte Dickson alls med om: "Kritiken från det internationella samfundet tar inte hänsyn till den ökade politiska öppenheten i Kina eller vad kineser anser vara en högre demokratisk nivå i sitt land." Hans undersökningar visar att en klar majoritet anser att Kina är "någorlunda" eller "väl" demokratiserat; två svarsalternativ som ligger på den övre halvan av en skala från 0 till 10.

För att visa hur ett mått av politisk reform har följt i den ekonomiska utvecklingens spår, nämner Dickson att konsultation från myndigheternas sida blir allt vanligare. Experter, olika sårintressen och i allt större utsträckning även allmänheten rådfrågas allt oftare i samband med olika politiska processer som detaljer i lokala budgetar eller utformningen av lagar. Detta, menar Dickson, är partiets uppdatera-

slutsatsen att "syftet med demokrati, enligt många kineser, är att stärka staten så att den bättre kan leverera välfärd till folket liksom till nationen i dess helhet", snarare än att begränsa statens auktoritet till förmån för frihet och personliga rättigheter eller att vara lyhörd gentemot olika intressegrupper. Han understryker att liberala demokratiska värderingar inte nödvändigtvis är universella, och att de kanske inte omfattas i särskilt hög grad i Kina; särskilt med tanke på att mindre än hälften av de svarande uppgav så kallade standarddefinitioner av demokrati.

Vi tar det igen: Samtidigt som de tillfrågade anser att demokratinivån i Kina stiger, så syftar de alltså inte på demokrati i begreppets egentliga mening. De svarande utgår istället från sin egen uppfattning av ordets betydelse – och allra vanligast är att de inte har någon uppfattning alls. Hur mycket är då svaren egentligen värda?

"Det finns otaliga exempel på kineser som har fängslats för att ha uttryckt kritik mot myndigheterna på nätet."

påbörjade dessa två länder snarare tidigt byggnationen av sina välfärdssystem än att vänta på att först bli rika. Skillnaden är särskilt slående om man jämför med Sydkorea – ett land Ringen tidigare forskat mycket om – som började sitt samhällsbygge från en lägre ekonomisk nivå än där Kina nu befinner sig då landet låg helt i ruin 1953 efter Koreakriget.

Dess ekonomiska tillväxt har inte bara varit snabbare än Kinas; koreanerna lyckades även inkludera alla befolkningsgrupper i utvecklingen. På bara 40 år blev Sydkorea dessutom, liksom Taiwan, ett höginkomstland, medan Kina förblir ett medelinkomstland plågat av korruption och stora klassklyftor.

Varför? Jo, medan kommunistpartiet har sett som sin främsta uppgift att försvara sitt maktmonopol, vilket har lett till reflexmässig eliminering av organisationer utom statens kontroll, så arbetade Sydkorea tidigt tillsammans med näringslivet och i viss mån även med civilsamhället för att snabba på moderniseringsprocessen. Detta ledde i slutet av 1980-talet även till politiska reformer och en smidig övergång till demokrati utan omfattande blodbad, vilket också var fallet i Taiwan.

Men i Kina dominerar samhället än idag helt av enpartistaten. Civilsamhället miss-tänkliggörs, förvaltningen är närmast en partiorganisation och även NGO:er liknar mer statliga institutioner än självständiga eller frivilliga organisationer. "Kinas modernisering har varit uteslutan-de ekonomisk. I Sydkorea och Taiwan har moderniseringen varit omfattande; ekonomisk såväl som politisk och social", sammanfattar Ringen.

de version av vad Mao Zedong kallade för "masslinjen", som innebar att "massorna" skulle konsulteras och att deras förslag sedan skulle implementeras inom ramar-na för marxism-leninism. Förutom folket frågar man nu alltså även civilsamhället och olika organisationer om råd.

Dickson menar att Kinas myndigheter sammantaget "har arbetat aktivt för att förbättra styret under de senaste åren, med större fokus på livskvalitet". Även transparensen sägs ha ökat, särskilt med anledning av möjligheten att tillgå information och påverka genom internet. Att Kinas befolkning upplever att landet demokratiseras, framhåller Dickson som en av de främsta anledningarna till regimens relativt höga popularitet. Han talar till och med om systemet som ett slags "konsultativ totalitärism".

Men här blir det problematiskt av flera anledningar. Inte bara för att detta inte stämmer – mer om det senare – utan även därför att Dickson talar om att demokrati har "en annan mening" i Kina än i väst. Exempelvis kopplade endast 3,1 procent av de svarande i hans undersökningar samman demokrati med rösträtt. Desto vanligare var svar som "av och för folket", "jämlighet och rättvisa" eller "politiska friheter och rättigheter".

Men allra vanligast var svaret "vet ej", som över en tredjedel av de svarande uppgav då de 2014 ombads definiera betydelsen av demokrati. Icke desto mindre var merparten av dessa, hela 70 procent, nöjda med nivån av demokrati i Kina – trots att de alltså inte kan definiera vad begreppet innebär!

Icke desto mindre drar Dickson

Det finns fler upphov till förvirring i Dicksons text. "Innan den kinesiska regeringen antar nya lagar, så ges det tillfälle för individer och grupper att komma med åsikter och rekommendationer", menar Dickson, för att i nästa andetag påpeka att de ändrade förutsättningarna inte på något vis har gjort Kina mer demokratiskt eftersom detta aldrig var meningen med de politiska reformerna. Vad gäller utvecklingen av masslinjen, så konstaterar Dickson vidare, vilket är mycket riktigt, att partiet fortfarande vägrar låta sig styras av folket eller vika ens en tum vad gäller maktinnehavet.

Och oavsett vad de ovan nämnda "konsultationerna" kan vara värda, så medger Dickson att dessa alltid initieras av staten och aldrig av civilsamhället. Att kinesiska myndigheter skulle ha förbättrat styret under de senaste åren motsägs också av Dicksons korrekta iakttagelse att president Xi Jinping är mindre benägen än sina företrädare att inkludera allmänheten i den politiska beslutprocessen, samt att Kina har blivit mer repressivt sedan 2008, och särskilt efter 2013, vilket var året då Xi blev president.

Just denna trend är så tydlig att Dickson – oavsett vad hans egna undersökningar visar – varken kan eller försöker förneka de tilltagande övergrepp som äger rum i dagens Kina. De båda böckerna beskriver utförligt hårdare tag mot advokater som kämpar för likhet inför lagen, allt fler godtyckliga arresteringar av aktivister samt de tilltagande våldsamheterna mot etniska minoriteter i områden som Tibet och Xinjiang.

En klar skillnad ses ofta vad gäller referenspunkter. Medan Ringen är emot repression per definition, så framhåller Dickson kinesernas glädje över att repressionen

>>

Miljöförstöring: plågar såväl stad som landsbygd.

FOTO: TT

idag är mindre omfattande än under Mao Zedong. Medan Dickson enligt ovan påpekar att investeringarna i sjukvård och utbildning växer snabbare än budgeten för intern säkerhet, framhåller Ringen att denna budget är så enorm att den överstiger utgifterna för Kinas militär. Dickson uppvisar ibland en tendens att i det närmaste bagatellisera vissa övergrepp eftersom de inte drabbar majoriteten av invånarna.

Vad gäller just intern säkerhet, så vill Dickson visa att regimens övervakning sällan stör eller ens påverkar gemene man. Men detta sker genom motstridiga uppgifter. 45,2 procent av befolkningen anser att myndigheterna bör utöva total kontroll över internet, men samtidigt svarade 90 procent att denna kontroll inte bör utövas i form av några inskränkningar den på personlig friheten eller yttrandefriheten.

Något som dock återges korrekt av Dicksons undersökningar är en genuin rädsla för social oro bland Kinas befolkning. En stor majoritet av de tillfrågade är överens om att flerpartisystem, demonstrationer eller organisering av olika grupperingar utanför myndigheternas kontroll, utgör reella hot mot landets stabilitet.

Denna oro är förvisso befogad; det finns knappast någon garanti för att ett nederlag för diktaturen skulle innebära en seger för en fungerande demokrati. Återigen använder sig de båda författarna av helt olika referenspunkter. Dickson pekat på faktumet att av alla de länder som drabbades av uppror under den arabiska våren så var det bara Tunisien som blev en demokrati. Ringen å sin sida framhåller de

smidiga övergångarna från autokrati till demokrati i grannländerna Sykorea och Taiwan.

Båda har rätt, men Ringens resonemang är mer djupgående. Han besvarar nämligen den relevanta frågan om *varför* det inte finns något alternativ till en enpartistat i dagens Kina genom att påminna om hur kommunistpartiet länge och målmedvetet har undertryckt civilsamhället för att säkra statens dominans. Detta framkallar hos befolkningen en rädsla för att kaos skulle vara det enda alternativet till enpartistaten. Partiet drar, kort sagt, nytta av en rädsla som man själv har skapat.

Jämförelsen med Sydkorea är återigen slående relevant. Där jobbade staten, som sagt, i ett tidigt skede *tillsammans* med näringsliv och frivilligorganisationer för att utveckla och modernisera landet, snarare än att som i Kina reflexmässigt undertrycka alla aktörer utanför myndigheternas kontroll. När protester uppstod i Sydkorea 1987 kunde politiska reformer och demokratiska val införas relativt smärtfritt eftersom det fanns ett dynamiskt civilsamhälle som kunde ta över vitala samhällsfunktioner.

De liknande protester som 1989 upp-

”Nästan hälften av alla kineser bor på landsbygden, där sjukvården är sämre, klyftorna större och miljöförstöringen ofta värre.”

stod vid Himmelska fridens torg i Peking bemöttes som bekant med helt andra medel, vilket var möjligt och för många även försvarbart just därför att kommunistpartiet, då som idag, kontrollerar alla viktiga aspekter av det kinesiska samhället.

Medan Dickson ofta nöjer sig med att konstatera *vad* kineserna tycker, så är Ringen alltså i större utsträckning även intresserad av *varför* de tycker så. Total kontroll över utbildning, medier och internet möjliggör för kommunistpartiet att framställa sig som försvarare av hela Kinas intressen, vilket sker genom att man i den statliga propagandan sätter likhetstecken mellan att älska sitt land och stötta partiet.

I Dicksons undersökningar höll mycket riktigt över 80 procent av de svarande såväl 2010 som 2014 med om påståendet ”När andra kritiserar Kina, är det samma sak som om de kritiserar mig [personligen]”. Den patriotiska propagandan blir därmed i förlängningen ofta en anledning till att stödja regimen.

Andra västerländska akademiker, som Daniel Bell i sin bok *The China Model. Political Meritocracy and the Limits of*

Democracy, rättfärdigar fortlevnaden av Kinas politiska system på grund av dess uppbyggnad och påstådda effektivitet. Dickson går aldrig så långt som att försvara systemet genom egen politisk analys, utan nöjer sig med att konstatera att det folkliga stödet för Kinas regim är ”överraskande högt”. Enligt hans undersökningar har stödet heller inte mycket att göra med utbildningsnivå, medlemskap i kommunistpartiet eller huruvida man kommer från en rik del av landet.

Men att ställa frågor rörande legitimitet i en enpartistat är givetvis problematiskt. Liknande svar skulle sannolikt ges även i Nordkorea. Men betyder det att den nordkoreanska ledningen gör ett bra jobb? Även regeringar under Saddam Hussein och Muammar Khadafi hade högt ”stöd” bland befolkningen, innan de störtades och diktatorerna bragtes om livet av sina tidigare undersåtar.

Dickson är ändå övertygad om att svaren stämmer överens med verkligheten, då de svarande lovats anonymitet och eftersom Dickson ”inte känner till någon som har råkat illa ut på grund av en opinionsundersökning”. Detta är dock fel i sak. För samtidigt som Dickson anger internet som ett viktigt verktyg för Kinas

medborgare att vara med och påverka den politiska processen, så finns det otaliga exempel på kineser som har fängslats för att ha uttryckt kritik mot myndigheterna på nätet.

Ännu ett problem med Dicksons metodik är att undersökningarna uteslutande gjordes i städer, och främst i Kinas allra största städer. Som Ringen mycket riktigt skriver, så är stadsbor en privilegierad befolkningsgrupp. Nästan hälften av alla kineser bor fortfarande på landsbygden, där sjukvården är sämre, klyftorna större och miljöförstöringen ofta värre. Vad tycker befolkningen på Kinas karga, eftersatta landsbygd om att födas som andra klassens medborgare?

Det är i mångt och mycket alla dessa hundratals miljoner fattiga kineser som Ringen har i åtanke då han sammanfattar att staten för sina medborgare har gjort ”mindre än den borde givet sin ekonomiska kapacitet, mindre än vad den gör anspråk på och mindre än vad den får uppskattning för”. Av alla de faktorer som Kinas regim säger sig ha levererat, menar Ringen att den endast kan göra anspråk på att ha infört ett visst mått av stabilitet.

Social trygghet, fattigdomsbekämpning eller ekonomisk tillväxt är fenomen som myndigheterna på sin höjd har varit med och bidragit till. För det är knappast kommunistpartiet som har ”lyft 600 miljoner människor ur fattigdom”, som det officiella narrativet gör gällande. Det är snarare kineserna själva som genom hårt arbete i sitt anletes svett har lyckats skapa bättre ekonomiska förutsättningar för sig själva. Och detta blev möjligt först efter att svältkatastrofer och kulturrevolution – initierade av, just det, partiet – var överständna.

Tvärtom menar Ringen att ännu fler kineser de facto kunde ha åtnjutit en högre levnadsstandard om det inte vore för regimens ekonomiska prioriteringar och usla fördelningspolitik: ”En stat som förmår hålla 1,4 miljarder människor under konstant orwelliansk kontroll och sätta två miljoner byråkrater i arbete med att hålla dålig information borta från nätet, kunde ge samhällets svaga mer hjälp än man gör, om man ville.”

Medan flera böcker de senaste åren – främst holländaren Frank Dikötters trilogi om Mao Zedongs tid vid makten – på ett bra sätt har ifrågasatt kommunistpartiets legitimitet på historiska grunder, så är Ringens verk ett av få som på ett uttömmande vis gör detsamma med de senaste årens ekonomiska utveckling som argument.

Han ifrågasätter vidare huruvida Kinas aggressiva tillväxtmodell alls har levererat egentlig livskvalitet. Luftföroreningar, korruption och osäker matkvalitet är bara några av den snabba utvecklingens baksidor. Ringen använder sig av data liknande Dicksons för att konstatera att Kinas befolkning, den ekonomiska utvecklingen till trots, inte var lyckligare 2010 än 1990. Andelen stadsbor som ansåg sig vara lyckliga eller nöjda med livet var nämligen lika stor under dessa år, med den kanske inte alls så önskvärda skillnaden att de rika har blivit något mer nöjda och de fattiga något mer missnöjda.

I en tid då västerländska politiker, inklusive Stefan Löfven, vägrar att kalla Kina för diktatur, har det blivit alltmer känsligt att sätta etiketter på landet. Även Dickson visar här en viss försiktighet och nöjer sig med att kalla Kina för ”en sluten politisk regim”.

Himmelska fridens torg: V for victory.

FOTO: PETER CHARLESWORTH/GETTY IMAGES

Ringen å sin sida menar att ”auktoritär” vore ett alltför snällt epiteta, och att ”diktatur” är för osofistikerat och primitivt för att beskriva Kinas politiska system. Han döper istället dagens Kina till ”kontrollokrati” (controlocracy), ett nytt uttryck som enligt Ringen är berättigat eftersom Kina utvecklat en närmast perfekt kontrollapparat som är ”hård till sin effekt, mjuk till sitt utförande”.

Systemets ”mjuka” sida består i att självcensur och frivillig underkastelse är de vanligaste formerna av en maktutövning som alltså till stora delar är delegerad. Priset för att vara idealist är helt enkelt för högt. Kinas kommunistparti har idag 87 miljoner medlemmar och ännu fler får sin lön utbetalad av partiet. Så sent som 1994 var två tredjedelar av partimedlemmarna arbetare eller bönder, men av nyrekryteringarna 2014 var 80 procent yngre än 35 år och nästan 40 procent hade högskoleutbildning. Akademiker, studenter och privata entreprenörer har tillåtits bli medlemmar i allt större utsträckning för att partiet ska kunna utöva kontroll inom samtliga samhällssektorer.

Ringen framhåller en av de oundvikliga konsekvenserna av detta; inte bara tjänstemän utan även akademiker

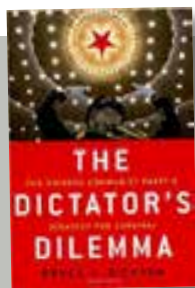
och entreprenörer är ofta noga med att återge partiets ståndpunkter. Som ett resultat säger sig norrmanen inte ha lärt sig särskilt mycket om verkligheten under sina resor till Kina, och varnar vidare för att många utlänningar säkert återvänder från landet med positiva intryck efter att ha blivit ”omhändertagna och smickrade” av tjänstemän och institutioner. Något jag själv kan skriva under på, då jag under mina snart tio år i Kina träffade otaliga utlänningar som storögt berömde den kinesiska modellen, till synes helt ovetande om repressionen som möjliggör den.

De båda författarna är i alla fall överens om en sak: demokrati är inte ett särskilt troligt framtidsscenario för Kina. Dickson menar att kineserna förvisso vill se många förändringar, men främst inom ramarna för det existerande politiska systemet. Det är inte rimligt att tro på revolution då befolkningen upplever att såväl inkomsterna som demokratinivån ökar, samtidigt som allmänna tjänster som hälso- och sjukvård blir allt bättre. Vidare ser även kineserna själva på inhemsk aktivister med misstro. I Kina finns ingen förkämpe som likt Nelson Mandela eller Vaclav Havel har lyckats vinna allmänhetens stöd.

Ringen pekar främst på myndigheternas totala dominans och kontroll som anledning till att demokratiska reformer är osannolika. Djupt rotade egenintressen gör att partiets självbevarelsedrift är lika stark som någonsin. Men medan Kinas regim idag främst agerar för att säkra sin egen fortlevnad, så varnar Ringen för att Xi Jinpings mantra om ”den kinesiska drömmen” kan anta formen av en ideologi.

En ideologi är, enligt Ringen, vad som skiljer en repressiv stat från en fasciststat. Efter att Mao Zedong gick ur tiden har kommunism som tankeprojekt sedan länge upphört. Men om Kina i ljuset av utmaningar som långsammare ekonomisk utveckling formar en ny ideologi, så kan landet tack vare sina resurser utvecklas till en ”perfekt fasciststat”, konstaterar Ringen, och tillägger att ingen kan förutspå följderna av detta. 🌸

Joje Olsson

THE DICTATOR'S DILEMMA
THE CHINESE
COMMUNIST PARTY'S
STRATEGY FOR SURVIVAL
BRUCE J. DICKSON
Oxford University Press 2016

THE PERFECT DICTATORSHIP
CHINA IN THE 21ST CENTURY
STEIN RINGEN
Hong Kong University Press 2016

Jan Morris: hemma bäst.

FOTO: COLIN MCPHERSON / GETTY IMAGES

Rätt kropp på rätt plats

BIOGRAFI

Hon har kallats jetålderns Flaubert och framröstats som en av Storbritanniens främsta efterkrigsförfattare. Hon är eller har varit historiker, officer, stjärnjournalist, äventyrare, belletrist, och stadslivets benådade skildrare. Mitt i livet tog hon dessutom klivet från man till kvinna.

Jan – tidigare James – Morris, är årsbarn med drottning Elizabeth och nu alltså inne på sitt tionde decennium. För att fira detta har hennes tidigare förläggare Derek Johns skrivit en ömsint tematisk biografi betraktad genom alla hennes böcker, som har kommit ut i en strid ström alltsedan 1950-talet. Boken innehåller också Morris egna illustrationer.

Jag träffade Jan Morris för första gången en solig junidag för tolv år sedan, då hon bjudits in till Engelsbergsseminariet för att tala om "Late Beauties of the British Empire". Hon hade tillsammans med sin partner Elizabeth på egen hand kört familjens Subaru hela vägen från huset Trefan Morys i nordvästra Wales till Avesta

Herrgård i södra Dalarna. (Morris älskar bilar och är, enligt Johns, en baddare på att ta kurvor ännu vid 90 års ålder.) Som gäst var Jan förtjusande, oavbrutet vänlig och översvallande tacksam över att få besöka Sverige, trots att hon inledningsvis via e-post hade spelat svårflörtad. Med glada röda pärlor hängande om halsen inspekterade hon oss alla nyfiket och lekfullt. Allt var "terribly exciting!". Under hennes eleganta eloge till det forna brittiska imperiet satt publiken som trollbunden i den kvava eftermiddagshettan. Hon avslutade föredraget – "Louise, I won't go a second over 25 minutes" – med en klunk vatten, varefter hon plötsligt sken upp och utbrast, "Oh, gin!" till alla svenskers häpnadshärförelse.

James Morris föddes i Somerset 1926 – precis i tid för att hinna se skolkartan vara färgad brittiskt röd från pol till pol – som son till en engelsk mor och en walesisk far. Han antogs tidigt som en så kallad choral scholar (ett körsångarstipendium) vid Christ Church i Oxford, vilket lade grunden till en livslång kärlek till katedraler – och till universitetsstaden. Morris läste vidare på Lancing College, men

vantrivdes och hoppade snabbt av för att 16 år gammal bli knattereporter på Bristols Western Daily Press. Ett år senare tog han värvning i 9th Queen's Royal Lancers.

På vägen ner till Palestina kommenderades han plötsligt att under några välsignade veckor på våren 1946 sköta Venedigs motorbåtstrafik. Alla de bästa hotellen och båtarna hade efter krigsslutet tagits över av den brittiska armén. Det är svårt att föreställa sig ett mer lockande uppdrag för den unge Morris. Venedig var då praktiskt taget övergivet, inte en turist så långt ögat nådde och kanaler och piazzor låg öppna och inbjudande. "Well, someone had to do it", konstaterar hon förnöjt i efterhand. Senare, 1960, kom bässtäljaren *Venice*, en lovsång till staden, dess historia och arkitektur, dess unika geografi, skönhet och stämning.

19 år gammal kommer Morris till Mellanöstern. Han tjänstgör som underrättelseofficer i Gaza och blir ögonvittne till det brittiska mandatets slutas. Det är en orolig tid, med arabiska upplopp, judiska terrorgrupper, bombattentatet mot det brittiska högkvarteret på King David Hotel samma år och mordet på lord Moyne och Folke Bernadotte. Det är också nu som Morris intresse för arabvärlden väcks. Efter kriget, och nygift med Elizabeth, svarar han på en jobbannons för brittiskägda Arab News Agency och blir placerad i Kairo. Flera böcker följer om den brittiska närvaron i regionen, till exempel *The Hashemite Kings*, och *The Market of Seleukia* med Egyptens president Nasser i huvudrollen.

I sin studie beskriver Johns omsorgsfullt de olika perioderna i Morris liv: det arabiska, journalistiken, resandet, det walesiska, och så vidare. Allt hon skriver präglas av en fenomenal förmåga att locka med sig läsaren på upptäcktsresan. Man tas i hand och ombuds vänligt att kika i en viss riktning för att tillsammans med Morris beundra stiliga stadssiluetter, hisnande skyskrapor, blånande bergskedjor eller ulliga fårsckockar.

Vällustigt, närmast hämningslöst, bekänner Morris sin svaghet för den brittiska militärens aura av heder, mod och självdisciplin, liksom för den pompa och ståt som tillhör imperiet och kungahuset, samtidigt som hon är en passionerad republikan. Paradoxen är inget problem, den ingår i Morris världssyn. Men det är alls ingen imperialist som skriver utan snarare en hopplös – lyckligt hopplös – romantiker.

Ingenstans framkommer detta drag tydligare än i Morris personliga hyllning till det brittiska imperiet, dess uppgång och fall. *Pax Britannica*-trilogin utgår från året 1897, då drottning Victoria firar sitt

60-årsjubileum på tronen och imperiet befinner sig på sin absoluta höjdpunkt. I levande detalj skildras den makalösa, överdådiga, framgångsrika, militäriskt självsäkra, ärofyllda och alltid lika stiliga (framförallt flottan är Morris svag för), och bitvis brutala, brittiska kolonialhistorien. Erövringarna sträckte sig från Nordamerika, Västindien och Gibraltar, genom stora delar av Afrika, Mellanöstern, Afghanistan, Pakistan och Indien, till Singapore, Hongkong och Australien. Britternas självpåtagna civilisationsuppdrag ackompanjerades av ett alltid lika högtidligt, teatraliskt och rojalistiskt ceremoniel. Och Morris njuter av spektaklet.

Ett större imperium än det brittiska har världen aldrig skådat. När det var som störst, omfattade det en fjärdedel av jordens yta och en tredjedel av dess befolkning. I slutet av *Heaven's Command* summerar Morris imperiets båda sidor:

"In this heyday of their power they were behaving below their own best standard, but they remained as a whole a good-natured people. Their chauvinism was not generally cruel. Their racialism was more ignorant than malicious. Their militarism was skin-deep. Their passion for imperial grandeur was to prove transient and superficial, and was more love of show than love of power. They had grown up in an era of unrivalled national success, and they were displaying the all too human conceit of achievement."

Få journalister får tillfälle till ett äkta scoop. Morris lyckades med två stycken, båda sensationella. Först fick han,

"Få journalister får tillfälle till ett äkta scoop. Morris lyckades med två stycken, båda sensationella."

som ende reporter, följa med sir John Hunts expedition som tillsammans med Edmund Hillary och sherpan Tenzing Norgay besteg Mount Everest. Konkurrensen om att få rapportera nyheten att britterna hade nått världens högsta bergstopp var stenhård. Många listiga förberedelser krävdes. Men i början av juni 1953, genom en hemlig telegramkod och med hjälp av ett band nepalesiska springare, fick Morris iväg glädjebudskapet via den brittiska ambassaden i Katmandu till *The Times* i London, dagen före Elizabeth II:s kröning. Detta sammanträffande gav Everest-bedriften en nästintill mytisk innebörd för britterna.

"Vi kunde sova gott den natten", lär prins Philip ha sagt. Morris egen minnesbild är full av spänning och romantik, med unga nepaleser som vinkande rusar utför Himalayas bergssluttningar i gryningen. "Only I knew! Britain was on top

Suezkrisen: ett tvättäkta scoop.

FOTO: GETTY IMAGES

of the world... but I thought it was the end of something." Melankolin är aldrig långt borta.

Under Suezkrisen i oktober 1956 gör Morris ett sensationellt avslöjande. Egyptens president Nasser får geopolitiken i gungning genom att nationalisera den fransk-engelska Suezkanalen. Den nyss tillträdde premiärministern Anthony Eden blir rasande. Efter flera månaders resultatlösa förhandlingar bestämmer man i maskopi med Israel att israeliska trupper ska gå in i Egypten och på så vis ge brittisk och fransk militär den ursäkt som behövs för att kunna ockupera Suez "i fredsbevarande syfte". Israel belönas för insatsen med fransk kärnvapentechnologi.

Morris åker i israelisk stridsvagn genom Sinai, nu som korrespondent för *The Manchester Guardian*. Han hade av principiella skäl sagt upp sig från *The Times*, vars chefredaktör sir William Haley lovat Eden att avstå från att kritisera invasionen. I Suez blir Morris vittne till

en kolossal förödelse. Den strikta censuren tvingar honom till Cypren för att få iväg sitt telegram. Vål där slår han sig i slang med franska flygare på den brittiska flygbasen Akrotiri, som utan omsvep berättar att de har understött den israeliska invasionen och bombat Egypten med napalm. Nyheten blir en internationell skandal, men den brittiska regeringen dementerar. Den annars så oklanderliga *The Times* tappade i upplaga under krisen samtidigt som *The Guardian's* nye chefredaktör Alastair Hetherington klarade sitt elddop. Den koleriske Eden fick avgå tre månader senare.

Av alla Morris äventyr och alla exotiska platser hon besökt är ändå resan i boken *Conundrum* från 1974 den mest remarkabla.

Utan att någonsin bli

alltför intim ger Morris oss en imponerande osentimental skildring av sin extraordinära belägenhet – att ha fötts med en kvinnas själ i en mans kropp. Vi får följa James från barndomens funderingar i Somerset under moderns piano ("I ... should really be a girl") via skola, militärtjänst, yrkesliv, romanser, äktenskap och fem barn till de svåra prövningarna med år av hormonbehandlingar och slutligen operation i Casa Blanca 1972. Familjen står trots omvandlingen förbluffande stadig. Jan och Elizabeth tvingas ta ut skilsmässa, men ingår, efter det att det blir lagligt i Storbritannien, ett civilt partnerskap 2008.

Hon betraktar sig själv med en uppfriskande klar och uppriktig förundran. Tänk att man kan vara född i fel kropp och tänk att det går att hamna i rätt kropp, efter 40 år!

Jan Morris känner igen en god historia när hon ser den – och inte minst är hon själv en sådan. Derek Johns har i och med Ariel velat skriva just denna fabulösa historia. Han ger oss sin redogörelse för Morris liv, leverne och framförallt den stortartade litterära gärningen. Den är färgad av en varm beundran, som ingen kan klandra honom för. Vi läsare får ändå en fin bild av Morris livslånga äventyr. Jag ger dock inte mycket för Johns försök att uppvisa skillnader mellan James och Jan Morris skrivande. Det blir en aning tillkämpat och amatörpsykologiskt. Vad Johns däremot gör med heder är att redovisa den allt annat än sympatiska synen på svarta afrikaner under apartheid som återfinns i *South African Winter* från 1957. Morris kallar idag boken "generande men profetisk" och Johns håller med om att verket inte tillhör hennes bästa. Samtidigt gör han oss uppmärksammade på att det är lätt att kritisera ett halvt sekel gamla åsikter, inte minst när de finns i tryck.

Biografen ger ett finkänsligt porträtt av en av vår tids mest mångsidiga författare. Vi påminns om hennes förmåga att på kornet fånga människor från Gandhi till Eichmann – och hennes suveräna blick för topografins själ och melankolins landskap. Man längtar allt som oftast till hennes egna böcker, och till den mästerverliga historieberättare hon är. 🌸

Louise Belfrage

ARIEL
A LITERARY LIFE
OF JAN MORRIS
DEREK JOHNS
Faber & Faber 2016

Ryska revolutionen: gjorde rejäl skillnad.

FOTO: WIKIMEDIA COMMONS

läggas på hög som ojämlikheten tog fart på riktigt. Från Indusdalens, Mesopotamiens och Nildeltats kulturer till vår tid har ekonomisk ojämlikhet varit beständig, och i den mån den har reducerats har det alltid skett med våld. Scheidel identifierar fyra orsaker till utjämning som ständigt återkommer i historien och som han kallar för ojämlikhetens fyra ryttare: krig, epidemier, revolution och statskollaps.

Efter varje katastrof har ojämlikheten av olika anledningar återhämtat sig. Scheidel hävdar att ojämlikhet är ett resultat av ekonomisk tillväxt och så kallad "rent-seeking", det vill säga: när en individ försöker tjäna pengar på sin rikedom utan att skapa nytt värde. I Europa har ojämlikheten under historien nått tre toppar med djupa dalar däremellan. När romarriket kollapsade, i samband med bland annat svåra pestepidemier, försvann inte bara en civilisation utan även den ojämlikhet som den hade byggt upp. Under den tidiga medeltiden byggdes välståndet, och därmed även ojämlikheten, upp igen för att drastiskt reduceras i och med digerdöden i mitten av 1300-talet. Därefter inleddes en ny lång tillväxtperiod som kulminerade vid första världskrigets utbrott. Idag befinner vi oss på en ny topp som motsvarar 1929 års nivå och som ser ut att bli historiskt hög om inget dramatiskt inträffar.

I de flesta fall av statskollaps har ojämlikheten minskat genom att alla fått det sämre ställt, dock har de rika fått det sämst relativt sett eftersom de har haft mest att förlora. Scheidel vaskar fram slående exempel ur sitt hisnande material, ibland även med träffande anekdoter. Vid romarrikets fall hade den rika klassen förlorat så mycket att aristokraterna tvingades be påven om almosor. I kölvattnet av epidemier skedde dock alltid en markant höjning av de fattigas levnadsstandard eftersom priset på arbete sköt i höjden. Efter såväl digerdöden som de epidemier som spanjorerna introducerade i Latinamerika mer än fördubblades de överlevande arbetarnas reallöner. I Europa återställdes inte det ojämlika förhållandet förrän i slutet av 1500-talet, ungefär 250 år efter att pesten bröt ut.

Krig utjämnde under större delen av historien ojämlikheten hos den besegrade och ökade den hos segraren eftersom den segrande eliten konfiskerade den besegrade elitens rikedom. Det var först i och med 1900-talets totala krig som kapital förstördes i alla deltagarländer och alla blev förlorare. Utjämning av revolutioner är i sin tur ett relativt sentida fenomen. Bondeuppror

Omfördelning och katastrofer

EKONOMISK HISTORIA

När Oxfam tidigare i år meddelade att åtta personer äger lika mycket som den fattigaste hälften av jordens befolkning blev reaktionen mest ett pliktskyldigt ojande. Det var bara ytterligare en påminnelse om en trend som obönhörligt fortsätter i samma riktning. Samtidigt har ojämlikhet blivit en het politisk potatis. Sedan finanskrisen 2008 har den seglat upp som en av de viktigaste politiska frågorna, framförallt i USA. Ojämlikhet har även uppmärksamats inom akademien av namnkunniga forskare som Thomas Piketty, Branko Milanovic och Göran Therborn. Det senaste bidraget till detta växande forskningsfält är Walter Scheidels *The Great Leveler*.

Scheidel är professor i klassisk historia vid Stanford i USA, och hans utblick över ämnet är som man kan vänta sig bred. Ambitionen är att, inspirerad av Pikettys *Kapitalet i tjugoförsta århundradet*, utforska

hur ojämlikhet har sett ut under hela mänsklighetens historia och framförallt hur den har reducerats. Detta görs genom att sammanställa Ginikoefficienter, som vanligen används för att mäta avståndet mellan de rikaste och de fattigaste vad gäller inkomst och kapital, samt genom att mäta de allra rikaste människornas andel av de sammanlagda resurserna. Med tanke på de historiskt avlägsna samhällen som analyseras går det att fråga sig hur precis den här metoden är. Scheidel erkänner också att det är svårt att urskilja mer än suddiga bilder av tillståndet i stenålderssamhällen. Ofta utgörs empirin av skillnader mellan husgrunders storlekar i arkeologiska utgrävningar.

I plikttrögen kronologisk ordning börjar Scheidel med att utröna huruvida ojämlikhet existerar hos olika arter av apor, och därifrån går det sedan vidare till Homo sapiens och jägar- och samlarsamhällen. Här rådde ofta en hög grad av jämlikhet. Det var i samband med att människan blev bofast och ägodelar och rikedom började

lyckades sällan åstadkomma något annat än kortvariga marginella förändringar innan de blev brutalt krossade. Först i och med franska revolutionen uppnåddes en viss utjämning. Men den faktiska minskningen av ojämlikheten var liten jämfört med de ryska och kinesiska revolutionerna. Lenin och Mao Zedong åstadkom en utjämning som saknar historiskt motstycke. Det skedde genom likvideringen av hela klasser, såsom kulaker och "jordägare", vars definitioner var elastiska och ibland innefattade vanliga bönder som bara hade det marginellt bättre ställt än andra.

Med detta ständiga fokus på våld kan man fråga sig hur det kommer sig att västvärlden har lyckats bygga upp relativt stabila välfärdsstater. Är inte det ett bevis för att man kan reducera ojämlikhet på fredlig väg? Scheidels bok visar att så inte är fallet. Det intressantaste avsnittet berör vad som i forskningen kallas "The great compression", det vill säga: den period som sträcker sig från 1914 till slutet av 1970-talet. Under denna period sjönk ojämlikheten till en nivå som världen inte sett sedan tiden efter romarrikets fall. Första världskriget tvingade europeiska regeringar att för första gången införa flera progressiva skatter, något som tidigare inte hade existerat, för att kunna mobilisera och underhålla arméerna. Därmed utvidgade man staten drastiskt. I många länder behöll man flera av de utjämnande systemen efter kriget, bland annat på grund av det hot man såg i ryska revolutionen. Detta kausala samband mellan allmän krigsmobilisering av medborgare (till skillnad från yrkessoldater) och ekonomisk utjämning identifierar Scheidel även i det antika Greklands statsstatssystem.

I och med andra världskriget inleddes en ny utjämningsfas. Sverige, som ju aldrig drabbades direkt, expanderade försvarsbudgeten åttafaldigt under det att kriget pågick. De uppoffringar som befolkningen tvingades till gjorde att socialdemokraterna efter kriget föreslog ett program som i princip behöll den expanderade krigsstaten intakt för att utjämna de ekonomiska skillnaderna. Plötsligt låg det i allas intresse att bekämpa klassklyftor och socialdemokraterna kunde påbörja sitt stora välfärdsprojekt. Sverige är ett tydligt exempel på att även en relativt liten krigsmobilisering kan vara tillräcklig för att förändra såväl den ekonomiska infrastrukturen som den politiska viljan och uppnå det väljarstöd som krävs för att en progressiv politik ska bli attraktiv, menar Scheidel. Det svenska folkhemmet och andra europeiska välfärdsstater måste alltså förstås som direkta konsekvenser av kriget. Men ekonomisk utjämning var även ett sätt att motverka krigiska tendenser

Folkhemmet: en konsekvens av kriget.

hos de besegrade eliterna. I Japan byggde USA upp en välfärdsstat som framtog eliten i princip all ekonomisk makt med det uttryckliga motivet att hindra denna grupp från att inleda ett nytt expansivt projekt.

Utöver den socialdemokratiska viljan att kompensera folkets uppoffringar skulle man kunna tillägga att det i flera länder blev direkt nödvändigt för kapitalister att acceptera kompromisser med arbetarrörelsen, dels därför att Europa befann sig i ett revolutionärt läge då motståndsrörelserna i flera ockuperade länder fortfarande

"Det svenska folkhemmet och andra europeiska välfärdsstater måste alltså förstås som direkta konsekvenser av kriget."

de var beväpnade och till viss del stöddes av Sovjetunionen, dels därför att många kapitalägare hade kollaborerat med de tyska ockupanterna och därmed var moraliskt diskrediterade, dels därför att det framstod som nödvändigt för att undvika den sociala och politiska oro som hade utlöst kriget. Denna diskussion hade kunnat vara betydligt mer djuplodande, även om Scheidel flera gånger återkommer till hur Sovjetunionen indirekt har utjämnat klyftorna i Europa.

Men när han ska förklara hur denna unika utjämningsperiod tog slut uppenbaras svagheten i hans angreppssätt. 1983 var brytpunkten i de flesta europeiska länder då ojämlikheten började stiga igen. I USA skedde det redan i början av 1970-talet. Scheidel pekar på skattesänkningarnas och avregleringarnas

betydelse för detta. Men med hans klassisk-historiska blick framstår dessa som naturliga händelser som inträffar eftersom de alltid har inträffat genom historien. Politisk agens spelar en liten roll i hans värld, det viktiga är hur saker och ting faller ut på en kurva över en femhundraårsperiod. För någon som säger sig vilja bekämpa ojämlikhet har Scheidel en märkligt opolitisk förståelse av vilka moderna mekanismer som krävs för att såväl öka som minska den.

Detsamma gäller dess politiska konsekvenser. Ojämlikhet leder till lägre tillväxt men inte nödvändigtvis till revolution eller krig, hävdar han. Det må så vara, Storbritannien hade en av de högsta Gini-koefficienter som har uppmätts vid flera sekelskiftet utan något större rabalder. Men det utesluter inte att ojämlikhet skapar missnöje och grogrund för mer subtila politiska förändringar, och som även kan ta sig våldsamma uttryck i ett senare skede. Det är, till exempel, svårt att se det som en slump att någon som Donald Trump valdes till USA:s president i just detta historiska läge. Dessutom saknar jag en kritisk diskussion om vad ojämlikhet faktiskt innebär för människor i produktionssystem som är så olika som slavekonomier, feodalism och kapitalism. För Scheidel verkar mänsklig ekonomisk aktivitet ha fungerat på i princip samma sätt sedan man började handla med snäckskal.

Hur är det då med Latinamerika? Har inte de senaste decenniernas rosa våg kraftigt minskat klyftorna utan våld? Scheidel tillstår att det är det enda exemplet på fred-

lig utjämning som eventuellt skulle kunna framhållas. Men han visar också att den faktiska utjämningen inte har varit så stor som den kan framstå som. Trots att bidrag som det brasilianska Bolsa Familia har nått ut till en stor del av befolkningen, har effekten på omfördelningen varit låg jämfört med efterkrigstidens Europa och USA.

I det sista kapitlet gör Scheidel en framtidsförutsägelse. Inga tecken syns på att ojämlikheten kommer att minska inom överskådlig framtid. De fyra ryttarnas våldsamma omstörtningar lyser med sin frånvaro eftersom de alla, utom epidemier, har blivit omoderna. Det enda tänkbara scenariot skulle vara ett fullskaligt kärnvapenkrig mellan USA och Kina, något som inte förefaller vara särskilt aktuellt. Istället tror han att ökad ekonomisk globalisering, tillväxt och invandring >>

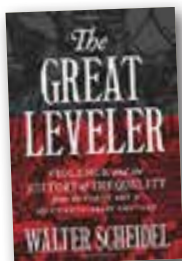
Ojämligheten idag: minskar inte.

FOTO: GETTY IMAGES

kommer att fortsätta öka ojämlikheten. Teknologiska framsteg inom genteknik gör även att risken för en framtida genetiskt kodad ojämlikhet inte går att avfärda, hävdar han. Men är inte klimatkrisen en potentiell, extern faktor som kommer att tvinga de rika länderna att än en gång leda in samhället på en utjämnande väg av ren självbevarelsesdrift? Scheidel nämner den överhuvudtaget inte. Hans historiefatalistiska perspektiv medger inget utrymme för möjligheten att människor på demokratisk och fredlig väg helt enkelt väljer att reducera ojämlikheten.

The Great Leveler är en faktsäckad och tungläst statistisk *tour de force*, som lyckas med konststycket att framstå som extremt relevant och ganska intetsägande på samma gång. För den som är intresserad av hur jordfördelningen såg ut under Tangdynastin eller hur den ekonomiska eliten agerade under Aztekriket – eller för den delen hur de moderna välfärdsstaterna uppstod – är det rekommenderad läsning. Söker man en mer politiskt pikant diskussion om vad ojämlikhet har inneburit historiskt och för vår egen tid, får man leta på annat håll. ✖

Jonas Elvander

THE GREAT LEVELER
VIOLENCE AND THE
HISTORY OF INEQUALITY
FROM THE STONE AGE
TO THE TWENTY-FIRST
CENTURY
WALTER SCHEIDEL
Princeton University Press
2017

FOTO: TT

Inom aristokratin fanns hopp om att fascisterna skulle ge dem makt och ställning tillbaka.

Bruna skjortor, blått blod

HISTORIA

Att delar av den tyska högborgerligheten och den intellektuella eliten under 1900-talets första decennier fascinerades av totalitära ideologier, är ett väldokumenterat faktum. Även den tyska adeln, i likhet med spillrorna av den habsburgska aristokratin, engagerade sig på sina håll i högerradikala och fascistiska strömningar, vilket emellertid är ett något mindre kartlagt faktum. Vad gäller de mest utmärkande högättade representanterna, har det tvärtom varit populärt att särskilt lyfta fram de goda exemplen, såsom de envetna Hitlermotståndarna Kurt von Hammerstein och bröderna Claus och Berthold von Stauffenberg.

I den tyska, men sedan länge i England verksamma historikern Karina Urbachs uppmärksammade bok *Go-Betweens for Hitler* – som nu också kommit ut på tyska under titeln *Hitlers heimliche Helfer. Der Adel im Dienst der Macht* – presenteras tills nu delvis okända uppgifter om hur såväl tyska som brittiska medlemmar ur högadeln bidrog till Nazi-Tysklands hemliga och inofficiella diplomati.

Detta i sig är inget historiskt sprängstoff, men när Urbach vecklar ut den europeiska aristokratis transnationella nätverk av nazistiska sympatisörer och understödare av Hitlers politik, kastar hon nytt ljus över själva omfattningen av nazifierade ädlingars roll som hemliga förhandlare. Med list och charm och med den tydliga intentionen att bakom kulisserna köpslå med och värva

nazisympatisörer bland den europeiska eliten lyckades man rentav komma rätt långt in i de europeiska kungahusens gemak, inklusive de svenska.

Bland annat redogör Urbach för de i allt väsentligt goda relationerna mellan det svenska kungahuset och nazityska attachéer. Hertig Carl Eduard von Sachsen-Coburg und Gotha (drottning Victorias barnbarn och vår egen Carl XVI Gustafs morfar) var SA-Obergruppenführer, nazistisk politiker och en av Hitlers mest betrodda medlare. Hans äldsta dotter Sibylla var gift med prins Gustaf Adolf.

Hur kunde det då komma sig att så pass många ädelborna, däribland prinsar och prinsessor, var villiga att agera kurierer och mellanhänder i Hitlers tjänst? Och varför utnyttjade den antisemitiske gaphalsen Hitler just aristokraterna som medlare? Relationen mellan den storhetsvansinnige och framförallt ofrälse österrikiske korpralen och den förfinade, traditions-tyngda och bördsstolta adeln synes vid en första anblick ju vara fullkomligt otänkbar och bisarr. Varför höll sig Hitler inte till internationellt inflytelserika och ledande familjemedlemmar ur mäktiga industriimperier som Thyssen och Krupp? Av flera anledningar, svarar Urbach – såväl rationella som irrationella.

I själva verket hade aristokratin alltså den första världskrigets slut varit något av Hitlers allierade, som tillsammans med inflytelserika grupperingar inom den högborgerliga intelligentian redan hade hjälpt honom att göra social karriär. För de högre ståndskretsarna innebar en stark Hitler framförallt ett betryggande bålverk mot såväl bolsjevismen – som man hade legitima skäl att frukta alltså sedan den ryska oktoberrevolutionen 1917 – som mot Weimarrepublikens oreda och socialt nivellerande parlamentarism.

Valet mellan fascism och kommunism var för de allra flesta inom högadeln enkelt. Följande uttalande av Marie av Edinburgh, Rumäniens drottning, kan möjligen betraktas som representativt för

”För de högre ståndskretsarna innebar Hitler ett bålverk mot såväl bolsjevismen som Weimarrepublikens oreda.”

hennes sociala skikt under den tidiga mellankrigstiden: ”Fascismen, om än en diktatur, ger utrymme åt utveckling, skönhet, konst, litteratur, socialt liv, stil och klarhet, medan bolsjevismen innebär en likriktning av allt.” Vad den försvagade aristokratin vid den här tiden alltså lockades av, var tanken på att de första fascistiska regimerna i Italien och Ungern åter skulle inlemma den gamla nobla eliten i

maktsystemet och ge den en ny relevans.

Ett annat skäl till Hitlers uppvaktning av adeln var att han trots allt inte var helt immun mot den ridderliga glansen i gamla högättade familjenamn. Han var heller inte obekant med det faktumet att just den brittiska aristokratin och dess hermetiska kungliga sfär inte bara hade det allra högsta anseendet inom den europeiska noblessen, utan också var alltför svårgenomtränglig för officiella diplomatiska tjänstemän, varför informella kontakter bland kungligheters egen blåblodiga klass krävdes. Dessutom visste Hitler att utnyttja den klara fördelen att ett flertal medlemmar av den tyska högadeln ju också var släkt med den brittiska kungafamiljen.

Det mest passande med de tyska aristokraternas inofficiella kontakter med sina brittiska likar var annars att de till skillnad från allt umgänge via de ämbetsmässiga kanalerna slapp alla granskande blickar på sig. Därutöver litade Hitler länge inte på sina egna diplomater, och beklagade sig över att utrikesministeriet inte var ”tillräckligt nazifierat”. Han föredrog därför högerradikala aristokrater, som i lugn och ro kunde sättas in för att lösa diplomatiska kriser mellan länder eller etablera nya förbindelser för framtida mellanstatliga samarbeten. Att det hörde till adelsståndets självklara bildning att behärska ett flertal språk var ju ytterligare en utmärkt egenskap som gjord för medlarupdrag.

Det var i den här miljön som högadliga figurer satte sin diplomatiska begåvning på prov. Urbach närstuderar framförallt två långtgående och nazifierade aristokrater: ovan nämnde hertig Carl Eduard von Sachsen-Coburg und Gotha samt den ingifta prinsessan och judinnan (!) Stephanie von Hohenlohe, en eldig och livsfarlig femme fatale.

Tack vare sitt högre stånd rörde sig de medlande överklassarna naturligt på den internationella arenan, där man under såväl mellankrigstiden som under krigsåren bearbetade högdjur ända upp till den aristokratiska världens mest begärliga

mål: huset Windsor. Här lyckades man särdeles väl med hertigen av Windsor, som i likhet med vår egen Gustaf V lyckönskade Hitler i olika sammanhang; den senare i ett personligt brev där Führern – en smula för tidigt, skulle det ju visa sig – tackades för beslutet att slå ned bolsjevismens ”pest”.

Det är tack vare en formidabel källkritisk prestation som Urbach har kunnat

Svenska kungligheter och Hermann Göring.

FOTO: TT

publicera den här fascinerande och detaljerade historien om prominenta aristokraters och kungligheters systematiska samverkan i högerextrema och nazistiska nätverk. Hennes idoga grävande i en rad länders statliga och privata arkiv har minsann gett resultat, även om det sannolikt hade blivit än intressantare om inte The Royal Archives i Windsor (liksom för övrigt Slottsarkivet i Stockholm) valt att sekretessbelägga alltför känsligt material från den här perioden.

De kungliga hemligstämplarna är fullt förklarliga med tanke på de bevis på samröre mellan kungahuset och högt uppsatta nazister som trots allt har läckt ut och styrkts. Bland annat hänvisar Urbach till det numera berömda indirekta beviset på att nämnde hertigen av Windsor (alltså den abdikerade kung Edvard VIII) för en spansk diplomat sommaren 1940 yttrade sin förhoppning om tyska bombanfall mot England – en gravrande och besynnerlig önskan som slog in två veckor senare.

Förvisso säljer Hitlers namn ännu som smör i solsken, men här skvallrar Urbachs boktitel bara om innehållet i studiens andra hälft. Bokens första halva granskar nämligen europeiska ädlingar och kungligheter som redan under första världskriget deltog som mellanstatliga medlare och diplomater. Den aristokratiska och

>>

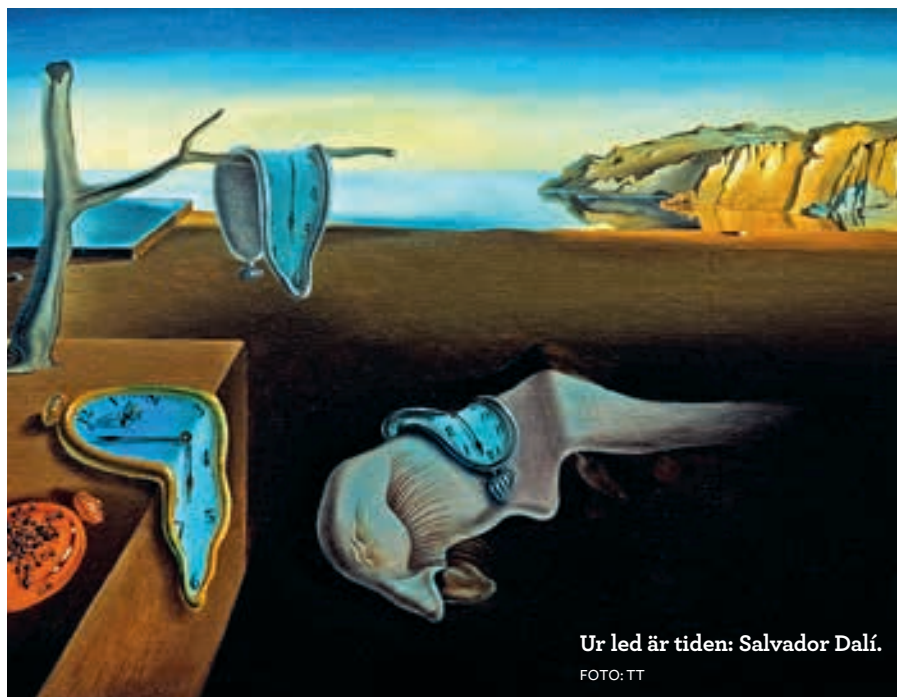
kungliga världen fungerade då ännu som ett slutet socialt ekosystem, och under kriget fick denna transnationella elit desperat kämpa för att upprätthålla sitt inflytande i en orolig värld genom att försöka stärka de inbördes släkt- och vänskapsbanden över nationsgränserna. Just den hållningen, att klass gick före statstillhörighet, fick många adliga familjer under den chauvinistiska krigshetsen bittert betala för i form av hotfulla anklagelser om fosterlandsförräderi.

Efter långa utläggningar om den europeiska aristokratis genealogiska ordning, språkbruk och sociala koder, återger Urbach här i detalj ett virrvarr av bördsstolta pakter, skandalartade mesallianser och tillfälliga uppgörelser mellan ministrar och pressade prinsar. Grundtonen i ståndspersonernas brev och interna meddelanden vittnar framförallt om en genuin fruktan för sitt liv, i synnerhet efter nyhetsbulletinernas besked om tsarfamiljen Romanovs fatala öde i det revolutionära Ryssland 1918. Rädslan var i högsta grad befogad – redan samma år var såväl de tyska och österrikisk-ungerska kejsardömena som ett par centraleuropeiska kungadömen ett minne blott.

Än idag ignorerar historiker Hitlers systematiska bruk av inofficiella medlare och ombud, skriver Urbach, som i denna urakrlåtenhet anar en viss inskränkt och akademisk snobism. ”Eftersom den informella medlande verksamheten sköttes av ’amatörer’, det vill säga icke-professionella, har den helt enkelt avskrivits av forskare i diplomatisk historia”, menar hon. Att Urbach själv med all önskvärd tydlighet lyckats leda i bevis att Hitlers officiella diplomati inte räcker för att förklara den nazistiska utrikespolitiken, torde under alla omständigheter stå bortom allt tvivel. ✨

Martin Lagerholm

**GO-BETWEENS
FOR HITLER**
KARINA URBACH
Oxford University
Press 2015

Här och nu

PSYKOLOGI

Någon gång i 1000-talets eller 1100-talets Europa inleddes en utveckling som med tiden skulle få djupgående effekter på européernas mentalitet: tidens mekanisering. Då fick solur, timglas och vattenur konkurrens av det mekaniska uret. Klostren gick i täten för denna utveckling. Munkarna behövde exakta klockslag för bön och gudstjänst. Och kraven på exakthet växte som bekant med tiden. Fabriker och maskiner fungerade bäst med noggrann schemaläggning, och till havs krävde navigeringen nya och pålitligare kronometrar. I *La bête humaine* (Människans lägre jag) skildrar Émile Zola nymodigheten med en tidtabell för tågen mellan Le Havre och Paris. För att trafiken skulle flyta måste det till exakta avgångs- och ankomsttider som 16.23 eller 20.05.

Anpassa dig. Passa tiden. Den obönhörliga, objektiva maskintiden tickar på, alltid i samma hastighet. Vår privata upplevelse av tid är annorlunda; tiden kan masas fram oändligt långsamt eller rusa iväg. Och det finns ingen inre kroppssignal som säger att nu går tåget för nu är klockan 16.23.

Upplevelsen av tid är i själva verket oupplösligt förbunden med vårt självmed-

vetande – ja, med livet självt. *Vi är tid*, hävdar Marc Wittmann, forskare vid Institut für Grenzgebiet der Psychologie und Psychohygiene i Freiburg. Vad han menar det utvecklar han i boken med titeln *Felt Time*. Wittmann summerar på ett lättfattligt sätt de senaste decenniernas forskning om vårt förhållande till tid, ett område till vilket han själv också bidragit med egna rön.

Det är viktigt att skilja mellan förnummen tid och uppskattad tid – och då finner sig genast frågan om vi verkligen kan förnimma tid i samma mening som man förnimmer en beröring eller ett synintryck. Det kan vi inte eftersom vi saknar ett sinnesorgan specialiserat för tidsregistrering. Det betyder dock inte att den inre tiden är illusorisk. Den gör sig påmind när vi har den som närmast inpå oss: i nuet. Ögonblicket är mer än en blinkning. Att uppleva ett ögonblick *tar tid* – maximalt tre sekunder. Utan denna utdragna närvaro kan vi inte uppfatta sammanhang, till exempel en melodi eller innehållet i ett visst yttrande. Tiden ger mening. Man har till och med visat att både talare och lyssnare buntar ihop den språkliga informationen i segment om cirka tre sekunder.

Naturligtvis finns det sammanhang som kräver en vidare tidshorisont än så

för att bli begripliga. Dessutom är ju nuet – tresekundersfönstret – ständigt i rörelse. Det vi precis har lyckats uppfatta har därmed hunnit bli förflutet. Korttids- och arbetsminnet hjälper oss att hålla kvar händelser som ligger några minuter bakåt i tiden. Vi har en känsla av kontinuitet som är viktig för jagupplevelsen. Närvaro-upplevelsen är således kort; när det gäller att uppskatta ännu längre tidsrymder är vi hänvisade till långtidsminnet.

Då visar det sig att våra bedömningar sällan stämmer överens med vad den objektiva tiden visar. Tiden kan kännas olidligt lång medan vi väntar på att ljuset ska slå om vid ett övergångsställe – det känns ofta som betydligt längre än den minut det faktiskt handlar om. Desto snabbare flyr tiden när vi ser en underhållande scenföreställning. Skillnaden är att vi inte tittar på klockan eller är medvetna om tiden i det senare fallet. Annorlunda förhåller det sig när vi efter hand bedömer varaktigheten, något som brukar kal-

”Tiden kan kännas olidligt lång medan vi väntar på att ljuset ska slå om vid ett övergångsställe.”

las tidsparadoxen. Vi minns många engagerande detaljer i föreställningen vi såg och då ter den sig mycket lång.

Paradoxen dyker också upp i hur man uppfattar tid i olika åldersgrupper. I barn- och ungdomen rusar livet på med ständigt helt nya erfarenheter. Gamla människor klagar däremot ofta över att tiden går så långsamt. Livet på ett äldreboende kan vara monotont och omgärdat av fasta rutiner. Men det intressanta är att samma personer också uppger att livet går fortare och fortare ju äldre de blir. När de ser tillbaka på de år som har passerat, krymper tiden i avsaknad av minnesvärda och emotionellt starka händelser. Om åldringarnas liv är rikt på stimulans och variation, kommer de inte att falla offer för tristessen och också ha en känsla av att tiden inte har krympt utan tvärtom expanderat.

Wittmann lägger en del krut på att beskriva en neurobiologisk teori för hur medvetenhet uppstår, lanserad av Bud Craig. Den är i och för sig intressant men känns i det här sammanhanget som en utviking. Att den finns med beror på att fMRI-mätningar (funktionella avbildningar av hjärnan med magnetkamera) antyder ett samband mellan å ena sidan de delar av hjärnan som är aktiverade när uppmärksamhet, emotioner och signaler från kroppens inre integreras, och å andra sidan upplevelser av tidens gång. Det är för Wittmann en indikation på att vi verkligen ”är tid”, att tid och jagmedvetande är nära förbundna med varandra.

Medan jakten på en neurologisk klocka som genererar vår känsla av tid fortsätter, är den kroppsliga basen för detta känd sedan länge. På 1950-talet utsattes ett antal individer för så kallad *sensory deprivation*, ett minimum av sinnesstimulans, i specialbyggda tankar. I dessa tankar fanns kroppstempererad vätska med så hög salthalt att försökspersonen – som var naken – utan svårighet flöt. Ljudisolering och mörker bidrog till att denne således var helt

avskuren från yttre sinnesintryck. Om vår tidsuppfattning baseras på relationer mellan händelser i den miljö som omger oss, kan man undra om tid överhuvudtaget upplevs i detta extrema experiment.

Det visade sig att försökspersonerna trots sin isolering upplevde tid. Den kändes plågsamt långsam men – helt i linje med tidsparadoxen – underskattade försökspersonerna efteråt hur lång tid de hade tillbringat i tanken. Vad man inte kunde isolera dem ifrån var signalerna från deras inre, från muskler och diverse inre organ. Dessa signaler skapar ett sammanhang, en tidsgestalt. Inte minst bidrar de signaler som är repetitiva som andhämtning och hjärtslag till detta. Tid är förmodligen minst lika mycket kroppens tid som hjärnans tid.

Att vara närvarande är att vara här och nu. Vi lever i nuet även när vi minns något eller tänker på framtiden. Om man tycker att man ”inte lever i nuet”, antyder det att ens upplevelser saknar intensitet. Wittmann som är en förespråkare av mindfulness-träning, menar att vi för det mesta lever i ett förstrött, ofokuserat nu. Han ägnar ett intressant kapitel i boken åt motsatsen till tristess: att ha för litet tid. Tiden rusar iväg, räcker inte till. Vi har inte

I väntans tider: rött ljus.

FOTO: ROLF CHRISTENSEN/TT

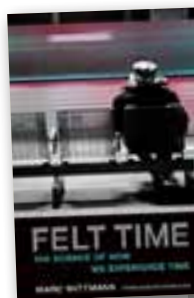
ens tid att vara medvetna om oss själva. Det handlar om en teknologisk accelererad tid. Diskmaskinen och tvättmaskinen, som är till för att bespara oss inte bara arbete utan också tid, bidrar till stressen för på något sätt måste vi ju utnyttja den tid vi har vunnit. Den paradoxala konsekvensen blir att vi istället förlorar tid; vi upplever att vi inte kan omsätta vinsten tillräckligt effektivt.

Många kämpar om en resurs som är guld värd, nämligen det där lilla tresekundersfönstret av uppmärksamhet som ger mening åt livet. I huggsexan deltar medier, reklamen, politiska partier och andra intressegrupper. Och allt fler aktiviteter kläms in i allt mindre tidsrymder. Klockan delar upp tiden i allt mindre segment. Varför skulle man missa något när allt är tillgängligt? Vem vet om man inte med andan i halsen också kan klämma in lite mindfulness på lunchrasten?

Kanske var kyrkklockornas proklamationer Gud till behag. Men förmodligen var det bara Djävulen som jublade när vi började räkna sekunder. Den accelererande tiden låter som ett ämne som i sig är värt en hel bok. Den boken skulle i så fall kunna analysera den förändrade tidsuppfattningens idéhistoria från tidig medeltid till våra dagar. Den skulle både behandla förändringar i den subjektivt upplevda tiden och vad gäller vårt sätt att handskas med objektiv tid från mekaniska ur till atomur. I dagens laboratorier kan man med laseruppställningar följa processer på en femtosekund, det vill säga: 0,000 000 000 000 001 sekund eller mindre.

Förhållandet mellan fysikalisk tid och psykologisk tid har ju också då och då varit föremål för debatt, bland annat mellan Albert Einstein och filosofen Henri Bergson (se recension i *Axess* nr 8/2015). Fysikerna talar om en yttersta gräns för tidens fragmentering. Den kallas plancktid och är den tid det tar för ljuset att tillryggelägga en Plancklängd, det vill säga: $1,6 \times 10^{-35}$ meter. Vi får väl bara att hoppas att vår inre tid inte kommer att pulvrigeras på samma sätt. ✿

Göran Frankl

FELT TIME
THE SCIENCE OF HOW
WE EXPERIENCE TIME
MARC WITTMANN
The MIT Press 2016

Vredens globalisering

IDÉHISTORIA

När den arabiska våren svepte uppfattade jag, som de flesta moraliskt anständiga människor, nyheterna som goda. Demokrati i Mellanöstern tycktes inom räckhåll, och därtill mänskliga rättigheter för trakasserade minoriteter, som till exempel Egyptens kopter.

Samtidigt ska jag erkänna att jag rent intellektuellt var lite förvirrad. Det var inte så här jag hade föreställt mig historiens gång. Hade Francis Fukuyama (och, ännu värre, Lena Andersson) faktiskt rätt, trots allt? Var vi nu på väg mot en global monokultur präglad av kapitalism och liberalism?

Idag, när arabisk vår har förbytts i sektaristiska strider, samtidigt som det europeiska projektet tycks vara på väg att haverera, och då USA experimenterar med auktoritarianism, mår jag helt klart sämre som människa (och pappa) – men intellektuellt är det åtminstone ungefär som jag hade förväntat mig. För om ens akademiska diet består av böcker av idéhistorikern

Charles Taylor, filosofen Alasdair MacIntyre och historikern Brad Gregory (se *Axess* 3/2012) har man lärt sig att vara misstänksam mot moderniteten. Inte såtillvida att man längtar tillbaka till tiden före penicillinet, eller drömmer om den absoluta monarkins återkomst. Nej, misstanken är snarare att de uppenbara materiella framstegen i längden inte kan uppväga de kulturella bristerna.

Just detta är tesen i *Age of Anger*, där den indiske författaren Pankaj Mishra skriver en annorlunda kulturhistoria från 1700-talet fram till idag. Tyvärr är det ingen historia i kronologisk mening, utan snarare ett collage – ett spränglärt sådant, med utgångspunkt i den franska upplysningen. I fokus står modernitetens mörka undersida: dem som lämnas utanför, som kommer för sent eller av olika skäl tar avstånd från hela projektet. Bland dessa frodas en gränsöverskridande vrede som förenar anarkister och fascister i slutet av 1800-talet med IS- och Vit maktterrorister idag. Mishra visar hur de ibland förbinds genealogiskt, genom att de läser samma texter, men ännu mer genom det

En Gud, en röst: det räcker så.

FOTO: WIKIMEDIA COMMONS

han kallar ”ett idéklimat, en känslstruktur och en kognitiv disposition”.

Hans mål är med andra ord att avtäckas en antimodern mentalitet som idag har blivit global. Det hela kulminerar i den vänskap som uppstod i fängelset mellan den högerextreme Oklahombombaren Timothy McVeigh och islamisten Ramzi Ahmed Yousef, som försökte spränga World Trade Center år 1993. ”Jag har aldrig mött någon med en personlighet så lik min egen”, som Yousef sa efter McVeighs avrättning. Ideologierna var olika, men en djupare liggande mentalitet förenade de två unga arga männen från olika hörn av världen.

Mishras grundidé är att inträdet i moderniteten innebär ett kulturellt trauma. Framväxten av ett industriellt, kapitalistiskt samhälle rycker människor ur deras traditionella sammanhang: lokala band, kulturella seder och religiösa traditioner. Givetvis kunde dessa vara snäva och förtryckande, men de gav ändå människan en plats, en mening och en riktning i livet.

1700-talets upplysningsmän välkomnade denna sköna nya värld. Vad andra upplevde som rotlöshet såg de som frihet och möjlighet. Modernitetens hjälte är det autonoma jaget som drivs av stark vilja och ett klart förnuft, förverkligar sig själv och gärna blir rik på köpet – tänk Voltaire. Kanske var de självupptagna, men vad gjorde det när Adam Smith lärde att egoism, helst i form av girighet, var vägen till nationell ekonomisk tillväxt?

Den första som protesterade mot denna borgerliga modernitet var filosofen Jean Jacques Rousseau. Född i Genève år 1712 kom han efter ett par decenniers irrande till upplysningsens huvudstad, Paris. Han introducerades till salongerna, men upplevde ett främlingskap. Om detta var civilisation vill han inte ha med den att göra. Framsteg och upplysning ledde, hävdade han, inte till frihet utan till slaveri. Kommersen skapade ytlighet, och konkurrensen förpestade mänsklig gemenskap: ”verklig vänskap, uppskattning och förtroende förvisas från människorna. Avundsjuka, misstänksamhet, rädsla, kyla, reservation, hat och bedrägeri ligger ständigt dolt under den uniformen”.

Mishra visar hur brottningen med modernitetens trauma präglar samtalet i väst. Marx kallar det alienation, Nietzsche suckar över den själlösa ”sista människan”, Freud diagnostiserar vår vantrivsel i kulturen och Weber beskriver moderniteten som en järnbur.

Voltaire: ett klart förnuft.

FOTO: TT

Men i en del filosofers och författares analyser av moderniteten finns inte bara uppgivenheten, utan också något våldsamt. Dostojevskis källarmänniska drömmar om hämnd på samhällets elit, och de tyska romantikerna vill ersätta den ytliga franska civilisationen med den autentiska tyska kulturen. Det är, menar Mishra, ingen slump att dessa röster kommer från just Ryssland och Tyskland. I länder som hamnar efter modernitetens vägröjare – England och Frankrike – blir glappet mellan löfte och verklighet tydligare. De gamla ordningarna har gått förlorade, men det nya som kommit är bara en blek efterrapning av grannarnas lysande framsteg. Med Herders ord:

Våra mjuka, angenäma och nödvändiga band har lösts upp av en skamlös hand, utan att vi som bor långt från [Voltaires residens] Château de Fernay har fått något i deras ställe.

I det sena 1800-talets Europa växer det fram sällskap, eller snarare celler, som vill gå från ord till handling. Anarkister, nihilister, fascister och kommunister utför terrordåd riktade mot kungar, kulturinstitutioner eller vanligt folk. Terroristerna kommer inte själva från proletariet, utan är snarare människor som, likt Rousseau, finns på pinnhållet precis nedanför de framgångsrika. Men enligt Mishra sätter de ord på det *ressentiment* – det bittera föraktet för dem som blivit herrar i en

värld som utger sig för att vara jämlik – som folket upplever, men som det inte kan artikulera.

Kraften i denna antimoderna mentalitet blir tydlig när vi kommer till första världskriget. Denna katastrof orsakades inte av en kalkylerande realpolitik, utan sprang ur en kulturell stämning. Den hamnar alltså – liksom senare Hitler – mitt i den europeiska idéhistorien. Kriget välkomnades som en väg till autenticitet, dygd och manlighet – och en väg ut ur en konstlad, byråkratisk tillvaro, präglad av tristess. Freud lät hälsa att hela hans libido stöttade Österrike-Ungern, och Weber hyllade detta ”underbara” krig. Många drömde, med Nietzsches ord, om att den verkliga mannen åter skulle bli herre över affärsmannen.

Detta är en av de mest tankeväckande sidorna av *Age of Anger*: kulturens betydelse för historiens gång. Det är kulturen som sätter ramarna för och ger bränsle åt politikernas tankar och beslut. Och den europeiska erfarenheten är att en urspårad kultur kan föda världskrig.

Dagens politiska konvulsioner ser Mishra som en följd av att den europeiska erfarenheten av moderniteten nu har blivit global. Därmed har också vreden globaliserats, vilket har fött allt från islamistisk terror till hindunationalism. Författaren är själv uppvuxen på den indiska landsbygden, och har på nära håll sett sin omgivning ryckas upp ur ”en förmodern värld av myter, religion och seder”, men utan att få del av modernitetens välsignelser.

I detta läge kan man nästan höra Johan Norberg invända: Men folk har ju fått det bättre! Kurvorna pekar uppåt och fattigdomen trycks tillbaka. Det är förvisso sant, men Mishras poäng är för det första att du måste få ett betydande mått av materiella välsignelser för att det ska väga upp förlusten av förmoderna menings-

”1700-talets upplysningsmän välkomnade denna sköna nya värld. Vad andra upplevde som rotlöshet såg de som frihet och möjlighet.”

strukturen. Att enbart lyftas över fattigdomsstrecket räcker inte.

Dessutom: människan söker frälsning, och moderniteten erbjuder också en sådan. Men den stivas inte fromhet, dygd och självvald fattigdom, utan självförverkligande och ekonomisk framgång. I en global, kapitalistisk ekonomi är frälsningen i denna form per definition tillgänglig enbart för några få: den är relativ, inte absolut. I ett samhälle som bygger på konkurrens handlar det om att nå toppen. De övriga står utanför och får nöja sig med att

Rousseau: utanförskap.

FOTO: TT

betrakta den kreativa klassens lyckade liv: servera dem deras närodlade kaffe medan de daytradar, designar en app eller knackar fram en recension till en välrenommerad kulturtidskrift. Och eftersom vi lever i en meritokrati får de dessutom lära sig att deras plats i hierarkin beror på att de antingen saknar talang eller också inte har ansträngt sig tillräckligt hårt.

Nu dyker Daniel Suhonen upp på den andra axeln, viskandes: Allt är nyliberalismens fel! Och faktum är att Mishras collage åtminstone indirekt kan stödja en sådan tolkning. Boken vilar främst på tre ben: Rousseau och den tidiga upplysningen, Europa kring *fin de siècle* och världen efter

1989. Det som nästan helt saknas är referenser till åren 1945–1989: välfärdsprojektens era i väst. Mishra hävdar vid ett tillfälle, i förbifarten, att dessa växte fram till följd av en insikt om att oreglerad kapitalism inte fungerade. Samtidigt säger han i en annan del att 1970-talets uppsving för politisk extremism och terrorism återspeglade en minskande tilltro till det moderna projektet redan då, det vill säga: redan före Thatcher och Reagan.

Man kan kan hävda att välfärdsstaten erbjuder social stabilitet och ett slags

>>

framtidsvision: det solidariska samhället. Det fanns något (pseudo-)religiöst över både retoriken kring och förväntan på detta projekt. Men samtidigt var den svenska statsindividualismen fenomenal på att upplösa såväl traditionell kultur som mellanmänniskliga band. Kanske kunde ett par årtionden av hejdlös tillväxt i samband med att ett raserat Europa åter byggdes upp skyla över de kulturella briserna, men i längden var det inte möjligt.

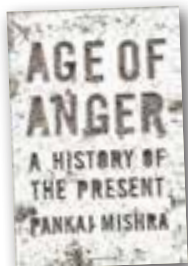
En röst som tyvärr är helt frånvarande i boken är kyrkornas. Vid 1800-talets slut noterade också påve Leo XIII de utmaningar som moderniteten innebar, liksom bristerna i de två dominerande alternativen – socialism och oreglerad kapitalism. Båda reducerade människan, menade han: den första till en kugge i statens maskineri, den andra till en vara. Sedan dess har påvarna försökt att formulera en politik – den så kallade katolska socialläran – som tillvaratar människans identitet som relationell, andlig och kulturell varelse.

Kyrkan brottas med andra ord med de problem som *Age of Anger* skildrar – alienation och rotlöshet – och försöker dessutom erbjuda en väg framåt. Och en sådan hade Mishra själv behövt. För även om han ser Rousseau och dennes efterföljare som träffsäkra kritiker av moderniteten, så är han noga med att betona att de inte sitter inne med svaren. Varken nationalism eller terrorism är konstruktiva vägar framåt.

Men till vem ska vi då gå? Bokens avslutning lämnar en lika frustrerad tom som när man läser Nina Björk: en förträfflig kulturanalys, men ingen politisk vägledning – vilket är talande för var vänstern idag befinner sig. Allt Mishra orkar till slut ord är att i närmast gymnasia-loralag stryka under "behovet av ett sant transformativt tänkande kring både jaget och världen". Jaså – men vad betyder det? Och hur, vad eller åtminstone:

I vilken riktning? Vi får inga svar. Därmed liknar han de nihilister och anarkister han porträtterar: han kan riva ner, men inte bygga upp. ✿

Joel Halldorf

AGE OF ANGER
A HISTORY OF
THE PRESENT
PANKAJ MISHRA
Allen Lane 2017

Inte polsk riksdag: däremot ukrainsk.

FOTO: SERGEI CHUZAVKOV/TT

Dumskallarnas sammansvärjning

POLITISK FILOSOFI

Demokrati, sa Winston Churchill, är det sämsta av styrelseskick, bortsett från alla de där andra alternativen man provat från tid till annan.

Demokrati, sa Olof Palme, är en fråga om människovärde.

Demokrati, sa dåvarande Riksskatteverket och Arbetsmarknadsverket, är en fråga om medborgarterminaler.

Okej, det senaste är möjligen ett elakt valt exempel. Men att "satsning på medborgarterminaler är en demokratifråga" skrev inte mindre än fem generaldirektörer för några av Sveriges största myndigheter i ett brev (RSV 010326) till dåvarande statsrådet Britta Lejon. Hon hade förstås titeln demokratiminister och fick inleda det tjugoförsta århundradet med att ta emot Demokratiutredningen, som fick hedersnumreringen SOU 2000:1.

Att anständiga människor är positiva till demokrati är något självklart. Att demokratin är värd att försvara är de flesta – åtminstone i demokratiska länder – ganska överens om. Ändå är det mycket svårt att definiera vad demokrati är, mer än att det är något gott. Och ju mer demokrati, desto bättre.

Allt detta utmanas av Jason Brennan, statsvetarprofessor vid Georgetown-

universitetet i Washington DC, i boken *Against Democracy*. Han gör det dessutom på ett rakt, tydligt och tankeväckande sätt.

Brennan är förstås inte ensam i världen om att ifrågasätta demokratin. På allt bredare front, och från olika utgångspunkter, utmanas idag såväl demokratins idé som dess funktionssätt på ett sätt och i en omfattning som verkade helt otänkbara när Francis Fukuyama sommaren 1989 i sin berömda essä satte likhetstecken mellan *The End of History* och "the universalization of Western liberal democracy as the final form of human government".

Länder som Kina och Singapore gör ingen hemlighet av att de saknar ambitioner att efterlikna den västerländska demokratin. Sådan instabilitet eller ineffektivitet i beslutsfattandet som märks inom EU, eller den handlingsförlamning som har präglat USA, är inget för dem. Från länder som Ryssland och Turkiet, där många kring millennieskiftet såg och hoppades på demokratisk utveckling, märks idag inte ens läpparnas bekänelse till folkstyrets principer. I Europa är autokratiska populistpartier som säger sig företräda den "sanna" folkviljan på frammarsch. Och efter valresultaten som inneburit brexit och Trump hörs allt fler röster, inte sällan med såväl förvåning som bestörtning på stämbanden, uttrycka att

med sådana valresultat måste demokratin på något sätt skyddas från folket.

Jason Brennan berör inte dagens samtidsdebatt, även om han ofrånkomligen placerar sig mitt i den. Han jämför demokratin som idé med hur demokratier fungerar i praktiken, och konstaterar föga förvånande att det som låter fint i högtidstal ser mindre smickrande ut, ibland rent ut sagt förfärligt, när det studeras i praktiken.

Kärnan i demokratin är, enligt Brennan, att folket får rösta, och att varje röst väger lika tungt. Eller snarare lätt. På marginalen spelar en enskild väljares röst ingen roll alls, vilket är ett av skälen till att väljare inte riktigt tar röstandet på allvar. Vidare är de flesta väljare djupt okunniga; de saknar inte sällan även de mest basala kunskaper som Brennan menar behövs för att kunna fatta välavvägda och rationella beslut i valarbåset. En lång rad studier har undersökt väljarnas kunskaper i olika samhällsfrågor. Utifrån forskningsläget sammanfattar Brennan sin syn på väljarna redan i kapitelrubriken: ”okunniga, irrationella, oinformerade, nationalistiska”.

Varför ska dessa människor ha makt över mitt liv? frågar sig Brennan, utan ironi och med ett för boken kännetecknande tonfall av indignerad elitism.

Han är knappast den första som ställt frågan. John Stuart Mill argumenterade för utvidgad rösträtt i 1800-talets Storbritannien, men oroade sig också för den breda massans okunnighet. Dock satte han sin förhoppning till att stigande utbildning och aktivt deltagande i demokratiska beslut med tiden skulle ge människor de kunskaper som krävs för att fatta välavvägda beslut.

För Mill var detta ett teoretiskt antagande, då demokratin som styrelseform var outvecklad och ovanlig. Idag, menar Brennan, finns det tvärtom gott om empiri. Tyvärr tyder den på att demokratiskt deltagande har negativ effekt, inte positiv. ”Den genomsnittliga medborgarens mentala kapacitet sjunker så fort han ger sig in i politiken”, skriver Brennan. Den som är politiskt engagerad har sannolikt starka egna åsikter, och tenderar att selektera bort information som talar emot de egna förutfattade meningarna och förstärka det som talar för. Debatter handlar mer om att vinna publikens gunst än om att förstå olika sidors argument. Alla som är eller har varit politiskt engagerade lär känna igen detta.

Brennans tredje och mest centrala attack mot demokratin handlar om förmågan att fatta bra beslut. Okunniga väljare röstar på inkapabla politiker, vilket ger dåliga förutsättningar för beslut som är långsiktiga, rationella och till gagn för alla. Lösningen, menar Brennan, är att ersätta demokratin med epistokrati – någon form

av expertvälde. Han presenterar några förslag på hur detta skulle kunna gå till. En variant är att den som ska rösta först måste genomgå någon form av kunskapstest. En annan variant kallar han epistokratiskt veto, alltså att en grupp experter får rätt att stoppa dåliga förslag, men inte själva har rätt att lägga egna förslag.

Brennan erkänner att även dessa för-

”Okunniga väljare röstar på inkapabla politiker, vilket ger dåliga förutsättningar för beslut som är långsiktiga, rationella och till gagn för alla.”

slag sannolikt medför nackdelar, och utan att ha testat beslutsmodellerna är det svårt att veta om epistokrati skulle ge bättre beslut än demokrati. Men låt oss därför testa, gärna i liten skala, och jämföra, tycker Brennan. Det viktiga är att jämförelsen ska ske med demokratin så som den faktiskt fungerar, inte med en vacker men orealistisk demokratisk idealtyp.

Boken är skarpt och lättillgängligt formulerad, och den har många goda poäng-

Men allt blir inte bättre bara för att kungar och tyranner kastas ut och makten läggs i folkets händer. Målkonflikter försvinner inte. Resurser skapas inte ur tomma intet. Och det är trots allt sällan illvilja som ligger bakom att saker går åt skogen, utan betydligt oftare informationsbrist, inkompetens eller rentav otur.

Men det är samtidigt svårt att se varför

politisk apati skulle vara att föredra framför förändringsvilja. Missnöje över sakens tillstånd har alltid varit en stark drivkraft för att åstadkomma något bättre. Det må vara rationellt i stunden att inte rösta i ett val, eller till och med att helt hålla sig borta från politiken. På kort sikt är det nästan omöjligt att påverka någonting över huvud taget. På lång sikt, däremot, kan snudd på allt förändras, givet att det finns någon form av dynamik som tillåter förändring.

Här märks en av Brennans större svagheter. För medan han ägnar mycken möda åt att argumentera för olika sätt att utse de styrande experterna i epistokratin, saknas det resonemang kring hur och av vem dessa experter ska kunna avsättas.

Demokratis främsta värde ligger kanske inte i att den alltid lyckas skaka fram den bästa statsministern eller det bästa kommunalrådet, utan i förmågan att kasta ut oduglingar på ett fredligt sätt. Ungefär som att marknadsekonomi inte är någon garanti mot dåliga eller onödiga produkter, eller ens mot korrupta affärsmän – men alla kända och prövade alternativ är sämre.

Det är förstås ett defensivt försvar för demokratin, långt från högtidstens piedestaler. Kanske räcker det heller inte för att övertyga de människor i västvärlden som nu på olika sätt uttrycker missnöje med såväl demokratis procedurer som dess resultat.

En avgjord fördel med Brennans bok är att den tvingar demokratis försvarare att kliva ner från de höga hästarna och vässa argumenten. Det kommer att behövas. 🌸

Håkan Tribell

Inkapabla politiker: kunde utbildas först.

FOTO: BO LINDELL/TT

er. Framför allt är Jason Brennans uppgörelse med den idealiserade demokratin sannolikt bra och nödvändig. Ett av skälen till att många människor i världens demokratier uttrycker besvikelse över sakens tillstånd är sannolikt att verkligheten inte motsvarar de högt ställda och ständigt återkommande löften. Ett illustrativt exempel är aktivistgruppen Allt åt alla. Det mest anmärkningsvärda är kanske inte dess revolutionsromantik, dess aktioner eller ens dess krav, utan att gruppen på fullt allvar tror att hållningen ”allt åt alla” är både rimlig och möjlig. Någonstans har de förstås blivit itutade detta, till exempel av återkommande retoriska figurer som går ut på att ”politik är att vilja”.

AGAINST DEMOCRACY
JASON BRENNAN
Princeton University
Press 2016

Vid gränsen: den hör ihop med makten.

FOTO: WIKIMEDIA COMMONS

Inom vissa gränser

HISTORIA

Historiskt sett har makten alltid varit tydligt knuten till ett territorium. Gränsen för det landområde som gick att kontrollera var gränsen för riket. Hur långt kunde soldaterna nå på en dagsmarsch? Hur snabbt kunde bud komma fram? En stat avgränsas av yttre linjer och genomkorsas av inre: vägar, järnvägar, telegrafledningar, telefonledningar, motorvägar. Senare får vi flygplatser, som flyttar in gränserna mitt i territoriet och sammanbinder det med världen, liksom internet, som i princip inte går att avgränsa och knappt heller att kontrollera, och som binder samman praktiskt taget vartenda hörn av världen. Men ingen makt utan gränser, och inga gränser utan makt: internet må innebära nya utmaningar som kräver nya lösningar, men det lär inte upphäva problematiken.

Charles S Maier är professor i historia vid Harvard. Hans nya bok, *Once Within Borders*, handlar i princip om hur makt har utövats under hela den nya tiden, sedan år 1500, litet drygt. Hur gränsdragningarna har blivit tydligare genom kartornas allt större exakthet, hur nya kommunikationsformer har förändrat förutsättningarna för maktutövning, från tryckpressen via telegrafan till internet, och hur territoriernas avgränsningar har format historien. Det är en historieskrivning på strukturell, teknisk nivå, som ger både principiella

förklaringar till utvecklingen och många intressanta exempel på hur den har fungerat i praktiken. Maier framhåller själv att det han skrivit är en historia om de underliggande ramverk som gör stater och ekonomier möjliga. Det nationella territoriet ser han som ett energifält, där nya teknologier skapat nya sätt att väga, mäta, reglera och kontrollera.

Under 1500-talet dominerades världen av ett antal stora imperier, alltså väldiga mångnationella och mångreligiösa stater som strävade efter kontinuerlig expansion. De spanska och portugisiska var vid denna tid Europas bidrag, medan Kina, Mogulimperiet och Osmanska imperiet ännu var de största och mäktigaste. Maier menar att denna statsform uppträder samtidigt på flera platser därför att uppkomsten av ett imperium triggar igång andra – han kallar det *imperial clustering*. Imperier är alltid mångkulturella, och på något sätt alltid gränslösa. Detta kräver en viss typ av tolerans, och en annan sorts organisering av invånarna än i andra, mindre typer av stater. Ofta tillåts särskilda folkslag eller religiösa grupper behålla sina egna ledare, även om dessa är underställda imperiets toppskikt. I Osmanska imperiet var invånarna, exempelvis, uppdelade efter religiös tillhörighet i olika ”milletter” (religiösa minoritetsgrupperingar) med egen lagstiftning och ett mått av frihet, så länge lagar och tro inte kom i konflikt med islam.

Mogulerna gick ännu längre, då de

erövrade stora delar av Indien och majoriteten av deras undersåtar plötsligt var hinduer. Kejsaren Akbar antog vissa hinduiska seder och såg till att hålla de islamiska ledarna på avstånd från hinduerna, som han även befriade från skatt på samma villkor som de muslimska undersåtarna. Mogulimperiet identifierades vid denna tid alltså inte med någon särskild religion, utan ansågs stå över sådana skillnader. Denna imperietolerans skulle inte hålla i längden, men under en kort period verkar det ha fungerat, vilket också gör att såväl mogulernas som osmanernas imperier framträder som något humanare än de samtida europeiska staterna under ett 1500-tal som i så hög grad präglades av religiösa konflikter både mellan och inom länder, samt de expansiva och synnerligen katolska imperier som växte fram i Amerika vid denna tid.

Men imperier har ett antal återkommande problem: Eftersom deras gränser aldrig är riktigt tydliga, är de också alltid utmanade, och kontrollen över många underlydande folk kan försvåras dels av korruption på lokal nivå, dels av korruption vid hovet. De kan vara väldigt dynamiska, men tycks inte i längden vara särskilt stabila; åtminstone om de inte domineras av en etnisk grupp, som i Kina. De stater som växte fram i Europa tycks mer hållfasta, trots att de föddes ur århundraden av krig och konflikter. Inte minst Frankrike präglades av våldsamma strider mellan katoliker och hugenotter,

de franska protestanterna, som pågick under i princip hela 1500- och 1600-talen. Samtidigt med detta utvecklades teknik och vetenskap med stora språng, som delvis hängde samman med de tekniska krav som de ständiga striderna och krigen ställde. Det franska 1600-talet innebar en utveckling mot allt större central kontroll, då murarna inne i landet, runt städer och privata befästningar, revs ner i nästan samma takt som ett pärlband av fästningar längs de yttre gränserna uppfördes under ledning av den fenomenalt effektiva marskalken Vauban. Han och Ludvig XIV:s centralstyrda stat var kulmen på en 200-årig utveckling, som inleddes i de italienska renässansarkitekternas fästningar och som kombinerade vetenskapliga och tekniska framsteg med teorier kring stater och suveränitet som skilde idén om staten från monarkens person, och som därmed lade grunden för kommande idéer om nationalstater, medborgarskap och i förlängningen även åtminstone demokratin som en möjlighet.

Maier beskriver denna historia i stora linjer, liksom med nedslag i betydelsefulla enskildheter, vilket litet grann motsvarar hur han själv beskriver kombinationen av maktens abstrakta linjer runt och genom

”Vi kan flytta, gränserna kan flyttas, men försvinner gör de inte, lika litet som makten.”

landskapen, och de enskilda befästningarna som kontrollerar dessa som ett slags noder. Utvecklingen av artilleriet och befästningstekniken från omkring 1450 skapade inte de europeiska nationalstaterna, men de är, jämte återupplivandet av den romerska rätten och Bodins och Hobbes teorier, viktiga delar i det statsbygge som ännu existerar: suveräna enheter inom tydliga gränser, erkända av såväl invånare som utomstående.

Helt avgörande för statens konsolidering och centraliseringen av makten var utvecklingen av de moderna kartorna. Möjligheten att mäta och systematiskt kartlägga länderna, och därmed att effektivisera jordbruk och andra näringar, samt ta ut skatt och rekrytera soldater, lade grunden. Maier citerar den preussiske finansministern von Struensee, som år 1800 skrev att inget är viktigare för statsmannen än en komplett och pålitlig *kadaster*. Utan den famlar han i blindo. Kadastern är en särskild sorts karta, som avbildar egendomarnas gränser uppifrån, tillsammans med listor över ägare och uppgifter om hur mycket dessa producerar av olika varor. Ofta var det privata jordägare som beställde dem, men de blev

snart ett av statens viktigaste instrument för organiserandet av landsbygden. Kadastern kartlägger staternas inre gränser, vilket möjliggör tydliga ägandeförhållanden och ett effektivt jordbruk, samtidigt som den reglerar skatteuttaget.

Ett av pionjirländerna på detta område var faktiskt Sverige, eller ”Vasaimperiet”, med kärnländerna Sverige och Finland, som Maier kallar det. Gustav II Adolf lät träna uppsyningsmän som mätte upp landområdena i Baltikum. Kungen lät förstå att han inte bara ville skydda landet från fienden, utan även förbättra dess tillstånd. De ”Geometrisk jordböcker”, liksom kartläggningen av Baltikum, var pionjärinsatser. Karl XI:s kadaster, med tusen kartor, över svenska Pomern var den första verkligt omfattande kartläggningen på tyskspråkigt område. Lantmäteriet hade redan vid början av 1700-talet 500 anställda. Ett litet bidrag till världshistorien, men en av många viktiga historiska bakgrunder till den svenska organisationen av samhället och staten. Vår byråkrati utvecklades en gång i ett rike med imperieambitioner.

Kartläggningen och definierandet av såväl inre som yttre gränser var inte bara

avgörande för de europeiska staternas konsolidering, utan de var i hög grad betydelsefulla för att rationalisera den europeiska imperialismens framväxt. Vetenskaplig nyfikenhet, driften att kartlägga, inventera och katalogisera, blev både metod och motivation för imperierna. Där det inte existerade gränser ansågs landet vara fritt för den som kunde kartlägga det, definiera dess gränser och organisera det mest effektivt – en ”nybyggaranda” som tog sig olika uttryck på olika kontinenter, men som genomgående fick rätt ödesdiga konsekvenser för dem som tidigare levte i områden där kadastern ännu inte reglerade deras jordbruk och råvaruuttag. Inte minst intressant är hur den amerikanska staten växte fram ur erövrandet och kartläggningen av kontinenten. USA utvecklas, särskilt under 1800-talet, genom att öppna landområden utan formella ägare befolkas och privatiseras – och kartläggs. Hela utvecklingen av amerikansk industrialism, individualism, synen på ägande och det envisa försvaret av rätten att bära vapen, hänger naturligtvis samman med detta. Det kan rentav tyckas banalt att påpeka det, men det förtjänar ändå att inskräpas, då en del i samtiden tycks tro att det går att förvandla även

Mogulkejsaren Akbar: tolerant för ett slag.

FOTO: WIKIMEDIA COMMONS

andra delar av världen, med helt annan historia och befolkning, i enlighet med den amerikanska erfarenheten.

Först under 1800-talet utvecklades här i Europa idéerna om stat, land och nation som överlappande kategorier, detta genom inflytande från dels upplysningen, dels från olika mer eller mindre revolutionära teorier om allmänhetens deltagande i det politiska beslutsfattandet. (I Europa uppfattades demokrati som en farlig revolutionär kraft under större delen av 1800-talet.) Det paradoxala är att demokratin alltså kan sägas ha fötts ur nationalismen, samtidigt som den bygger på universella idéer (eller idéer med universella anspråk) om människans förnuft, hennes natur och därmed sammanhängande rättigheter. Så länge folk var vissa furstarnas undersåtar, var det andra kriterier som avgjorde vem som hörde hemma var. När makten blev alltmer abstrakt, staten operativ och byråkratin systematiserade skatteuppbörd et cetera lades grunden för kraven på delaktighet i beslutsfattandet även på högre nivå än i det lokala byrådet.

Med nationalismen och demokratin kom, ironiskt nog, också möjligheten att byta medborgarskap, att flytta och bli del av en annan nation. USA var tidigast ute med att utveckla en naturaliseringsprocess, vilket faller sig naturligt för ett land som så helt byggde på invandring. Men även andra stater gjorde efter hand detta. Idag är det självklart att man kan flytta och bli medborgare i en annan stat, liksom delaktig i en ny nation. På sätt och vis kan alltså både demokratin och den moderna migrationen sägas ha utvecklats ur nationalismen, i kombination med uppfattningen om universella mänskliga

>>

rättigheter. Där någonstans ligger också det som är svårast att förstå och hantera i vår samtid. Hur ska vi se på de existerande nationerna? Hur ska naturaliseringsprocessen gå till? En del romaniserar en typ av tolerans som närmast hänger samman med hur imperier historiskt sett har fungerat, alltså som övergripande organisationsformer inom vilka olika folk, religiösa grupper och så vidare i princip styr sig själva, utan tydligt avgränsat territorium. Efterskörden av det systemet lever vi med än idag. Tänk bara på Turkiet, som i princip har genomgått en etnisk rensning och där konflikterna fortfarande handlar om kurdernas fri- och rättigheter, liksom givetvis i Syrien och hela Mellanöstern, där de västerländska gränsdragningarna ofta får skulden för de dysfunktionella staternas sammanbrott, trots att deras imperialistiska arv i själva verket är många århundraden äldre än den europeiska kolonialismen. Eller tänk på delningen av den indiska subkontinenten, som ännu skapar spänning Indien och Pakistan.

Avslutningsvis konstaterar Maier något jag instämmer i: den territoriella tillhörigheten kan tyckas gammalmodig i dagens globaliserade tid, men den är fortfarande känslomässigt såväl som juridiskt betydelsefull. Om den avskaffades skulle inte alla plötsligt bli toleranta kosmopoliter, utan mer "primitiva" former av tillhörighet skulle kunna ta över (igen): familj, klan, etnicitet, religion, och så vidare. "[W]e are beings also set in defined places, defined by boundaries as well as by landscapes within. For now, even those who transplant themselves, whether from desperation or opportunity, for work or for love, remain still within borders." Vi

kan flytta, gränserna kan flyttas, men förlorar de inte, lika litet som makten. ✿

Torbjörn Elensky

**ONCE WITHIN BORDERS
TERRITORIES OF
POWER, WEALTH, AND
BELONGING SINCE 1500**
CHARLES S. MAIER
The Belknap Press
(Harvard University
Press) 2016

Theresa May:
katolik i smyg?

FOTO: POOL/TT

Party girl

BIOGRAFI

Det var en av de märkligare detaljerna i brittisk politik från den senaste tiden: parlamentarikern och före detta ministern Michael Gove anklagade Theresa May för att vara katolik. De hade varit rivaler om den konservativa partiledarposten och Theresa May hade vunnit. Michael Goves artikel i *The Times* utgjorde ett försök att öppna den enda konfliktlinje som just då saknades i Storbritannien: religionskrigen.

Till saken hör att Theresa May inte alls är katolik och att hon växte upp på en prästgård. En anglikansk sådan. I Oxfordshire. I Rosa Princes nyskrivna biografi *Theresa May, The Enigmatic Prime Minister* beskrivs hur Theresa May lärde sig att hon, eftersom hon var prästens enda dotter, alltid var tvungen att vara välpfostrad.

Theresa May var "Storbritanniens första katolska premiärminister", skrev emellertid Michael Gove. Han baserade sin analys på att hon hade sagt att hon hade slutat med vinägerchips till fastan och dessutom hade valt en katolsk hymn för "Desert Island Discs". Det är ett radioprogram på BBC radio 4, och det har ungefär motsvarande funktion i Storbritannien som Sommar i P1 har i Sverige.

Premiärministern kanske inte är romersk katolik, erkände Michael Gove, men åtminstone anglokatolik.

Storbritannien är ett land med stor vana vid att låta olika religioner existera sida vid sida. Henrik VIII bröt med Rom men behöll latinet, prästcelibatet och helgonen. Hans dotter Elizabeth I fick igenom den kompromiss som blev den engelska kyrkan: här finns både protestanter

och det som kallas för anglokatoliker. De verkar i katolsk tradition med det lilla undantaget att de inte har någon påve.

"Samma religion, mindre skuld", som någon uttryckte saken. Romerska katoliker håller inte med.

Michael Gove menade hursomhelst att Theresa Mays påstådda katolicism hade politiska konsekvenser. Premiärministern gillade att prata om ansvarstagande kapitalism, hon hade förespråkade arbetarrepresentanter i bolagsstyrelserna och tyckte om begreppet "det gemensamma bästa". Allt detta lät som katolsk sociallära, skrev Gove.

Den katolska kyrkans sociallära lägger mer tonvikt på dygd än på frihet. Den försöker hitta en balans mellan marknadsfundamentalism och statens ofta kalla styre. Arbetets värde är viktigare än vinst, miljön viktigare än tillväxt och företagets roll är inte att tjäna pengar till varje pris, utan att tjäna samhället. Detta är Theresa Mays filosofi, menar Michael Gove.

Cynikern skulle kunna inflika att Theresa Mays retoriska vänstersväng istället skulle kunna vara, exempelvis, en strategi för att slutgiltigt tillintetgöra det krisande Labourpartiet. Labours ledare, Jeremy Corbyn har lägre popularitetssiffror i Storbritannien än vad självaste Donald Trump har, och de skotska nationalisterna börjar alltmer bli den enda officiella oppositionen.

Nej, det handlar om smygkatolicism, menar Michael Gove. Och denna katolicism kan bli ett problem gällande brexit.

Storbritanniens väg till imperium och ära hängde samman med att landet faktiskt bröt med den katolska kyrkan, menade Michael Gove vidare. Den

brittiska kapitalismen byggde på en "distinkt protestantisk etik" och när Storbritannien var som bäst var det globalt, marint, individualistiskt och liberalt. För de traditionella brexitörerna, till vilka Michael Gove hör, är det hit landet nu måste återvända efter att det lämnar EU. Och går det med en "katolsk" premiärminister?

Storbritanniens kommande utträde ur EU är den allt annat överskuggande frågan i brittisk politik. Theresa Mays personliga inställning har varit något av ett mysterium. Under folkomröstningskampanjen 2016 stödde hon den dåvarande premiärministern, David Camerons linje: att Storbritannien borde stanna kvar i ett reformerat EU. När hon själv blev premiärminister formulerade hon däremot en betydligt mer extrem form av brexit än vad flera av brexitörerna ens hade vågat andas om under kampanjen.

Theresa May ska ta Storbritannien inte bara ut ur EU, utan även ut ur EU:s gemensamma marknad och dess tullunion.

Nyckeln till hennes förändrade uppfattning beskrivs i Rosa Princes bok: den ligger i hennes partiloyalitet. Den blivande premiärministern förlorade båda sina föräldrar när hon var 25 och det konservativa partiet blev därefter i någon mån hennes adopterade familj.

Theresa May har delat ut flygbladen, kokat kaffet och knackat på dörrarna. Hon är helt enkelt partist hela vägen. De konservativa gräsrotternas uppfattning är att Theresa May var emot brexit under folkomröstningen eftersom hon helt enkelt var med den dåvarande partiledaren. Som man är.

Invandring: May såg till att minska den.

ILLUSTRATION: GRIST KOMAR

Först nu har hon kunnat visa sin sanna färg. De respekterar henne för det. Hon är en av dem.

"Lär känna ditt parti", sa Theresa May till David Camerons närmaste man, Storbritanniens förre finansminister George Osborne, när hon gav honom sparken.

Hon hade i många år känt sig exkluderad från den privatskoleutbildade klicken runt David Cameron. Klass spelar alltid roll i Storbritannien, och både Theresa Mays farmor och mormor hade arbetat

som tjänstefolk. Hon hade aldrig gått i någon privatskola. Hon hade inget gemensamt med den snobbige David Cameron eller den snorrike George Osborne.

Theresa May stod för den småstads-konservativa ryggraden i det konservativa partiet. David Cameron var yngre och hon

"Invandringen skulle minska och May skulle se till att få det gjort. Och hon har fortsatt i det spåret."

kände hur han flög förbi henne i karriären på den typ av guldkantade vingar som man bara utvecklar på Eton.

Hon hade kommit in i parlamentet 1997, samma år som Tony Blair vann sin jordskredsseger. På den tiden såg det ut som om det konservativa partiet var utblåst i marginalen. Kanske för alltid. Men Theresa May kämpade på. Hon gjorde jobbet. Men här fanns också definitivt en tydlig hunger efter makt. Ambitionen att en dag bli premiärminister bar hon med sig ända sedan hon var litet barn.

Theresa May ville modernisera det konservativa partiet, men delvis på ett annat sätt än David Cameron. För Cameron och Osborne var inspirationen alltid Tony Blair. De ville göra med sitt parti vad han hade gjort med Labour. Röra sig mot den politiska mitten, men framför allt profesjonalisera och pr-ifiera hela det politiska maskineriet.

Många sa att de tog det sämsta från Blair-åren och i grunden missförstod vad som hade gjort New Labour framgångsrikt. Där Blair och New Labour hade haft akademiker och intellektuella som skrev bok efter bok om vad socialdemokratis omorientering innebar, var David Camerons förändring av de konservativa mest fokuserad på yta.

Det fungerade hursomhelst. Ett tag.

Theresa May ville också förändra det konservativa partiet. I ett uppmärksammat tal 2002 uppmanade hon företrädarna att sluta med att vara det elaka partiet – "the nasty party" – och att istället jobba för en mjukare framtoning. Själv tog hon, å andra sidan, i med allt annat än mjuka handskar som inrikesminister, en post som ingen trodde att hon skulle bli långvarig på. Eftersom ingen blir långvarig där.

Inrikesdepartementet sitter på vad

som länge har varit den mest infekterade frågan i brittisk politik: invandringen. Här antog Theresa May en hård framtoning: invandringen skulle minska och hon skulle se till att få det gjort. Och hon har fortsatt i det spåret.

Som Theresa May tolkar

folkomröstningsresultatet om EU var det invandringsfrågan som fick väljarna att rösta som de gjorde. Britterna tycker helt enkelt att det är för många EU-medborgare i landet. Det finns inte plats för fler, och för att återfå "kontroll över gränserna" är hon beredd att ta Storbritannien inte bara

ut ur EU, utan även ut ur EU:s gemensamma marknad. Oavsett om det svider ekonomist för Storbritannien.

Theresa May jämförs ofta med Margaret Thatcher, inte bara för att de är kvinnor utan för att de har en liknande klassbakgrund. Både Thatcher och May förstår det som kallas för "middle England", den lägre vita medelklassen utanför storstäderna. Men May skiljer sig från Thatcher på viktiga punkter. Där Thatcher avskydde allt vad feminism hette, grundade May ett nätverk för kvinnliga politiker. Det blev väldigt framgångsrikt när det gällde att få in fler kvinnor i parlamentet. Theresa May har dessutom engagerat sig mycket i frågan om mäns våld mot kvinnor och vunnit respekt för detta.

Den mest talande anekdoten i Rosa Princes biografi utspelar sig under partiledarvalet. Theresa May står med sina närmaste medarbetare och sin man Philip. De gör de sista förberedelserna inför ett viktigt tal. Då ringer Andrea Leadsom, den enda andra kvarvarande kandidaten. Andrea säger till Theresa att hon hoppar av valet. Theresa May är därmed automatiskt partiledare och premiärminister eftersom det inte finns någon annan.

Resten av kampanjen kommer att bli en kröning.

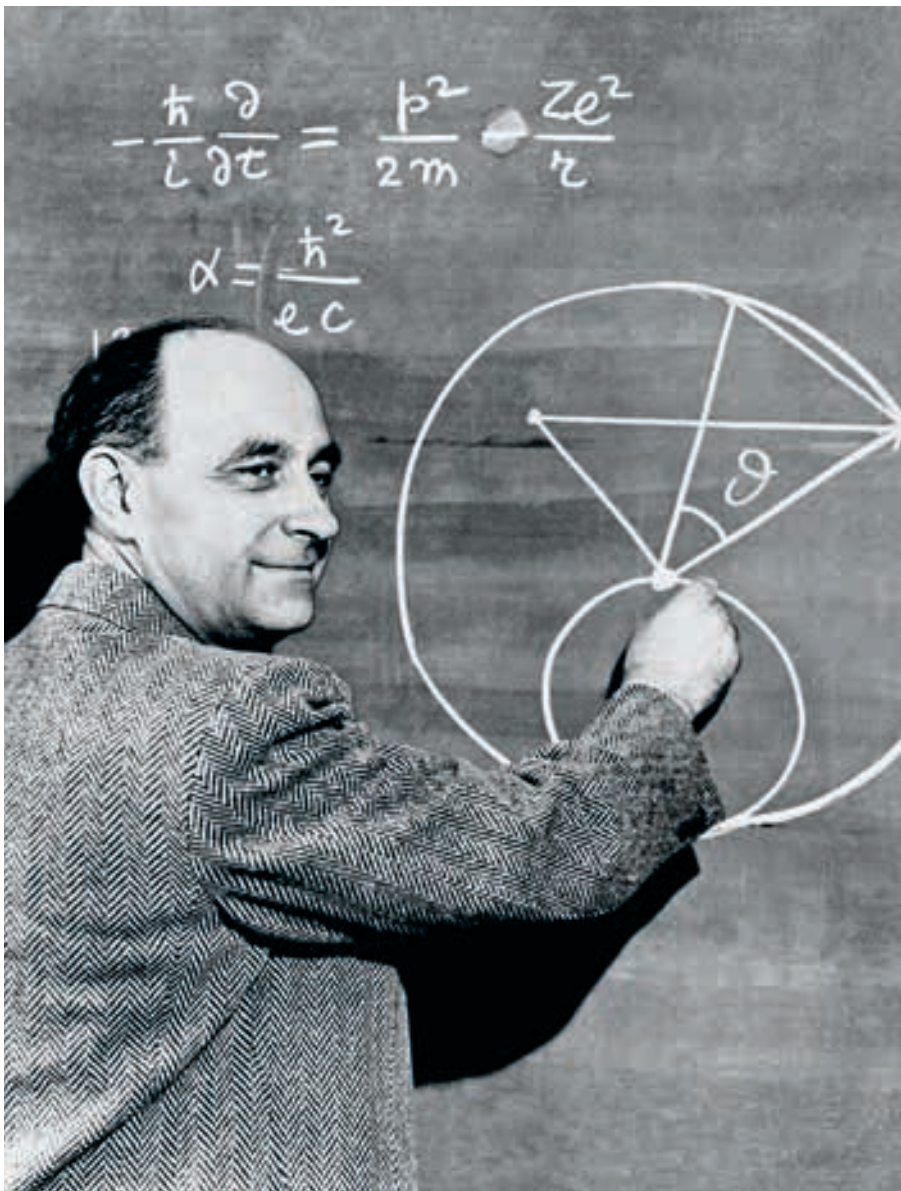
De lägger på och Theresa May går tillbaka. Men hon säger inget till sin man och inget till sina medarbetare. När hennes tal ska börja går hon upp på scenen som om inget har hänt. Varför? För att Andrea Leadsom bad henne att inte berätta för någon innan det hela var officiellt. Så Theresa May gjorde inte det. Inte för någon. Sådan är hennes plikt-känsla och hennes förmåga att hålla masken.

Om hon är katolik? Nej. Men väl prästdotter från Oxfordshire. ✳

Katrine Marçal

THERESA MAY
THE ENIGMATIC
PRIME MINISTER
ROSA PRINCE
Biteback Publishing 2017

Enrico Fermi: fysikens egen påve.

FOTO: TT

Född 1901 i Rom kom Fermi tidigt in i de kretsar som från mitten av 1920-talet helt omdanade fysiken genom revolutionerande upptäckter inom atom- och kärnfysiken. Hans bredd inom fysiken är enastående. Han var en lika framstående teoretiker som experimentalfysiker, faktiskt den hittills siste som kunde vara det på så hög nivå. Han gav bidrag på Nobelpristagarnivå till flera av de områden inom fysiken som var aktuella under första halvan av 1900-talet. Han belönades också med Nobelpriset i fysik 1938. Inte minst var han den borse ledaren som kunde skapa ett lag och få det att arbeta mot uppsatta mål och även att nå dessa. Fysiklaboratorier har fått namn efter honom, liksom många fysikaliska lagar och fenomen; ja, han har till och med en längdenhet uppkallad efter sig.

Fermi och hans gärning insatt i dess tidssammanhang har nu fått en initierad skildring signerad Gino Segrè och Bettina Hoerlins. De har verkligen en god bakgrund för att göra detta. Segrè är själv fysiker, brorson till en av Fermis närmaste medarbetare, uppväxt i Italien men främst verksam i USA. Hoerlin är dotter till en av de många tyska immigrantfysiker som arbetade i atomstaden Los Alamos och hon är själv uppvuxen där. Och inte minst viktigt: de kan skriva högst njutbart om sitt ämne. Boken behandlar också vetenskapliga frågor skickligt och korrekt, och ändå fordrar den inte djupare kunskaper i fysik av sina läsare.

Vi får följa Fermi från hans uppväxt i Rom och hur han sökte sig till universitetet i Pisa för att där kunna läsa fysik. Det var då inget särskilt framträdande ämne i Italien; det växande intresse som ämnet väckte i början av 1900-talet i länder som Tyskland, Frankrike och England hade inte spridit sig till Fermis hemland. Istället är det matematiken som frodades på världsnivå vid flera italienska universitet. Visst kunde Fermi tänka sig en bana som matematiker. Men hans intresse för fysiken tog överhanden. Det blev Fermi som skulle föra upp också den italienska fysiken på en internationellt respekterad nivå.

Även om många insåg hans begåvning och mångsidighet, skulle det ta ett tag innan Fermi kunde etablera sig i den italienska universitetsvärlden. Den var – också då – ett riktigt getingbo av intriger, så han behövde och fick gott stöd av en äldre fysikkollega, Orso Corbino, som tillika var politiker. Med dennes hjälp fick Fermi så småningom såväl en professur vid Rom-universitetet som lokaler och medel för

Den ofelbare

BIOGRAFI

Man kunde kanske tro att det följande är en ordväxling mellan någon av Columbus kaptener och en företrädare för hovet hos Ferdinand och Isabella:

”Den italienske sjöfararen har just landstigit i den nya världen. Jorden var inte så stor som han hade räknat med och han kom fram tidigare än han trott.”

”Är det så, var infödingarna vänliga?”

”Alla kom i land säkert och var lyckliga.”

Men istället är det nästan ordagrant det

väl kodade budskapet om att fysikerna för första gången hade lyckats åstadkomma en kontrollerad kedjereaktion med atomkärnor i uran. Det förmedlades den 2 december 1942 av en av de inblandade fysikerna per telefon från Chicago till president Roosevelts vetenskaplige rådgivare i Washington.

Den italienske sjöfararen var Enrico Fermi, den fysiker som haft ledningen för projektet att bygga en fungerande kärnreaktor, eller ”atommila” som det då hette. Han är kanske inte så känd i en vidare krets. Bland fysiker räknas han dock till de verkligt stora.

att bygga upp och driva ett laboratorium. Han hade då redan gjort sig ett känt namn i den internationella krets av mestadels unga män som i mitten av 1920-talet utformade den grundläggande teorin, kvantmekaniken, för atomen och dess delar.

Bland annat formulerade Fermi den statistiska teorin för hur partikelslaget elektroner uppför sig när de förekommer i mängd. Några år senare kom hans teori för den så kallade svaga kärnkraften, den som bland annat beskriver vissa sönderfall hos atomkärnor. Denna teori står sig än idag, även om vi nu har en djupare förståelse för vad som sker. Men när den kom, ansågs den så omvälvande att den ledande tidskriften, där Fermi ville för ut sina rön, inte tyckte att artikeln var värd att publiceras. Man menade att den "innehöll abstrakta spekulationer alltför långt ifrån den fysiska verkligheten". Även framstående tidskrifter kan ha svårt att se vilka omvälvande idéer som har framtiden för sig!

Med Segrès och Hoerlins hjälp får vi följa Fermi, som i början av 1930-talet var i full gång med att ta upp ett annat omvälvande område: undersökning av radioaktivitet hos atomkärnor

"Vad skulle hända om fienden i världskriget, Tyskland, lyckades med att framställa en sådan bomb?"

som bestrålats med neutroner. Neutroner hade upptäckts bara några år tidigare som beståndsdel i atomkärnor. Fermi insåg snart att neutronen själv kunde användas för att undersöka atomkärnan: de kan nå långt in i den. Neutroner har nämligen ingen elektrisk laddning och stöts inte bort från de positivt laddade atomkärnorna (till skillnad från de likaledes positivt laddade protonerna, som dittills hade använts). Det finns dock en nackdel som måste övervinnas för att lyckas med experimenten: det är svårt att styra de elektrisk neutrala neutronerna mot det strålmål man vill att de skall träffa.

Fermi blir en mästare i att hantera alla dessa problem. Tillsammans med sina medarbetare, kallade "pojkar på Via Panisperna" efter adressen till deras laboratorium, undersöker han alla grundämnen och kartlägger vad som händer med dem när de bestrålas med neutroner. Gruppen menar sig till och med ha funnit spår av grundämnen tyngre än det tyngsta naturligt förekommande, uran.

Det är i denna kamratliga miljö som Fermi verkligen kommer till sin rätt. Inte för inte får han smeknamnet Il Papa, påven, eftersom han ansågs ofelbar. Hans allra närmaste medarbetare får tillnamnet Cardinal Vicario, en annan Fanciullette (Ynglingen), en tredje Il Gran Inquisitore

för att han alltid var en så sträng kritisk granskare. Fermis mentor och beskyddare, Corbino, fick naturligtvis titeln Padreterno (Gud Allsmäktig).

Medan allt detta händer tornar de politiska orosmolnen upp sig mer och mer. Segre och Hoerlin beskriver insiktsfullt den stämning som rådde. Mussolini och hans fascister kommer slutgiltigt till makten 1928. Fermi försöker hålla sig så opolitisk som möjligt, men går ändå med i fascistpartiet för sin karriärs skull. Judarna blev visserligen på många sätt marginaliserade, men någon regelrätt förföljelse var det till en början inte fråga om. Men snaran dras åt mer och mer. Fermi själv har inget judiskt påbrå, men hans hustru, Laura, är judinna. De börjar i hemlighet planera för att emigrera till USA, där Fermi hade varit åtskilliga gånger och där han hade flera erbjudanden om tjänst.

Hösten 1938 är Fermi på besök i Köpenhamn hos Niels Bohr. Bohr bryter Nobelprissekretessen och talar om för Fermi att denne nog kommer att få priset. Laura och Enrico förberedde sig för vad som utåt sades vara ett kortare gästbesök i USA men som de visste var emigration. Och efter Nobelhögtidligheterna i Stockholm

tar paret Fermi och deras barn båten över Atlanten för att inte återkomma till sitt hemland på nästan ett decennium.

Nu följer händelserna slag i slag, inlevelsefullt skildrade i Segrès och Hoerlins bok. Praktiskt taget samtidigt med att familjen Fermi korsar Atlanten gör nyheterna om de revolutionerande kärnfysikaliska upptäckterna samma resa.

Det rör upptäckten att uran som bestrålas med neutroner inte, som Fermi och hans pojkar hade trott, omvandlas till nya, tyngre grundämnen. Istället förstår man nu att urankärnan först och främst klyvs i två delar under stor energiutveckling. Dessutom lösgörs ett antal nya neutroner som i sin tur kan reagera med andra urankärnor. En kedjereaktion med enorm energiutveckling blir möjlig. Processen kan användas för att göra en "atombomb" med en sprängverkan oerhört mycket större än "vanliga" bomber. Vad skulle hända om fienden i världskriget, Tyskland, lyckades med att framställa en sådan bomb?

Jag skall inte försöka följa alla turer i vad som

Fat man: epokgörande bomb.

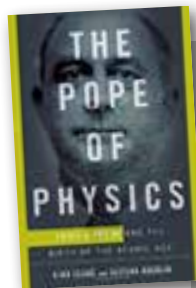
FOTO: TT

hände när USA först lite tveksamt, senare desto resolutare, ger sig i kast med att framställa atombomber. Låt mig dock nämna att Fermi blir betrod, utlänning som han trots allt var, med en huvudroll i vad som sker. Han lyckas få igång världens första kontrollerade kedjereaktion i en "atommila" i en uttjänt squash-hall under en fotbollsläktare vid en idrottsanläggning i Chicago. Han deltar i flera andra delaktiviteter i Manhattanprojektet. Han blir en viktig rådgivare till regeringen i Washington. Trots att han i så stor utsträckning som möjligt vill försöka hålla sig borta från politiken, dras han ändå in i viktiga policyfrågor, som att ta ställning till om USA skall utveckla en "vätebomb" (han avråder, men som vi vet hade det ingen effekt, det blev ändå en amerikansk superbomb).

När kriget tar slut är Fermi lycklig över att få ta upp grundforskning igen. Han kan rida på en våg av starkt statligt stöd inte minst till fysiken och tar sig an den utveckling mot allt kraftfullare partikelacceleratorer som fortgått in i våra dagar. Likaså är han en varm tillskyndare till att bygga alltmer högpresterande datorer. Han får dock inte själv uppleva mer än början på dessa skeenden. Han drabbas av cancer och avlider, endast 53 år gammal, hösten 1954.

The Pope of Physics utgör en fängslande skildring av en fascinerande person. Det är faktiskt riktigt svårt att lägga boken ifrån sig förrän man läst den till slut. ✨

Bengt E Y Svensson

THE POPE OF PHYSICS
ENRICO FERMI AND THE
BIRTH OF THE ATOMIC AGE
GINO SEGRÈ &
BETTINA HOERLIN
Henry Holt and
Company 2016

Kannibalism:
sker numera mest i lönndom.

FOTO: WIKIMEDIA COMMONS

Vad blir det för mat?

BIOLOGI

Kannibalism – visst är väl det ett ord som mer än de flesta framkallar rysningar hos oss alla! Nej, kanske inte hos riktigt alla, för hör här vad Johannes har att säga i sitt sjätte kapitel: ”Om I icke äten Människosonens kött och dricken hans blod, så haven I icke liv i eder. [...] Ty mitt kött är sannskyldig mat, och mitt blod är sannskyldig dryck.” Så talade han när han undervisade i synagogan i Kaper-naum. De lärde må träta om yttrandet ska ses som något slags metafor eller ett budord, men onekligen låter det kannibalistiskt.

Att människor har ätit människor, det vill säga: ägnat sig åt vad som ibland kallas kannibalism och ibland antropofagi, i snart sagt alla tider och på många olika platser jorden runt, skildras och diskuteras utförligt och sakkunnigt i en ny bok av Bill Schutt, biologiprofessor vid Long Island-universitetet i USA.

Det finns, får vi lära oss, två skilda huvudmotiv till att människor äter varandra: å ena sidan mystik och religion, å den andra helt enkelt akut näringsbrist och svält. I det förstnämnda fallet återman upp hela eller delar av sitt offer för att manifestera sin persons eller sin grupps goda kontakter med gudavärlden och dessutom överlägsenhet gentemot andra grupper i trakten. En vanlig föreställning är att man genom att konsumera vissa kroppsdelar på ett lik till sig själv överför den dödes positiva egenskaper som styrka och mod. När det gäller religion och mystik är det praktiskt taget enbart män som

ägnar sig åt att stärka sin position genom att äta upp andra mäns kroppsdelar, framför allt hjärta och hjärna, samt att dricka deras blod.

Rituell eller religiös kannibalism är en nuförtiden mycket sällsynt men inte totalt försvunnen sedvänja. De områden där den levde kvar längst och möjligtvis fortfarande förekommer är delar av Nya Guinea och av Kongo/Kinshasa (Demokratiska Republiken Kongo). Det är omöjligt att veta hurdan situationen är, för den kannibalism som eventuellt bedrivs i dessa dagar sker vanligtvis i lönndom, även om en president i det sistnämnda landet för inte så länge sedan i ett tal uttryckte förhoppningen att denna gamla sedvänja bor-

”Det finns tecken som tyder på att kannibalism håller på att öka i diverse samhällen.”

de komma till öppen användning igen. Såpass nyligen som år 2003 fördömde FN:s säkerhetsråd faktiskt Kongo, sedan ett stort antal ögonvittnen hade intygat att attacker mot vissa grupper inom lokalbefolkningen ofta innehöll inslag av kannibalism. En gång på 1960-talet blev för övrigt två svenska FN-soldater, som tjänstgjorde i Kongo, enligt vittnesuppgifter uppåt-na efter att ha stupat när de pliktskyldigast ingrep i en lokal konflikt.

Även i modern tid har det emellertid förekommit också den andra typen av kannibalism, nämligen inom folkgrupper som akut hotats av svältdöden. I sin bok redovisar Schutt ett antal exempel på hur människoätande återuppstår när nöden är som störst. När tyska och finländska

arméer under andra världskriget omringade och isolerade Leningrad under vad som benämndes ”Operation Barbarossa”, hamnade stadens bortåt tre miljoner invånare i en fruktansvärd situation, och mängder av dem avled av svält. Utan misskund höll ockupationsarméerna alla dessa människor isolerade från all kontakt med omvärlden, och Hitler deklarerade i sina tal att ”Leningrad ska dö av svält”.

Läget förvärrades ytterligare av att vintern 1941–42 blev extremt kall, vilket ledde till att massor av hungrande människor frös ihjäl. Till råga på allt bildades kriminella gäng som stal ur de knappa matförråd som ännu fanns kvar och sålde små portioner till dem som hade något att

betala med. Än värre var att dessa skurkar fångade och slaktade människor och helst barn och unga kvinnor, eftersom deras kött ansågs smakligare och därför kunde säljas till ett högre marknadspris. Under en månad, nämligen december 1941, uppskattas ungefär 50 000 och påföljande månad 120 000 av Leningrads invånare ha dött av svält eller dödats av dessa mördarlighör. När belägringen till sist var över, betydde detta emellertid inte en snabb förbättring av invånarnas livsvillkor. De sovjetiska myndigheterna verkade nämligen sakna vilja och förmåga att lindra den överlevande befolkningens lidande.

Fasansfulla ohyggligheter har givetvis förekommit under åtskilliga andra krig, men nog verkar det som att Leningrads

öde under andra världskriget utgör en av de värsta katastrofer som någon europeisk civilbefolkning någonsin utsatts för. Några av överlevarna har skrivit ner sina minnen och erfarenheter, så att vi vet mer om denna händelse än om många andra som utan tvivel varit lika fasansfulla.

Ett visserligen relativt småskaligt men dock oerhört kusligt exempel på antropofagi är den så kallade Donner-historien, som får en utförlig beskrivning i Schutts bok. Sommaren 1846 beslöt sig en grupp människor, av vilka många hörde till släkten Donner och som leddes av en äldre man vid namn George Donner, att lämna sitt hemvist i Missouri och flytta till Kalifornien. Till följd av diverse svårigheter hann de inte över Sierra Nevada förrän vintern bröt in med extrema massor av snö och låga temperaturer. Först barnen, sedan åtskilliga av de vuxna försvagades och dog – och åts upp av dem som ännu överlevde. I en rapport skriven i januari 1847 finns en skildring av hur en av Donnergruppens överlevare stapplade in på en ranch på västsluttningen av bergsryggen och genom sitt makabra utseende nästan skrämde slag på invånarna: "Han liknade mer ett vandrande skelett än en riktig människa..."

Det finns tecken som tyder på att det i de flestas tycke ohyggliga och motbjudande beteende som vi kallar kannibalism håller på att öka i diverse samhällen och även i länder där denna sedvänja sedan länge ansetts som utdöd. Det har spekulerats att en orsak skulle kunna vara en ökande trängsel, som i sin tur beror på lägre dödlighet i alla ålderskategorier och i de flesta sjukdomar och leder till en längre genomsnittlig livslängd. I takt med att samhällena blir folkrikare ökar anonymiteten, vilket gynnar dem som bär på psyken med tendenser till hat och våld.

Den snabbt ökande befolkningsmängden i många av världens fattigare länder, jämte en smygande klimatförändring, som i vissa regioner medför minskande födoproduktion, leder till att människorna utsätts för de svåraste påfrestningar och då kan tillgripa hemskheter som exempelvis ätandet av människolik. För säkerhets skull bör här inskjutas att många av de uppgifter om utövande av kannibalism som cirkulerar, sprids av individer med en agenda, som vill svärta ner en etnisk grupp, ett lands myndigheter eller en ockupationsarmé.

På den gamla goda tiden dödades en hel del människor inte för att konsumeras utan för att vissa av deras organ skulle prepareras och användas som "medicin". Till exempel i Spanien och Kina lär sådana idéer ha florerat under renässansen och i begränsad omfattning ha levt kvar

ända in på 1900-talet. Den schweiziske "läkare", som är mest känd under namnet Paracelsus och som var ungefär samtida med Gustav Vasa, och hans lärjungar föreskrev för sina patienter diverse preparat som hade tillverkats av dödade människors kroppsdelar. Epilepsi och dysenteri kunde enligt dessa "medicinmän" kureras med en dryck bemängd med pulvrerade skallben.

Många medlemmar av Europas kungahus och även andra "högreståndspersoner" använde ända in på sent 1700-tal många slags mediciner vari ingick större eller mindre delar av mänskliga kroppsorgan. Till de mer originella hör pulver tillverkat av en viss slags mossa som har odlats fram på hängda bovars kranier. Typiskt nog brukade många av de européer som på den tiden reste runt i Afrika och Asien i starka ordalag fördö-

Spindelmannen: får bidra dubbelt.

FOTO: CARTOON STOCK

ma de "infödingsstammar", som använde delar av människokroppen för medicinska syften – samtidigt som samma sak pågick i deras egna hemländer.

Även nuförtiden händer det faktiskt att människor hamnar i situationer där valet står mellan kannibalism och svältöd. År 1972 störtade ett passagerarplan i en otillgänglig del av Anderna, och när räddningspersonal till slut kom fram till olycksplatsen, hade vissa passagerare överlevt endast tack vare att de klarat av att konsumera ett antal medresenärer som dött i eller strax efter kraschen. Dessutom finns det gott om exempel på människor i högst civiliserade samhällen som till följd av psykiska egenheter ägnar sig åt att äta delar av individer de dödat. För bara sex år sedan stod inför en svensk domstol en 32-årig man som hade mördat, styckat och ätit delar av en medmänniska.

Kannibalistiskt beteende förekommer emellertid inte bara hos vår egen art, utan har dessutom observerats på många andra håll inom djurriket. Döda eller försvagade individer används

som näringsrika och kanske livräddande måltider för dem som fortfarande lyckats hålla sin kondition uppe. Att äta artfränder är en vana som förekommer hos mängder av arter bland fiskarna, groddjuren, kräftdjuren, spindlarna, fåglarna, insekterna, däggdjuren – ja, i stort sett var man tittar i det biologiska systemet!

Och att äta upp sina syskon eller – ännu bättre – obesläktade individer av den egna arten har den ytterligare fördelen att konkurrensen om partner blir mildare när tiden kommer. En delikat variant är att honan efter fullbordad kopulation åter upp hannen, som alltså får bidra inte bara med spermier utan också med kalorier till sina avkomlingar.

Faktiskt är kapitlet om djurens kannibalistiska vanor i Schutts bok minst lika läsvärda och lärorika som de som handlar om "skapelsens krona". Modern evolutionsekologi har givit och ger oss fortlöpande mängder av ny information och nya idéer om varför ett naturligt urval hos så många arter lett till kannibalistiska matvanor. Inte så sällan dödar och äter individer av samma art varandra inte bara för att få ett omedelbart kaloritillskott utan också för öka sina utsikter till ett långt liv i svagare konkurrens och därmed – inte minst – fler avkomlingar. När en hanne dödar en honas nyfödda unge eller ungar får han kanske ett gott mål mat, men det är en ännu större fördel i ett evolutionärt perspektiv att deras mamma snart blir brunstig igen – och då har skurken en chans att bli pappa till hennes nästa kull. Bingo! Just så går det till hos sådana "kändisar" som lejon och schimpans.

Andra sidan kan det hända att honan efter parningen åter upp sin partner och dymedelt ökar sitt invärtes förråd av näring till de just avlade ungarna. Bingo igen!

Förresten: varifrån kommer ordet "kannibal"? Därom tvistar de lärde, men den vanligaste åsikten är att ordet utgör en förvrängning av Karibien, där kannibalism förr i tiden ansågs förekomma i stor utsträckning. Tro't den som vill.

Bill Schutt har verkligen skrivit en utomordentligt intressant bok, som varmt kan rekommenderas både trots och på grund av sitt makabra ämne. ✨

Staffan Ulfstrand

EAT ME
A NATURAL AND UNNATURAL HISTORY OF CANNIBALISM
BILL SCHUTT
Profile Books 2017

En känsla av någon

”BLI INTE NÅGOT. *Bli någon.*” Andra gången jag kör förbi reklampelaren inser jag att jag läste rätt första gången. Om det fanns en slogan för vår tid så är det denna. 2017 är man inte någon. Man blir någon.

Förr var det väl tvärtom. *Någon* var man, vare sig man ville eller inte. *Något* kunde man bli med lite tur, skicklighet, fallenhet och lagom hårt arbete. *Någon* var man som förälder, son, dotter, äkta make, kamrat, granne, medmänniska eller helt enkelt genom att vara människa. *Något* blev man genom att skaffa sig en utbildning eller ett yrke, eller genom att ha ett kall, en talang eller en uppgift.

Något kunde vara advokat, sjuksköterska, sotare, bagare, Hermodsingenjör, hemmafru, svetsare, diskare, gruvarbetare, vänsterytter, upptäcktsresande, falskmyntare, docent eller polis. Nu handlar det inte längre om det. Nu gäller det att *bli* någon.

DET HELA FÅR onekligen en extra twist av att budbäraren är Malmö högskola. Det är dags att locka studenter inför höstterminen och som det brukar heta i min bransch: ”Marknadsavdelningen verkar ha fått fria händer.”

Men vad far man efter? Jag är den förste att se de personlighetsutvecklande delarna i en högre utbildning. Åren på universitetet formar oss och påverkar också vilken ”någon” vi blir. Vi som börjar nyktra till efter Edward Bloms enastående Sommarprogram förra året, förstår vad högre utbildning kan innebära för personlighetsutvecklingen. Men sanningen är ju att man blir någon genom att man försöker bli något och genom att man gör något. Om man sedan läser teknisk fysik på Chalmers eller Fotbollens historia på Malmö högskola spelar mindre roll. Eller om man engagerar sig som ölhävarare eller i Utrikespolitiska föreningen.

Det är helt enkelt som så mycket annat här i världen. Val formar personlighet, men vi kan inte välja personlighet. Det är som i näringslivet. Framgångsrika företag tjänar pengar. Men företag som först och främst försöker tjäna pengar blir sällan framgångsrika. Och de tjänar därför heller inte pengar. Den som bestämmer sig för att bli *någon* istället för *något* kommer därför sannolikt att misslyckas med båda.

Men uppmaningen är framförallt djupt existentiell. Menar man allvar? Kan man bli någon?

Att vara någon måste rimligen föregå att vara något? Eller?

– Där är ju Fredrik Johansson. Han är verkligen något!

– Ja kanske, men är han någon?

– Nej, du har rätt. Han blev aldrig någon.

Men han är något.

– Du säger det. Kom vi går här ifrån. Han ser ut att vara på väg hit.

Eller hur blir det med jantelagen?

– Där är ju Fredrik Johansson. Tror han att han är något?

Byter vi ut mot ”någon” höjs de existentiella insatserna dramatiskt.

– Där är ju Fredrik Johansson. Tror han att han är någon?

DE ENA ÄR antydning om att man är något av en confidence trickster. Det andra att man är en slumpmässig hög biomassa. I vår postmoderna tid är detta kanske helt naturligt. Vilken någon jag är blir en öppen fråga. Ett fritt val. Eller i alla fall ett vitt blad. Ja, förutom att vi inte kan frigöra oss från kön, hudpigmentering eller andra biologiska egenskaper som anses diktera våra personliga uppfattningar.

I en mening har man ju redan blivit någon. Det taget har för länge sedan gått från den identitetspolitiska perongen. Och man sitter där

med stämplad biljett och en tydlig instruktion om att vissa ”någon” eller ”något” inte är aktuella. Att tro sig vara *någon* enbart i egenskap av människa verkar dessutom särskilt i otakt med tiden. De som traditionellt predikar att vi som människor alltid är och aldrig behöver bli någon, de flackar allt oftare med blicken och söker bekräftelse från de mest oväntade håll.

Att vara biskop är möjligen att ha blivit något. Men ska man bli någon vill det till att hänga med Feministiskt initiativ och visa oro över ekonomisk tillväxt.

På högskolans hemsida fullbordas löftet om att bli någon. ”Oavsett vilken utbildning du väljer är vårt mål att du ska ta examen med känslan att du är mer än din utbildning. Att du är någon, snarare än något.”

Det är inte helt rättvist att dissekera denna typ av copytext allt för närsynt. Men en institution för akademisk utbildning vill alltså förmedla en ”känsla”. Och inte bara det. Utan en känsla av att vara *någon*. Jag kan inte hjälpa att tycka att det är utomordentligt sorgligt.

Fredrik Johansson

Stad mot land. Tradition mot alternativ. Folk mot elit. Förra året öppnade sig värderingsklyftan, bland annat i valet av Donald Trump och Storbritanniens ja till Brexit. Inget tyder på att det här året blir mindre omvälvande.

Journalistiken har svårt att hantera det som sker. Och när läsare, lyssnare och tittare inte längre känner igen sig i det som rapporteras i medierna, vänder de sig någon annanstans. I den myllan växer konspirationsteorier, extremism och en misstro mot all fakta.

Fokus vill bryta den onda spiralen. Vi tassar inte kring de brännande ämnena. Vi tror på fakta, även om den är oönskad. Vi tror att människor med olika åsikter och olika bakgrund kan ha utbyte av varandra. Vi utmanar gärna våra läsare, men vi uppfostrar dem inte. Vi är oberoende och självständiga: politiskt, men också i förhållande till vår egen bransch och kollegor. Vi har ett intresse för samtiden, utan att vara samtidens fångar. Vi är uppriktiga på gränsen till oförskämda. Och vi tycker om god stilistik.

Johan Hakelius, chefredaktör

Erbjudande: 4 nummer av Fokus för endast 99 kronor

Ja tack! Jag vill beställa 4 nummer av Fokus för 99 kronor (lösnummerpris 236 kr).

Du kan även beställa på internet. Gå till fokus.prenservice.se och fyll i kampanjkod **AXESS4** för 4 nummer för 99 kronor.

Frankeras ej.
Mottagaren
betalar portot.

NAMN

E-POST TEL/MOBIL

ADRESS

POSTNUMMER ORT

FPG Media AB – Prenumeration

SVARSPOST

204 720 55

110 01 Stockholm

Erbjudandet gäller till och med 30/6 2017

BLACK BAY 36

STEEL CASE
DIAMETER 36 MM
WATERPROOF TO 150 M (500 FT)

The essence of Black Bay. The characteristic angular hands, and dial inspired by TUDOR divers' watches from the 1950s, are the iconic aesthetic codes of the Black Bay family.

All-rounder. With its 36 mm diameter, the Black Bay 36 is a versatile watch. Chic and sporty, it can be adapted to suit more formal occasions at the same time as fitting the slimmer wrist.

#TUDORWATCH
TUDORWATCH.COM

— 1851 —
NYMANS UR KRONS

WATCHES & JEWELRY
STOCKHOLM | VÄSTERÅS
WWW.NYMANSUR.COM

STOCKHOLM
krons.se

TUDOR